POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

11

MCMXXXVII

HRVATSKA REVIJA
GODINA X BROJ 11 MCMXXXVII

1937.

† MARIJA RUŽIČKA STROZZI

Kad sam godine 1935. prigodom osamdesetpetog rođendana Marije Ružičke Strozzi govorio u Radio*), sjedila je pokraj mene. Uzbuđena, kakvu sam često gledao iza kulisa prije nastupa, pratila je pažljivo svaku riječ. Kad sam svršio, stisnula mi je ruku i toplo me zagrlila. Odmah nakon mene i sama je recitirala svoju glasovitu scenu iz »Smrti majke Jugovića«. Unatoč nezgodne pozicije pred aparatom i uzbuđenja u njezinoj se je recitaciji sačuvao — po priznanju sviju, koji su je slušali — uz milinu glasa i stari neuporedivi njezin dramatski polet. To je bilo u njezinoj osamdesetšestoj godini!

Normalan čovjek ne može sebi ni stvoriti predodžbe o tom čudu od nervnog sistema, koji je potpuno nepovrijeđen u toj ženi s jednakom intenzivnošću funkcionirao i onda, kad je već tijelo malaksavalo, kad je bila već trošna i slaba kao mušica. Taj se je nervni sistem trošio bezbrojnim uzbuđenjima kroz stotine i stotine uloga i scena, što ih je odigravala tijekom malne sedamdeset godina svoga

*) Vidi »Hrvatsku Reviju« g. 1935. br. 9.

kazališnog života. Taj je nervni sistem nefaljeno reagirao na svaki osjećajni poticaj od najsuptilnijeg iz magle nesvijesnoga do najglasnijeg, kakvim navaljuju strasti. Reagirao je, ma da ti podražaji nisu dolazili neposredno iz života, nego tek iz imaginarnog doživljavanja, iz svijeta, koji je umjetnica trebala da izgradi sebi samoj.

Takav je fenomen od nerava, bez sumnje, — u koliko se može prodirati u suštinu glumačke genijalnosti — njezina osnovica. Bez trajne nervne napetosti visoke frekvencije ne bi imao ni najljepši glas prodorne snage dramatskoga, ne bi imao onog neodoljivog čuvstvenog timbra, kojim prelazi sa scene u srca. Zbog toga smo i bili uvjereni, da Marija Ružička Strozzi najljepše govori, da je s njezinih usana naš jezik najljepši.

Ovo je golemo čudo od živaca dalo mimo govora i posebno obilježje umjetnosti Marije Ružičke Strozzi. Stvarajući ženska lica na pozornici veliki je njezin uspjeh vazda kulminirao u dubokom dojmu savršeno ženskoga. Obrisi karaktera otpadali su kao ljuske sa zreloga ploda njezinih prikaza žena. Za nju je svaka žena bila više od svega do u srž samo žena. Ili ljubavnica ili patnica ili majka. Zbog toga se gdjekad činilo, da njezin patos prevršuje i teško se obuzdava u strogo naturalističnoj drami, zanoseći je vazda na više, da bude tek u punom skladu s prikazima uzvišene tragike. Nakon predstave njezini su gledaoci osjetili, da su doživjeli nešto doslije neviđeno i nečuveno: ženu, ženu ljubavnicu, ženu patnicu ili ženu majku. Njezina se je umjetnost izdizala nad umjetnost njezine okoline, nametala se pažnji kao nešto zasebno, daleko od svakidašnjice i natprirodno veliko.

Tko bi kušao probuditi u život iz uspomena na bezbrojne scenske nastupe Marije Ružičke Strozzi najsjajnije fantome njezine umjetnosti, zacijelo, najzornije bi mu se nametali časovi, kad se je ona zalagala svim bićem svojim s gordošću, s ponosom i bezuslovno uvjerljivo za najsvetija prava ženske duše. Za prava ljubavnice, što se je razdala sva u velikoj ljubavi, ili za prava majke, što ih je stekla mukama materinstva. Uistinu ukazuju ovi momenti i na najdragocjenije sadržaje umjetnosti Marije Ružičke Strozzi. Da su ti sadržaji dolazili do savršenog umjetničkog izražaja, tomu su pripomogla bogata sredstva: njezina besprijekorna figura, klasična ljepota lica, sjaj očiju, milina glasa, prirodna gracioznost kretanja, ali ipak najviše od svega ona golema snaga životnoga, što je pokretala od početka do kraja iz iskonskih dubina njezinoga bića nespokojnom igrom njezinih živaca.

Pojava je Marije Ružičke donosila u naše umjetničke prilike mimo osobina, koje sežu u područje izuzetnog glumačkog genija, obilje blagoslova, što joj hrvatski narod nikad ne će smjeti zaboraviti. Marija Ružička Strozzi došla je k nama iz češkoga Litovela g. 1850. u prvoj godini života. U sedamnaestoj godini zapazio ju je Josip Freudenreich i doveo na Zagrebačku pozornicu. Njezini prvi nastupi padaju u godine postajanja hrvatskog teatra. Bilo je to 2. siječnja god. 1868., kad je debitirala kao Jean d'Eyre u »Lowoodskoj siroti«, a već je odmah u prvoj godini nastupila u 32 uloge. Uporedo s njezinim velikim uspjesima rasla je — na malom našem teatru, gdje nakon premijere dolazi najviše do dviju repriza

— i zaposlenost. Ovo prelaženje iz uloge u ulogu postalo je, zapravo, njezinom glumačkom školom, školom izuzetnoga dara, koji se je prerušavanjem iživljavao na daskama kao riba u vodi. Kako je u onodobnoj dramatici prevladavala lijepa riječ, nesvijesno postao je govor najsnažnijim izrazom njezine umjetnosti. Kad je od godine 1878. uz Fijana, svog jedinog takmaca, nastupala u francuskim komedijama, koje su u ono vrijeme gospodovale svim evropskim teatrima, njezina je umjetnost dosezala visine, s kojih je padao na naš mladi teatar posve neobičan sjaj. Prozvali su je »našom Sarom Bernhardt«. I mimo toga, što je igrala iste uloge kao Sara, u njihovoj veličini — i kasnijoj Eleonore Duse — bilo je sličnosti. Istrajnijih živaca od Sare i Marije Ružičke Strozzi sigurno ne pozna povijest teatra. Veličina je Sare kulminirala u njezinom rafiniranom scenskom majstorstvu, kojemu nije bilo premca, Mariju Ružičku Strozzi nije nikad ni u majstorstvu ostavljala primitivna, ali duboka, slavenska čuvstvenost.

Dugotrajna je umjetnička djelatnost Marije Ružičke Strozzi prolazila svom onom navalom novoga u literaturi i u scenskoj interpretaciji, kojom je naplavljivao bujni razmah teatra na kraju XIX. i na početku XX. vijeka sve evropske pozornice. Ona se je lako prilagodila Ibsenu ispunjajući hladnoću njegovih lica toplinom svoga srca. Njezina čuvstvenost sigurno je uspijevala u ruskoj drami. Modernoj režiji, osobito kad se je pomamljivala za dekorativnim efektima, dobro je pristajala njezina sjajna pojava na sceni. Shakespeareova dramatika, mimo koje nisu nikad prolazili moderni režijski eksperimenti, nalazila je vazda u licu Marije Ružičke Strozzi gotovu figuru visokoga stila. Razumljiv je zbog toga i njezin neprocjenjiv udio u dramskom stvaranju naših domaćih autora. Ivi Vojnoviću lebdio je, zacijelo, pred očima, dok je stvarao svoja najbolja djela »Ekvinocijo«, »Dubrovačku trilogiju« i »Smrt majke Jugovića« njezin lik i njezina uzvišena umjetnost. Uistinu nastale su u ovoj tajnoj suradnji nezaboravne kreacije u jedan mah i naše dramske i naše scenske umjetnosti.

Kad je Marija Ružička Strozzi 28. rujna o. g. zaklopila svoje radom i životom utruđene oči, svagdje se i na svakom mjestu uz priznanje njezine velike umjetnosti isticala zahvalnost za njezino patriotsko djelo. Kroz mnogo decenija, kadgod je trebalo pjesmom buditi duše, postizavala je to savršena njezina deklamacija. Njezinoj bezgraničnoj požrtvovnosti utjecali su se vazda rodoljubi, kad se je trebalo odupirati silovitim pokušajima odnarođivanja našega svijeta. I doista, ljubav za svoj jezik ničim se nije mogla više rasplamtiti, nego njezinom umjetnošću.

U divnom skladu s veličinom bila je u Marije Ružičke Strozzi i njezina duša. Bila je blaga, prijatna, nenametljiva u saobraćaju sa svakim, svi su je poštovali, divili se njezinoj umjetnosti, njezinu zanosu za svoje zvanje i njezinoj otmjenoj duši. Nju su voljeli nesamo njezini drugovi, nego i družice. Za njezinu popularnost kroz dugi niz decenija nije bila odlučna samo velika umjetnost, nego su zapremale u njoj posebno mjesto i lične simpatije. U taj je krug oko Marije Ružičke Strozzi zadrla okrutno njezina ma da i kasna smrt. Nesamo kao golem narodni gubitak, nenadoknadiv za njegovu umjetnost, nego je ona pogasila u jedinstvenom slučaju Marije Ružičke Strozzi i jedno živo žarište ljubavi svih nas, toliko rijetko koliko dragocjeno u današnjim pustim danima. *B. LIVADIĆ*

P J E S M E

PREDJESENSKI NOKTURNO

Mjesečina je hodala noćas
pod vinogradom.
Prošla je nasipom na prstima
da smetala ne bi
Zrikavce.

Sjenu kestena starog
natjerivala je oko stabla
dok obadvije nisu
pobjegle pred Danom
i skrile se negdje za plotom
Vremena.

JESEN

Iz rupica žute zemlje
crni zrikavci vire,
sanjivo zavlače pjesmu
na zvučne jesenske lire.

Vjetar krilima svojim
taknô se tihih klopoca;
jesen sa košarom ide
u berbu naših seoca.

KLOPOCI ŠUTE...

Klopoci šute u vinogradu i gledaju ganuti
kako rastu sjene u dolu,
slušaju kako lišće, što s grana će panuti,
u agoniji šušti i jeca u bolu.

Kroz šume idu crna Umiranja
i svake se dotiču grane.
Priroda puna je posmrtnog sviranja
što pokapa svijetle sunčane dane.

JABUKE

Pod težinom zrelih boja
padaju jabuke s grana,
padaju ko radosti tople
u krilo sumornih dana.

Oblici se veselo smiju
ispod rumene, žute boje,
žedno, ko spaljena usta
piju ih oči moje.

Vedrih, lijepih oblika,
rumenih, zrelih boja,
iz dana u dan sve više
žedna je duša moja.

OBLACI

Azurom vedroga neba
plivaju oblaci sivi,
zastalo oko u dolu,
tome pejsažu se divi.

Rastu u grudima čežnje,
rastu ko jesenske sjene:
»Oblaci, primite, sivi,
sa sobom na put i mene!«

POD BREZAMA

Zaspati do nogu
bijelih djevica breza
uljuljan pjesmom
zrikavaca,
i zaboraviti da ima
zlih ljudi na svijetu,
oprostiti svima
i ne ustati nikada više.

VINKO KOS

STOGODIŠNJICA SMRTI G. LEOPARDIJA

BLAGDANSKA VEČER

Blaga i svijetla je noć i bez vjetra
I miran ponad krovovâ i posred vrtovâ
Počiva mjesec i iz daleka otkriva
Tihe planine. O draga moja,
Već šuti svaka staza i kroz prozore
Jedva probija noćno svijetlo:
Ti spavaš, jer dočeka te blagi san
U tvojim mirnim sobam, i ne tare tebe
Briga nikakva, i već ti ne znaš niti slutiš
Koliku mi ranu zada posred grudi.
Ti spavaš: ja ovo nebo, što tako blago
Čini se na pogled, pozdraviti prilazim
I staru prirodu svemoguću,
Što me za bol stvori. Tebi ja nadu
Uskraćujem, veli mi, čak i nadu i samo
Od plača neka se oči tvoje sjaje.
Svečan bje ovaj dan; sad od zabava
Ti se odmaraš; i možda sjećaš
U snu kol'kima se danas svidje i koliki
Svidješe se tebi: ne ja, nit' se ponadah,
U misô ti se navraćam. Međutim pitam
Koliko još živjet moram i tu po zemlji
Ja se bacam i vapim i bjesnim. O dani užasni,
U tako mladoj dobi! — Avaj, po ulici
Nedaleko čujem samotnu pjesmu
Zanatnika, što se vraća u kasnoj noći
Nakon zabavâ u ubogo svoje boravište;
I grčevito mi se srce steže
Na pomisô, da sve u svijetu prolazi
I traga skoro ne ostavlja. Evo, minu
Blagdan, a za blagdanom dan
Obični slijedi i donosi vrijeme
Svaku ljudsku nesreću. Sad gdje je zvuk
Onih starih narodâ? Sad gdje poklič
Naših slavnih pređa i veliko carstvo
Onoga Rima i oružje i zveka
Što odjeknu zemljom i oceanom?
Sve mir je i tišina i sav počiva
Svijet i ne misli se o njima.
U dobi mojoj mladoj, kad se čeka
Čeznutljivo blagdan, a zatim kad je

Minuo bio, ja bolan u bdenju
Stiskah pernice; i kasno u noć
Pjesma, što se čula kako stazama
Udaljujući umire malo po malo,
Već mi je slično stezala srce.

Preveo Anton Nizeteo

GIACOMO LEOPARDI

M I S L I[1]

Pjesništvo može biti posredno korisno, ali korisnost nije njegov prirodni cilj bez kojega ne bi moglo biti, kao što ne može bez ugodnog, jer ugađanje je prirodna zadaća pjesništva.

Čovjek živi samo od religije i od iluzijâ.

Pošto je sa svijeta nestalo heroizma, a mjesto njega pojavio se egoizam, istinsko prijateljstvo, sposobno da žrtvuje prijatelja za prijatelja kod osoba, koje k tome imaju interesa i želja, zaista je vrlo teško.

Ne nadaj se nikad, ako počiniš nedjelo, da će ostati tajna. Jer kad bi ostalo svima skriveno, bilo bi poznato tebi.

Vrlo je odvratno govoriti mnogo o sebi.

Niti možemo izbrojati sve nesretnike, niti jednog samog dostojno ožaliti.

Nema ljudske nesreće koja ne bi mogla porasti. Ipak postoji granica onom istom, što se naziva srećom.

Nijedno društvo nije ugodno za dugo vremena, osim s osobama do kojih nam je stalo, ili nam je drago, da nas uvijek poštuju. Stoga bi žene, ako hoće da njihovo društvo odmah ne dozlogrdi, morale nastojati biti takovima, da bi se stalno tražilo njihovo poštovanje. — Što se tiče žena, već izgubih dvije teološke vrline: vjeru i nadu. Ostaje ljubav — treća vrlina — koje se ne mogu odreći, uza sve što niti vjerujem, niti se čemu nadam.

Kakvogod bilo djelovanje našeg duha, stalno mu je i neizbježno podrijetlo u egoizmu. — Egoizam bijaše uvijek društvena kuga, i što veći bješe, to su gore bile prilike u društvu.

Svatko je toliko nesretan, koliko se smatra.

Sreća se sastoji u neznanju istine.

*Sreća je na svijetu sretna, a ne hrabrost.**

[1] *Ove Misli G. Leopardija uzete su iz njegovih proznih djela, uglavnom »Zibaldone«, »Pensieri« i par njih iz »Avvertimenti morali a Demonico«. — Pr.*

* *Prema onoj : Fortes fortuna iuvat . . . — Pr.*

U časovima velike radosti, ili velikog bola, čovjek je neosjetljiv za samilost i sebičnost drugih; u bolu, jer ga vlastito zlo zaokuplja više od tuđeg, u radosti, jer ga vlastita sreća opija oduzimajući mu nasladu i snagu, da se zanosi kakovom drugom pomisli.

Duh uvijek želi da po samom sebi prosudi druge.

Kad bi ono malo istinski vrijednih ljudi koji idu za slavom, upoznali pojedinačno sve one, od kojih je sastavljeno ono općinstvo zbog kojeg se oni uz tisuću krajnjih patnja naprežu, da bi ih ono poštovalo, vjerojatno bi se ohladili u svojoj odluci, a možda je i napustili.

Pokvarenost običaja smrtonosna je za republike, a korisna tiranijama i apsolutističkim monarhijama: dovoljno je samo ovo, da bi se prosudila narav i razlika između ovih dviju vrsta vladavina.

Bez iluzija ne bi gotovo nikad bilo ni veličine misli, ni snage, žestine i plama duše, niti velikih djela, koja su većinom bezumnosti. — Čini se nemoguće, a ipak je prava istina, da je sve realno ništavo i da na svijetu nema ništa stvarnog i bitnog osim iluzijâ.

Smrt nije zlo, jer oslobađa čovjeka svih zalâ i skupa sa srećom oduzima mu i želje. — Starost je najveće zlo, jer lišava čovjeka svih naslada ostavljajući mu samo želje za njima i sobom donosi sve boli. Ipak se ljudi plaše smrti i žele starost.

Dosada je na neki način jedan od najuzvišenijih ljudskih osjećaja. — I bol, koja se rađa iz dosade i osjećaja ispraznosti stvari podnošljivija je mnogo više nego dosada sama. — Zla manje škode sreći, nego dosada. — Dosada je najjalovija ljudska muka. I kao što je ona kći ništavnosti, tako je i mati ništavila; ali je ne samo jalova za sebe, nego takovim čini sve, čega se dotakne ili čemu se približi.

Strpljivost je najjunačnija između vrlinâ, upravo zbog toga, što nema junačan izgled.

Kao i pojedinac, tako i narodi ne će ništa nikad postići, ako ne budu svijesni sebe, svog samoljublja, mišljenja o sebi i pouzdanja u sebe.

Poštovanje je kao cvijet: jednom jače zgažen ili svenut ne oporavlja se više.

Ne zovem opakim onoga koji griješi, nego onoga koji griješi ili je griješio bez grizodušja.

Velika je i užasna za ljude moć ismjehivanja: protiv čega se nitko u svojoj savjesti ne osjeća potpuno siguran. Tko ima hrabrosti, da ismjehuje, taj je gospodar svijeta, slično onom, koji je spreman umrijeti.

Najveći je znak, da je netko malo filozof ili malo mudar, ako traži da bude mudar ili filozofski život sav.

Što se god više računa s vremenom, to se više očajava, što ga nema; što se većma rasipa, čini se da ga je više.

Većina ljudi, kad dobro razmisli, želi živjeti samo da bi živjeli. Realni objekt života je život, to jest vući s velikom mukom gore-dolje po istoj cesti prazna preteška kola.

Djeca nalaze sve u ništavilu; ljudi ništavilo u svemu.

Preveo Anton Nizeteo — *GIACOMO LEOPARDI*

ZAPIS O LEOPARDIJU

Prošlo je sto godina od Leopardijeve smrti. Umro je u Napulju godine 1837. Grob, koji mu je podigao prijatelj Ranieri, nalazi se u crkvi San Vitale. Kad sam pred mjesec dana posjetio pjesnikov grob, iznenadila me oko njega velika buka. Položaj groba zamišljao sam drugačije. Mislio sam, da se nalazi u nekom tihom zakutku Napulja s pogledom na pučinu, ali kako Leopardi nije bio sretan za života, tako nije ni poslije smrti, jer ljudi, od kojih je živ zazirao, sada buče oko njegova groba, koji se nalazi u crkvi na trgu što je zatvoren neuglednim kućama sa svih strana, kako to samo mogu stanovnici južnjačke, milijunske luke.

O Leopardiju kao pjesniku pisali su mnogi. Postoji i kod nas vrijednih eseja o njemu (Haler), pa ipak me neodoljiva ljubav prema njegovoj poeziji nagoni, da i ja nešto kažem.

Leopardijevo lirsko djelo nije veliko po obimu (otprilike četrdeset pjesama) ali u njemu ima toliko poezije, da je dostojno dugotrajnog divljenja. On nije bio jedan od onih nesretnika među velikim pjesnicima, koji su ostavili priličan broj banalnih stihova. Njegovo je lirsko djelo maleno po obujmu, ali krupno po vrsnoći. Snaga izraza zadivljuje. On je inspiraciju tražio samo u sebi. Poezija mu ne pozna stihovanih priča, kakvih imade mnogo kod pjesnika njegova vremena. Naklonost k razmišljanju ispoljavao je u proznim sastavcima, a poeziji je prilazio samo u časovima najvećih nadahnuća. Njegove se pjesme slobodom stiha i dubinom osjećaja izdižu do najvećih ostvarenja u lirici. Leopardi se nije skamenio kao mnogi poslije njega razvikani slikari u poeziji, niti je zatrpao svoj bol pod hrpom metafora na užitak poznijih auktora stihovanih rebusa. Metafore su mu rijetke, ali tim uspjelije i iskrenije. Teška njegova sudbina preobrazila se snagom pjesničkog duha u najčišću poeziju. I mi smo zahvalni toj sudbini. Bolovao je cijelog života. Izgubio je zdravlje još u očevoj biblioteci u Recanatiju. Baveći se filozofijom i filologijom prošao je slijep pored mladosti, da je poslije spozna kao najljepši dio života. Tjelesna ružnoća trajno ga je ogorčavala. Ostao je gladan ljubavi do smrti. I baš iz tog glada rodila se ona čudesna »Silvia«, valjda jedna od najljepših pjesama u svjetskoj književnosti. I »Consalvo« je pun toga glada. U Consalvu, ljubavniku koji tek na samrti otkriva ljubav ženi u koju je bio dugo vremena zaljubljen, dolazi Leopardi do spoznaje, koja je karakteristična za čitavu njegovu pjesničku individualnost. Consalvo kaže na jednom vrlo potresnom mjestu:

Dvije lijepe stvari ima svijet:
Ljubav i smrt.

Da, ljubav i smrt, to su bili glavni i najdublji motivi Leopardijeve inspiracije. U ljubavi je otkrivao ono najviše, što čovjek u sebi osjeća, a u smrti je vidio kraj svim ljudskim nedaćama. Osim Keatsa nitko nije tako često i potresno zazivao smrt u pjesmama. Snagom pjesničkog razuma on je bio otkrio glupu komediju života, pa je znao, da će svi bolovi završiti onoga dana, kad mu ona izmakne iz očiju zauvijek.

Priroda ga je rastuživala. U njoj je vidio svu bijedu ljudskog roda. Po njegovu mišljenju priroda je neprijateljski raspoložena prema čovjeku, jer je potpuno ravnodušna spram naših bolova, a svojom nas krasotom obmanjuje sprječavajući nam da do kraja spoznamo užasne prilike u kojima smo osuđeni da živimo. Jedina je utješiteljica u tom životu mladost. Ona je najljepše doba našeg trajanja, puna divnih misli, smionih planova i lijepih nada. Iz tog obožavanja mladosti rodila se suprotnost: bijesna mržnja na starost. U starosti je vidio najokrutniju igru prirode čovjekom. U svojim »Mislima« on je napisao, da smrt čovjeka oslobađa od svih bolova, dok mu ih starost još više povećava, i čudio se, da ljudi ipak mnogo više čeznu za starošću nego za smrću. Mladost i priroda to su dvije obmame, pa ipak slatke obmame. Otuda mu u pjesmama ima toliko žaljenja za mladošću i tako divnih opisa prirode. Tim žaljenjima i opisima, koji su jednako lijepi, on je svoju poeziju ukrasio i spasio od potpunog beznađa. Ali ima još nešto. Čitajući Leopardija mi otkrivamo sve više njegovu ogromnu kulturu. Grčku je književnost poznavao savršeno. Nije uzalud za njega kazano, da je bio Grk s romantičnom dušom. To poznavanje grčke kulture urodilo je kod njega dvjema dragocjenim osobinama: jasnoćom i plastičnim iz-

razom. Svoj najotrovniji pesimizam on je na taj način pretvarao u savršenu harmoniju. Zbog toga nas njegova umjetnost nikad ne zamara, već nas naprotiv diže, oslobađa. Poslije Dantea, Petrarce i Tassa nitko nije pisao tako savršenim jezikom u talijanskoj poeziji. Njegov rječnik nije obilan (uostalom, ni rječnik klasika), ali je zato produhovljen, biran, očišćen od svakidašnjosti, u kratko: gibak i sposoban za najdelikatnija stanja duše. Naš jezik, koji je pjesnički sazrio tek posljednjih devedeset godina, još nije prikladan za prevođenje Leopardijeve poezije. Pojedine pjesme prevedene na naš jezik gube mnogo od svoje ljepote. Razlog tome treba tražiti u relativnoj vrijednosti svakog prijevoda, ali i u oskudnosti našeg rječnika, koji još nije sposoban da izrazi Leopardijevu lirsku misaonost i osjećajnost. Većina kritičara smatra idile najljepšim dijelom njegovog lirskog stvaranja. Pa uistinu te su pjesme zadržale neobičnu lirsku svježinu. Pisane u teškim trenucima, one su pune melanholije, koja je daleko od sentimentalnosti. Pejzaži su većinom dani u osvjetljenju mjesečine. Kao sve bolne duše, i on je volio tu čudesnu pratilicu noći i u njenom se sjaju često osjećao sretnijim, nego u danjem. Bolila ga je krutost prolaznosti, jer je uviđao kratkotrajnost svega, što bi moglo da nas zadrži uz život. Zanimala ga je tajna čovjekova postanka, plašila neizmjernost svemira, rastuživala neobjašnjivost udesa. Fizički su ga bolovi sve više gonili u očaj. Kao Nietzsche, i on se divio ljudima, koji prezreše život i hrabri stajahu licem u lice sa smrću. U pjesmi »Jednom pobjedniku u balonu« on dovikuje:

Nostra vita a che val? Solo a spregiarla
Beata allor che ne' perigli avvolta
Se stessa oblia

Kako već spomenusmo, Leopardi je bio poklonik grčke kulture. Često puta odzvanja u njegovim stihovima čežnja za helenskim vedrinama, kad je još priroda živjela produhovljena. U pjesmi »Proljeću« on kaže na jednom mjestu:

Ah, pošto su prazne sobe Olimpa

Baš trenutci takvog liriziranja utjecat će poslije blagorodno na najnoviju slavu talijanske lirike: Giuseppe Umgarettija. Leopardi je živ i danas. U umjetničkom smislu dokaz je i taj talijanski pjesnik, koji je od Leopardija naučio mnogo. Kad pjesnik prošlosti utječe na suvremenog pjesnika, a obadva znače važne događaje u historiji jezika, na kome su pisali, onda jedan drugog objašnjavaju, upotpunjuju, a mi bismo rekli i uljepšavaju. Da se shvati sva važnost Stendhala, potrebno je pročitati i Gidea, a da se razumije umjetnička vrijednost Verge, treba da se upoznamo i s Pirandellom. Sličan je odnos između Leopardija i Ungarettija. Jadni su oni pjesnici, od kojih se nema šta naučiti. Uzrok da je Preradović tuđ našim lirskim naporima od Matoša dalje u tome je, što od njega nitko nije mogao da nauči ništa. U toj konstataciji leži možda najbolji dokaz Preradovićeve umjetničke slabosti. Ali velika je aktuelnost Leopardijeva pesimizma. Treba samo da promotrimo prilike oko nas. Veliki očajnik sumnjao je u progres. Ljude je smatrao jadnim sredstvom mračnih i zlih sila. Krv, koja se nedužno prolijeva svijetom, dim propasti, koji se javlja na horizontu, sve više opravdava njegov očaj. Perfidija vođa, nekultura trgova, imbecilnost svjetine — sve su to, čini se, trajne pojave u svijetu. Velik pjesnik ih je prozreo i bilježio ih često i u umno razrađenoj prozi. Zbog toga je očajavao. Promatrajući te strahote, on se je, kao sve jake duše, obratio sebi, svome duhu, i napisao u takvom stanju snažnu »Gospodujuću misao«, uviđajući, da duhu, misli samo treba vjerovati, jer ona je — kao krasan dar — još jedina sposobna, da nam život učini podnošljivijim od smrti. Leopardi u dijalogu Prirode s jednim Islanđaninom niže sva zla, koja mogu da snađu čovjeka. Na jednom mjestu on se pita, da li čovjek može da negdje ne vrijeđajući nikoga živi nevrijeđan. Ljudi uživaju u tuđim mukama, a pri tome muče i sami sebe. Među sobom ne poznaju mira, glođu se i uništavaju, a što je najgore — bilježi on u »Mislima« — to je, da su putovi razbojnika (a oni su u većini) skriveni, dok su putovi čestitih ljudi svakome vidljivi. I ugled se postiže teškim žrtvama. Slava glasovitih ljudi — bilježi on također lapidarnom prozom — uvijek se je počela širiti od njih samih, jer da su čekali da ih hvale nji-

hovi suvremenici, bili bi dočekali i smrt nepoznati. Kod ovog zapisa dovoljno se sjetiti Dantea i Nietzschea. I jedan i drugi znali su, da se hvale iznad dopuštenog, radi omalovažavanja, koje ih je okružavalo. Tako je Leopardi sklon razmišljanju, a ubog i bolestan padao sve više u neizlječiv jad. Živeći u Napulju, on se je rastužio nad ljudskom sudbinom gledajući strahote Vezuva, što znači prirode, nad nedužnim žrtvama. Pa ipak bilo je pisaca, koji su htjeli u Leopardiju otkriti optimistu, vjesnika borbenog, vedrog čovječanstva, koje očekuje novu renesansu. Tako je talijanski spisatelj Bertacchi napisao čitavu studiju o Leopardiju kao učitelju života. Ima pravo Papini, kad Bertacchijevu studiju smatra apsurdnom, ali mi je spominjemo radi toga, što mišljenje, koje ona zastupa, nije usamljeno, a javlja se i danas u talijanskoj književnosti. Nema sumnje, da u djelima velikih duhova, kao što je Leopardi, može svak da pronađe nešto, što mu je blisko. U nekom snažnom Leopardijevom stihu, gdje je bol našao adekvatan izraz, vedrina je tu, jer je uložen napor donio ploda, ali zar taj čisto kreativni uspjeh može da bude osnova za razvijanje nekog njegova šire shvaćenog životnog optimizma? Ne, očaj je bio glavni motiv svih Leopardijevih spoznaja. Priroda je često, kako već i gore napisasmo, bila razlogom njegove trpnje. Samo velik njegov tvorački duh sredio je kaotičnu pobunu, koja je dolazila iz njegova intimnog nezadovoljstva, u čvrste i nemjenjive pjesničke tvorevine.

Kad pjesnik optužuje društvo, dušu, nebo i pakao u nekoj pjesmi, onda to mora biti kazano na pjesnički način, mora biti sagrađeno riječima, koje su, kako bi rekao Valery, u najvećoj suprotnosti sa suvremenim svakidašnjim jezikom. Riječ »veče« u stihu pjesnika mora da bude nešto sasvim drugo od iste riječi u ustima ljekarnika, od iste riječi napisane u nekom novinskom članku. Ne može optužba — zahvaljujući neujednačenosti socijalnih odnosa — da bude poezija, kao što ni najzanimljivije izlaganje sudskog pristava, ma koliko se slagalo s općim nezadovoljstvom vremena, ne može da bude umjetničko stvaranje. Isto tako ne može se ni život iznositi ni poezija kritizirati rječnikom, koji je otrcan, trivijalan i oskudan, da je nemoguće bilo kakav intelektualni saobraćaj s njim. Time hoćemo kazati, da je jezik u književnosti sve.

Leopardijev jezik je neuporediv. Bogat najraznolikijim stanjima duše, on se sav prelijeva od sjaja. Pejzaž je dan u par stihova, najskriveniji osjećaj duše iznesen na svijetlo s nekoliko riječi. On pozna riječi optužbe, pozna riječi općeg nezadovoljstva, ali one su uvijek nošene jedinstvenom proživljenošću, one su uvijek pjesnički ostvarene. Neke njegove pjesme: Usamljeni vrabac, Silviji, Subota na selu, Sjećanja, Pred slikom jedne lijepe žene — pokazuju takvu jezičnu razrađenost, da su nedostižive. Sva ljepota talijanskog jezika kao da se sabrala u tim pjesmama, da nam pokaže svoj sjaj i ljepotu:

D'in su la vetta della torre antica,
Passero solitario, alla campagna
Cantando vai finchè non more il giorno;
Ed erra l'armonia per questa valle.
Primavera dintorno
Brilla nell' aria, e per li campi esulta,
Si ch'a mirarla intenerisce il core.

(Il passero solitario)

I Leopardijeva proza je prvorazredna svojim umjetničkim osobinama. Za Leopardija je Friedrich Nietzsche kazao, da je najjači stilist devetnaestog vijeka. Dovoljno je čitati njegove prozne sastavke: Pohvala ptica, Pjesma divljega pijetla i Misli, pa da se shvati Nietzscheova tvrdnja. Završetak Divljega pijetla očarao je svojom mračnom poezijom i velikog Iberijca Miguel de Unamuna.

Treba na kraju postaviti pitanje, da li je Leopardijev pesimizam opravdan pored svih zlodjela, koja se vrše u svijetu, i nedaća, koje nas mogu da snađu. Motreći pozorno sve oko sebe, čovjek ne može da se uvuče u purpurne toge sunčanih dana, te da zbog njih niječe bol života, koji je svuda prisutan, pa i u saznanju i ljepoti. Onaj, koji je izgubio vjeru, a nauka mu i umjetnost ne mogu pružiti utjehe, može samo s uzdasima da miješa svoje disanje i da se polako prašta sa svim, što ga je vezivalo sa nekada prosanjanim obećanjima, jer je svijet opak i neumoljiv u postizavanju svo-

je sreće i u nijekanju i osporavanju tuđe. A Leopardi, tjelesno sakat, živeći od savjesnog pera i bolujući velik dio života, nije mogao da obasja čovječanstvo spoznajama, koje bi mogle da mu otvore put u nove vedrine. On je samo mogao iznoseći svoj bol da mu pruži rijetke primjere najviše poezije.

Olinko Delorko

GIACOMO LEOPARDI

u svojim pismima i bilješkama[1]

Među literarnim historicima u Italiji bilo ih je koji su Leopardiju dodijelili prvo mjesto poslije nenatkrivljivoga pjesnika »Božanstvene Komedije«; a bilo ih je koji su ustvrdili, da se klasična ona zemlja može podičiti samo s dva prava lirska pjesnika: s Petrarkom, liričarom ljubavi, i s Leopardijem, liričarom boli. Što je pak Leopardi sve prepatio i što je od njega stvorilo najvećega pesimistu, može da prosudi samo onaj, koji potanko pozna njegovu biografiju, ako se ta osniva na njegovim bilješkama i na brojnim njegovim pismima.

Premda je Leopardi potekao od degenerirane obitelji, u kojoj se je mizantropsko ludilo javljalo samoubojstvima, a fizičko se ustrojstvo slabilo čestim ženidbama među rođacima, on nije baštinio ono prvo, mizantropiju naime, već ovo potonje: slabo fizičko ustrojstvo. Ali to još ne bi bilo njega bacilo u očaj i konačno mu zasjenilo dušu pesimizmom, iz kojega se tijekom vremena razvio i ateizam, da nije imao oca slabića i majku lakomu i škrtu ženu.

Na svoju nesreću mladi je Giacomo prerano duševno dozrio: poslije svoje desete godine nije više imao učitelja, već je proveo u samoći dugih deset godina u očevoj biblioteci, gdje je pročitao i proučio sve one stare knjige, te je konačno upropastio i onako slabo svoje zdravlje. Majka je njegova bila osobito zadovoljna, što se on zadržava u onoj osamljenosti, da posjetnici i posjetnice ne vide njezina djeteta, koje bijaše slabašno i grbavo, te vrlo slaba vida. Dokle je Giacomo mogao da čita, nije trebao da razmišlja, već se je slijepo pokoravao svojoj sudbini. Grčki je jezik naučio bez ičije pomoći, i to tako, da ga je poznavao bolje negoli latinski. Sa četrnaestom godinom svoga života bio je već zreo čovjek, ali otac je postupao s njime i tada i kasnije kao s kakvim bolesnim dječakom. Na osnovi svoga proučavanja Giacomo si je predstavljao svijet lijepim, a kad tamo, kruta mu je zbilja pokazala, da svijet nije lijep, da na svijetu nema što bi ga veselilo, da je on nesretno stvorenje, koje se ne može radovati ljubavi žene, ni bilo kakvoj sreći u životu.

Kad su mu bile dvadeset i četiri godine, dakle 1822. g., ostavio je rođeni grad Recanati i pošao u Rim, gdje su namjeravali da ga učine prelatom; ali Giacomo ne prista, jer nije osjećao za to zvanja. Kad se je iz Rima povratio kući, nije mu prijao ni zrak ni samoća, pa je opet ostavio očinski dom. Otac nije htio, a ne bi možda ni mogao da ga uzdržava izvan kuće, pa se je jadnik potucao od grada do grada, teško namičući sredstva za život. Stradao je od bijede i studeni. Nigdje nije mogao da se smiri: u Bologni, Milanu, Firenzi i Pizi. Našao je prijatelja, koji su ga sažaljavali i koje je vrlo volio; ali mira ne nađe nigdje. Brojna njegova pisma, što je odanle pisao, ne može čovjek da čita a da ne proplače. U njima je nesretni pjesnik otkrivao svoje osjećaje, a sadržavaju i teške optužbe protiv roditelja. Ocu je pisao češće, majci tek jednom, i to par redaka. Čuvstveno se javljao samo bratu Karlu i sestri Paolini.

Nesretnoga Giacoma nije nikad ogrijala iskrena materinska ljubav, a u svome je ocu vidio slabića, koji ne pozna drugoga zakona do li volju svoje žene. Ta pak žena, gospođa Adelaide, kad joj je sin ostavio rođeni grad, zabranila mu je da joj uopće piše, kako se razabira iz njezina odgovora u siječnju 1823. na sinovlje pismo, gdje odmah u početku naglasuje: »U prkos mojoj zabrani pisali ste mi dvaput«[2]. Ali mjesto da mu po-

[1] Cf. I Canti di Giacomo Leopardi illustrati da Michele Scherillo. — Milano 1900.

[2] U Italiji, u obiteljskom saobraćaju, upotrebljavao se, a djelomice se upotrebljava još i danas, »voi«, naš »vi«.

šalje koji zlatni cekin za kruh, nazivlje ga »zlatnim sinom«, preporučuje mu da se čuva studeni, jer je zima oštra, i da joj sačuva svoju iskrenu odanost.

Gospođa Adelaide bila je savršena gazdarica, ali bez materinskog osjećaja. O njoj pripovijeda drugi sin Karlo, da im je doista pružala ruku da joj je poljube, ali nije nikad privinula k sebi svoje djece, da je zagrli. Giacomo se dapače ispričava u jednom pismu sestri Paolini, koju je silno volio, što joj se ne izrazuje nježno, jer se boji, da bi takvo pismo »mama spalila ili prije negoli bi joj ga dala, ili barem poslije nego bi ga (Paolina) pročitala.«

Giacomo je običavao pisati u svome »Zibaldone« (bilježnica za sve) svoje misli i uspomene, pa je tako zapisao i ovo: »Intimno sam poznavao majku (obitelji), koja ne bijaše sujevjerna, već čvrsta u vjeri i vrlo točna u vršenju vjerskih dužnosti. Ona ne samo što nije žalila roditelja koji su gubili svoju djecu u nježnoj dobi, već im je iskreno zaviđala, jer su ta djeca ravno odletjela u nebo i jer su roditelji bili riješeni brige da ih uzdržavaju. Kad je i njoj samoj prijetila opasnost da izgubi djecu u takvoj dobi, nije se molila Bogu da joj umru, jer to vjera ne dopušta, ali je srdačno uživala; pa kad bi primijetila, da joj suprug plače ili da je žalostan, iskreno se i osjetljivo ljutila. Bila je vrlo točna u vršenju dužnosti prema onim bijednim bolesnicima, ali je u dnu duše željela, da sve to ne pomogne; dapače je dotle dospjela, da prizna, kako ju je, kod pitanja i konsultacije liječnika, obuzimao strah, ne će li čuti, da bolest kreće na bolje. Ako je pak primjećivala kakve znakove da bi bolesnici mogli naskoro podleći, osjećala je veliku radost, koju je tajila samo pred onima, koji su je osuđivali. Ako je pak smrt doista nastupila, taj dan je za nju bio veseo i ugodan, te nije mogla da shvati, kako joj suprug može biti tako malo pametan da se poradi toga žalosti.

»Smatrala je ljepotu pravom nesrećom, pa kad je gledala kako su joj djeca ružna i izobličena, zahvaljivala je Bogu od svega srca. Nije se nikako brinula, da pomogne djeci, kako bi prikrili svojih mana, već je s obzirom na njih zahtijevala, da se u prvoj mladosti potpuno odreknu života. Ako su se djeca opirala, ako su tražila sasma protivno, pa ako su i najmanje uspjela, bilo joj je krivo, pa je riječima i mišljenjem svojim obarala njihove uspjehe, te nije propuštala, dapače je brižno tražila prigodu, da im predbaci njihove mane kao i posljedice, koje su morali očekivati, da ih uvjeri o posvemašnjoj njihovoj bijedi, a sve to nemilosrdno i užasno. Ako je doznala za slab uspjeh svoje djece u tomu ili čemu drugomu, osjećala je pravu utjehu, pa je s djecom najviše razgovarala o onome, što je nepovoljna o njima doznala.... Nisu se doimale nje nimalo ni bolesti, ni smrti, bile najdirljivije, mladića u cvijetu života, kad su se glede njih gojile najljepše nade, kad je njihova smrt bila velika šteta obiteljima ili javnosti..... Ona je o takvim nesrećama govorila mramornom hladnoćom.«

Kad je u jeseni 1822. Giacomo mogao ostaviti Recanati, da provede zimu u Rimu, pisao je 23. studenoga bratu Karlu:

»Ako misliš, da ti ovo piše brat Giacomo, kruto se varaš, jer je on umro ili umrtvljen, a na njegovu je mjestu neka osoba, koja se jedva sjeća svog imena... Sve velike stvari, koje gledam, ne nadahnjuju mi ni najmanje uživanje. Znam da su divne, ali toga ne osjećam, pa te uvjeravam, da mi je njihovo mnoštvo i veličanstvo odmah prvi dan dosadilo... Putem sam pretrpio što čovjek može da pretrpi. Mene je obuzela tolika melankolija, da opet uživam samo u spavanju. Ta pak melankolija, i što moram biti uvijek vani, a to je protivno mojoj prastaroj naviki, obataljuje me i oduzima mi svaku sposobnost, tako da sam baš za ništa. Ne nadam se više ničemu, hoću da govorim a ne znam što da rečem, te sam se prometnuo u pravi nijemi kip... Poslušaj me, moj Karlo, da mi je biti s tobom, mislio bih da mogu i živjeti, malo po malo bi mi se povratila odvažnost, mogao bih se nečemu nadati, priuštio bih si koji čas utjehe. Ja sam doista bez ikakova društva: izgubio sam samog sebe; a ovi, što me okružuju, ne će ostati uza me dovijeka. Piši mi opširno... Ljubi me, zaklinjem te. Trebam ljubavi, ljubavi, ljubavi, vatre, oduševljenja, života: svijet kao da za me ne postoji; osvjedočio sam se, da je vrag daleko crniji negoli se slika.

Rimljanke viših i nižih krugova odurne su mi; a ljudi mi nadahnjuju srdžbu i samilost.«

Sestru Paolinu ovako tješi u pismu od 28. siječnja 1823.:

»Ljudska je sreća pusti san. Svijet nije lijep, dapače je nesnosan, osim ako ga čovjek gleda kao što ga gledaš ti, to jest iz daleka. Naslada je pusto ime, a nije stvar. Krepost, osjetljivost, veledušnost ne samo što su jedine utjehe u našim nevoljama, već su i jedina moguća dobra u ovom životu; a ta dobra, ako živiš u svijetu i u društvu, niti se uživaju niti korisno ulažu, kao što misle mladi ljudi, već se potpuno izgube, te duh dospije u užasnu prazninu .... Sreća i nesreća svakog čovjeka (bez obzira na tjelesne boli) potpuno su jednake za svakoga, bio u kakvim mu drago prilikama i položaju. I tako, da se točno izrazim, jednako uživa i strada siromah, starac, slabić, nakaza, neznalica, koliko i bogataš, mladić, jaki, lijepi i učeni čovjek, budući da si svaki u svome položaju stvara i svoje dobro i svoje zlo. Zbroj dobara i zala, što no svaki čovjek može da sebi stvori, potpuno je jednak zbroju što sebi stvara koji mu drago drugi.«

Nakon odlaska iz Rima, Giacomo se je zadržao u različnim gradovima. U Bologni je kuburio i glede zdravlja i financijalno. U Milanu ga je umarala vrućina. Poučavao je dva đaka, koji su ga konačno ostavili. Čeznuo je za mjestom tajnika u Akademiji za lijepe umjetnosti, bez uspjeha. Pruski ministar Niebuhr sprijateljio se s njime još u Rimu, i kad se je vratio u Prusku, preporučio ga svome nasljedniku barunu Bunsenu, koji je upro da mu na svaki način nađe kakvu službu, bilo i na samoj »Sapienzi« jednu katedru, ali svaka se njegova osnova rasplinula. Bunsen, domišljajući se da ga tare neimaština, položio je u Bologni kod jednog bankara izvjesnu svotu, da je Giacomo upotrijebi kad mu ustreba, ali svota ostade netaknuta. A baš u to doba Contessa majka držala je, da je, za njezino daleko dijete, književnost rudnik zlata.

Kad je Giacomo u Bologni najviše stradao, nakladnik Stella priteče mu u pomoć mjesečnim honorarom od 20 škuda, da izradi komentar Petrarke i da prevede grčke moraliste. Ali nasta ljuta zima, pa se je njegovo zdravstveno stanje znatno pogoršalo, a prizvati valjana liječnika nije mogao ne imajući čime da ga plati. Grijati se uz vatru nije smio, a nije mogao da hoda ni da dugo leži. Stoga, istaknuo je u jednom pismu, »ne nalazim mira ni pokoja od jutra do mraka, te samo dršćem i uzdišem od studeni, tako da me koji put spopada želja, da se rasplačem kao dijete«. Da se bilo kako zaštiti od studeni, »dao je napraviti nekakvu vrstu vreće, prošivene poput popluna, obložene perjem, pa bi se u nju zavukao i ostao po pola dana, učeći; a jer je vreća bila slabo prošita, kad je iz nje izlazio, bio je pun perja i pahuljica, te je izgledao kao kakav divlji čovjek.«

Kad je Niebuhr doznao u Berlinu, da Bunsenu nije uspjelo da za Leopardija nađe zaposlenja, zauze se kod sveučilišta berlinskoga, te nesretni Giacomo dobije poziv, da predaje talijansku književnost, hoće li u Berlinu ili u Bonnu. U tom poslu Leopardi mu odgovori pismom 1. veljače 1826.: »Moje pitanje, o kojem mi pišete običajnom vašom dobrotom, novi je dokaz, koliko se malo, dapače ništa, možemo pouzdati u ovu vašu gotsku Vladu, čija najsvečanija obećanja manje vrijede od obećanja pijana ljubavnika. Pomisao, da mi nudite katedru u Berlinu ili u Bonnu, takva je, jamčim vam, da mi nikakva druga ponuda ne bi mogla biti ugodnija i zamamnija. Ali na žalost, moje je jadno zdravlje toliko slabo, da se ne usuđujem da razmišljam o prijedlogu, kojemu bih se inače mogao radovati. Hoćete li mi vjerovati, da u Bologni jedva podnosim zimu, i da baš ove dneve provodim u neprestanoj tjeskobi i neizrecivim mukama, koje potječu od bolesti crijeva, koju led još i podjariva? A što bi bilo u oštroj njemačkoj klimi? Ipak, budući da moje oporavljenje nije baš beznadno, a liječnici mi obećavaju, da će mi na proljeće biti mnogo bolje, toplo vas molim, da ne napustite osnovu, o kojoj je riječ, a držim da ona i ne zahtijeva da se žurimo, i da se njezino ostvarenje može odgoditi.«

Na žalost, bijedni pjesnik nije ozdravio, pa je morao da se zahvali i na pozivu, što mu ga je upravio kasnije (5. lipnja 1828.) Bunsen u ime bonnskog sveučilišta, da primi

katedru Danteologije s plaćom od 1500 talira na godinu, što je predstavljalo bogatstvo, o kojemu nije nikad smio ni da sanja. »Onamo u Bonnu, u klimi koja nije oštrija od klime u Veroni, gdje se živa zimi rijetko spušta ispod 4° Reaumura, vi biste, kad zavlada studen, bili okruženi od prijatelja učenih i od mnoštva studiosusa, koji čeznu da vide uspostavljenu katedru Dante-a s onu stranu Alpa.«

Iz Bologne povratio se Giacomo u Recanati, odakle je krenuo u Firenze, gdje mu se je bolest pogoršala, osobito očna, koja ga je prisilila, da čitave dneve miruje. »Ne smijem izaći (piše 3. srpnja 1827.) osim na večer, kad se smrkne, kao da sam slijepi miš. Ovdje ću se zadržati čitavo ljeto; zimovat ću u Pizi, ne bude li mi gore; a u tom ću se slučaju povratiti u Recanati, jer bih rado umro kod kuće«.

16. kolovoza iste godine piše prijatelju Puccinotti: »Dojadio mi je život, dojadila mi je filozofska ravnodušnost, koja je jedini lijek protiv zala i protiv dosade; ali konačno dosadi i ona. Nemam nikakve druge nakane, ni drugih nada, osim da umrem. Nije baš ni trebalo toliko se mučiti za takav svršetak! Zadržat ću se ovdje do polovice listopada: a tada ne znam, da li ću u Pizu ili u Rim. Budem li se osjećao jako zlo, poći ću u Recanati, da umrem među svojima«.

Tada su se sastala u Firenzi dva najveća talijanska pjesnika XIX. stoljeća Manzoni i Leopardi, dapače dva najveća poslije Ariosta i Tassa. O tom je sastanku pisao na različne strane, i u jednom pismu osudio opće obožavanje autora »Vjerenika« »nazrijevajući u tom laskanje, a pretjeranosti se ne mogu nikad pohvaliti.«

Iz Firence je prešao u Pizu, koju pretpostavlja Danteovu zavičaju. Klima mu je znatno povoljnija, a i sam grad ljepši. Tu je početkom svibnja primio vijest, da mu je umro brat Luigi. Obolio je od tuge, i odlučio, netom se oporavi, da će poći u Recanati, da u obitelji oplače tu zajedničku nesreću. »Zadržat ću se ovdje dokle mi dopuste moja slaba sredstva; a zatim me čeka užasna Recanatska noć.«

»Ovo putovanje iz Pize u Firenzu osvjedočilo me je, da se ja ne smijem uopće micati. Spopada me velika želja, da tolike nevolje završim jednim mahom, pa da ostanem nešto savršenije nepomičan... ali, ne plašite se, bit ću strpljiv do kraja ovoga prokletoga života... Firenze djeluje na me žalosno. Gotovo da žalim, što sam ostavio onaj lijepi zrak u Pizi... Ove uličice ovdje, koje zovu ulicama, guše me; općenita me nečistoća okužuje; ove preglupe žene, najveće neznalice, a silno gizdave, srde me... Konačno mi postaje ogavan oholi prezir, što ovdje vlada za sve što je lijepo i za svaku književnost: pogotovu ne mogu da shvatim, kako može da bude vrhunac ljudskoga znanja u poznavanju statistike i politike... Bio bih već otputovao (u Recanati), da odluka ovisi o meni. Čekam studen, jer mi je iskustvo dokazalo, da je vrućina moj najveći i najopasniji neprijatelj na putovanju. Ta me je nevolja spriječila, da se povezem od jednoga do drugoga od ovih prekrasnih toskanskih gradića... Bio sam nepomičan u Firenzi, nisam se maknuo ni u Pizi, tako da nisam niti vidio ni Livorno ni Luku, koje su daleko od Pize tek dva sata...«

Kad je, nakon 11 dana putovanja došao u Recanati, piše: » računam, da sam sad svršio svojim životom... Bijedne moje oči počele su stradati isti onaj dan kad sam stigao... i kreću sve na gore. Ovaj zločesti zrak sudbina kao da mi je dosudila.«

»Ne volim boraviti u Recanatiju te moje zdravlje ovdje strada; ali moj otac, ili ne može ili ne će da me uzdržava izvan kuće. Ja sam sa životom gotov... Kad ćemo se opet vidjeti? Ne znam doista..., što se mene tiče, ja sam već nepomičan.«

»Glede Recanatija uzvraćam vam, da ću otputovati odavle, da ću umaknuti, da ću pobjeći dok budem mogao; ali kad ću to moći? To je ono, na što ne znam odgovoriti. Budite sigurni, da ne namjeravam ostati ovdje, gdje ne vidim nikoga do li svoje ukućane, i gdje bih poginuo od ljutine, od dosade i melankolije, kad bi se moglo od tih zala umrijeti.«

16. siječnja 1829. piše generalu Colletta, prognaniku u Toskani, koji ga je molio, da ga izvijesti o svojim prilikama: »Toliko ste ljubezni i dobri, koliko ste i vrijedni. Kad hoćete da vam izložim svoje stanje, da vam se iskažem zahvalan i da vas poslušam, izlažem se opasnosti, da vam budem dosadan.

Ako ću da živim izvan kuće, treba da živim o svome; to jest ne na očev teret; jer moj otac ne će da me uzdržava izvan kuće, a možda i ne može, obzirom na nestašicu gotovine u ovom kraju, gdje posjed vrijedi malo, pa gospoda troše svoj prirod u naravi, jer ne mogu da ga unovče; a k tomu imetak moje obitelji, premda je od najvećih u ovim stranama, utopljen je u dugovima. Stoga ja ne mogu o sebi da živim, osim ako bih mnogo zarađivao, a raditi mnogo s ovakim zdravljem ne ću moći nikad više u životu. Stoga sam i razriješio obveze, što sam bio ugovorio sa Stellom, pa sam tako izgubio onaj prihod, što sam od njega primao, i što mi je dostajalo za pristojno uzdržavanje... Da mogu naći kakvo namještenje, gdje bi se malo trudio, dakako namještenje javno i časno, ja bih ga primio; ali ga ovdje ne nalazim... Moje se književne osnove množe to više, što sam manje sposoban da ih izvršim. Kad ne mogu da radim, samo snujem. Sami naslovi djela, što bih rado napisao, zapremaju više stranica. Za sve imam silu gradiva, djelomice u glavi, djelomice nabacano po papirima.«

Obratio se je prijateljici gospođi Adelaidi Mestri u Parmu, da li bi u onom gradu mogao dobiti kakvo časno književno namještenje, koje bi se skladalo s njegovim zdravljem. Dobio je odgovor, da je u onom sveučilištu ispražnjena katedra za prirodne nauke, u kojima on bijaše potpuna neznalica.

Leopardi je sad provodio život užasan. »Davila ga je melankolija, koja graniči s ludilom«. Pisao je nesretnik prijateljima: »Ako imade Svetaca, koji isprose smrt onomu koji je želi, preporučite me njima«... »Ovdje živim pola zdvojan, dapače ne živim, već svaki dan pucam od bijesa i dosade«.

U drugom se pismu ograđuje da iznese na javu svoju bijedu. Dapače, kad ne bi imao što da jede, dvoji »da li bi se odlučio da moli milostinju ili bi umro od gladi. Nemojte pomisliti, da je ta moja odvratnost plod kakve gizdavosti. Ne! Takova nešto ponizilo bi me pred samim sobom i lišilo bi me svih duševnih vrlina; osim toga, boraveći u velikom gradu ne bih se usudio pojaviti u bilo kojem društvu, pa ne bih uživao baš ništa, a svi bi me gledali samilosno i prstom bi pokazivali na me«.

Život u Recanatiju bio mu je dozlogrdio, pa 19. svibnja piše Puccinottiju: »Nađi koji čas da dođeš, da nakon šest mjeseci čujem prvi put glas čovjeka i prijatelja. Ne znam, da li ćeš me prepoznati, jer ja sam sebe ne prepoznajem. Nisam više ja. Slabo zdravlje i žalosni ovdješnji boravak skončali su me...«

Gospođi Adelaidi Mestri pisao je mjeseca srpnja, Stelli pak u kolovozu, a Bunsenu u rujnu, da »mu se živci raspadaju«, da »nema mira ni danju ni noću«, da »mu je život pravi purgatorij, i da mu je jedina utjeha sjećati se negdašnjih prijatelja«... »Naopako sam s mojim očima i sa čitavim tijelom. Ne mogu ni čitati, ni pisati, ni diktirati, ni misliti... Zbog nestašice sredstava osuđen na ovaj prokleti boravak, već mrtav za svako uživanje i svaku nadu, ne živim do li za stradanje i ne čeznem do li za pokojem u grobu«.

Kad mu je Colletta predložio, da se preseli k njemu u Toskanu, L. mu je otpisao: »Prisižem vam, da ne vidim ni mogućnosti ni nade, da ostavim ovo prokleto boravište, premda užas i očaj moga položaja mogu me prisiliti, da se odrečem starog ponosa i da prigrlim svaku odluku, svaku ponudu; ali ne vidim nikakve druge odštete osim da umrem, jer nisam sposoban za išta«. — Prijatelj Colletta uspio je da sabere među intimnim prijateljima nekakvu svotu, koju će on predati nesretnom prijatelju u 12 mjesečnih obroka, pa mu je predložio: »Ovisi o vama da dođete u našu sredinu, da se pobrinete za svoje zdravlje, da ugodite svojim prijateljima. Jednom ste mi prilikom rekli, da bi vam bilo dosta za život mjesečno 18 frančeskona[3]. Pa dobro, vi ćete primati mjesečno 18 frančeskona za jednu godinu, i to, ako pristajete, počevši od 1. idućega travnja... Bit će to zajam, ako budete htjeli povratiti, a bit će manje od zajma, ako vam se ne desi prilika da povratite: nitko ne bi znao, od koga bi mogao da traži, a vi ne biste znali, komu da povratite. Nitko vam ne nameće nikakav propis. Neka dobra

[3] francescone je toskanski srebrni novac, vrijedan £ 5.60.

sreća Italije pomogne, da, ozdravivši, napišete djela dostojna vašega uma: ali ova moja nada ne smije da vas obveže na išto«.

Leopardi je prihvatio stidljivo i veledušno dobročinstvo, pa je otpisao: »vaše pismo, poslije šesnaest mjeseci užasne noći, poslije življenja od kojega neka Bog oslobodi moje najveće neprijatelje, bilo je za me kao zraka svijetla, koju sam blagoslovio više negoli se blagosliva prvi tračak svijetla u polarnim krajevima«. — Otputovao je 29. travnja, da se u Recanati ne vrati nikad više.

Zaustavio se kratko vrijeme u Bologni pa je 10. svibnja 1830. bio opet u Firenze. Tu je pozivom na pretplatu sabrao 700 imena i prodao za 108 cekina rukopis novog izdanja prvih svojih pjesama uz nekoliko novih. Došao je 1. listopada 1831. u Rim, gdje se je osjećao vrlo nesretan i gdje ga je sve umaralo. Čeznuo je da se povrati u Firenze, kamo ga je dopratio najvjerniji prijatelj Raineri. Ali u metropoli velike vojvodine prilike su se međutim bile pogoršale. Tiranska vlada postupala je okrutno, a vjerni Colletta je umro nekoliko sati prije uručenja dekreta, kojim je prognan iz Toscane. Otac mu je povrh svega uskratio svaku novčanu pomoć. U najvećoj nevolji pisao je tada ocu najdirljivije pismo, iz kojega vadimo nekoje stavke: »Ovih sedam godina pokušao sam sve napore da proživim... Sad više ne mogu ni čitati, ni pisati, ni misliti (a više od godine dana ni govoriti) pa ipak, uz pomoć prijatelja, uznastojao sam da pribavim nekakva sredstva za život. Ta bih sredstva bio i našao, djelomice u Italiji, djelomice izvan Italije, da se nisu neobično nesretna vremena pridružila ostalim teškoćama... Nalazim se dakle, kako se i sami možete domisliti, bez sredstava za buduće. Ako je ikad itko želio sebi smrt iskreno i živo kao što je već dulje vremena želim ja, nije mogao da je želi jače od mene. Bog mi je svjedok, da govorim istinu... Da smrt ovisi od mene, Bog mi je svjedok, da vam nikad ne bi ovo progovorio; jer mi je život, bilo gdje mu drago, odvratan i pun muka.... Ja sam neopozivo odlučio da se tamo (u Recanati) ne povratim do li mrtav... a vi ćete mi oprostiti, ako moje snage i moja odvažnost ne dostaju da podnosim život, koji se ne da podnijeti. Ne znam, da li će vam obiteljske prilike dopustiti, da mi doznačite sitnu mjesečnu pomoć od dvanaest škuda. S dvanaest škuda ne može čovjek da živi ljudski niti u Firenzi, makar je najjeftiniji grad u Italiji. Ali ja ne tražim da ljudski preživim. Toliko ću si uskraćivati, da mi na koncu dvanaest škuda bude dostajalo..... Ako vam, moj dragi oče, prilike ne dopuste da zadovoljite ovoj mojoj molbi, iskreno i toplo vas molim, da je bez daljnjega odbijete.... Konačno, ja sam želio, i želim još i sada, da mi se onemogući da se utečem obitelji, ne bi li, ne imajući načina da se sam uzdržavam, i ne budući mi moguće da prosjačim, dospio u pravu, strogu materijalnu nuždu da umrem od gladi.«

Otac bi bio rado pomogao sinu, ali nije mogao ni da mu što obeća, a kamoli da mu doznači, bez pristanka škrte i lakome blagajnice, svoje žene. Stoga on savjetova Giacomu, da se izravno njoj obrati. Koliko god mu je taj korak bio odvratan, ipak ga je nužda prisilila. »Vjerujte mi, draga majko, da je tisuću puta teže meni da vam s ovim dosađujem, negoli je vama«. Uz to nije tražio ništa više od onog iznosa što dobiva Karlo, koji živi u Recanati. Kontesa je odgovorila s par redaka, koji su potresli nesretnika, ali se ganula nije.

Sad je živio boležljiv i tužan u Firenzi. Početkom g. 1833. teško je obolio. Raineri mu je pomagao novcem, što je sam posuđivao. Tad je pisao prijateljima i rođacima koji su bili zabrinuti:

»Drage duše, Bog vidi, da ne mogu pisati. Ali, primirite se: ja umrijeti ne mogu. Moj stroj (kako kaže i moj čestiti liječnik) ne raspolaže dovoljnim životom, da u njem proklija smrtna bolest«.

Prijatelj Raineri tada ga je odveo u Napulj, prema liječničkom savjetu. Tu se je donekle oporavljao. Tu se je s njime upoznao August Platen, koji je u svojem »Diario« pod nadnevkom 5. rujna 1834. zabilježio: »Prvi pogled na Leopardija, kojemu me je doveo Raineri isti dan kad smo se upoznali, doista je užasan, kad ga netko sebi predstavlja prema njegovim pjesmama. Leopardi je malen i grbav, lice mu je blijedo i boležljivo, a on pogoršava svoje

Ljubo Babić
Proljetni motiv (Posavina)

Vladimir Becić
Pejzaž

zdravstvene prilike svojim načinom života, jer obraća dan u noć i obratno. Kako ne može da se pomiče ni da se čim bavi, poradi svojih živaca, provodi život najbjedniji što čovjek može da pomisli. Ali, kad ga pobliže upoznaš, iščezava što je neugodna u njegovoj vanjštini, te finesa njegova klasičnog odgoja i njegova posvemašnja srdačnost obraćaju duh njemu u prilog... Leopardi je u gorim odnosima (negoli Raineri), ako je uopće to moguće, prema svome ocu, koji budući i sam spisatelj, zavidan je svome sinu... Izgleda da on uskraćuje sinu svaku pomoć. Njegova majka valja da je još gora.«

Isti Platen piše 25. studenoga jednomu prijatelju: »Leopardi je sjajan lirski pjesnik. Po svoj prilici si čitao nešto njegova. On je rodom iz Recanati. Tjelesno je slabo razvijen i još slabijega zdravlja... te ne može da se ničim pozabavi. On čitav božji dan sjedi u svojoj spavaonici, plaši se svake i najmanje zračne struje i ne laća se baš nikakve knjige. Razgovor mu odaje visoku erudiciju i ugodan je. Po načinu kako živi ne bi ga više bilo, da nije našao prijatelja, koji se za nj žrtvuje i sve radi mjesto njega«.

God. 1835. zdravlje se Leopardija poboljšalo, tako da je mogao po malo i čitati i misliti i pisati. Dapače je zaželio da putuje u Pariz, gdje bi se zadržao kakvih šest mjeseci, i održao na sveučilištu tečaj o govorništvu. Ipak do toga putovanja nije došlo.

U jeseni 1836. javila se u Napulju epidemija kolere. Leopardi i Raineri su se zaklonili u jedan ljetnikovac na podnožju Vezuva. Tu su bili prisiljeni da ostanu čitavu zimu. U ožujku 1837. povratili su se u grad. Ali prije toga, Leopardiju je desna noga naglo otekla i postala dvaput deblja od lijeve. Liječnika nije mogao da dozove, jer je za to trebalo potrošiti kakvih 15 dukata. Kasnije se razvila prsobolja s groznicom. U gradu se je počeo oporavljati. Ali u svibnju 1837. navalila je zagušljivost, koja mu je sprječavala hodanje, ležanje, pa i spavanje. Kolera, koja je jenjala u zimi, javila se ponovno u travnju još žešća. Stoga 27. svibnja piše ocu: »Umaknem li koleri, i netom mi moje zdravlje dopusti, uznastojat ću da vas opet vidim, u bilo koje godišnje doba. Moram se požuriti, jer su me činjenice osvjedočile, da konac moga života, što je Bog propisao, nije baš daleko. Moje fizičke neizlječive boli godinama su dosegle toliku jakost, da ne mogu rasti dalje. Nadam se, kad one svladaju maleni otpor što im protustavlja moje umiruće tijelo, privesti će me vječnomu počinku, što no ja žarko zazivljem svaki dan, ne iz kakova junaštva, već poradi oštrine muka, koje osjećam... Vama i majci ljubim ruke, grlim svoju braću i molim ih sve, da me preporuče Bogu, da, pošto ih opet vidim, čestita i brza smrt dokrajči moje tjelesne boli, koje su inače neizlječive.«

15. svibnja javile su se na nesretnom pjesniku nove boli, koje je liječnik označio kao predznake hidroperikardije i savjetovao Raineriju, da dade prenijeti svoga prijatelja u okolicu Vezuva, najbolje u Torre del Greco. Dan 14. lipnja bio je utanačen za prijevoz nemoćnika u Villa Ferrigni na obronku Vezuva. Kočija je već čekala pred kućom, prijatelji su baš namjeravali da se malo okrijepe za put, kad se Giacomo najedared potuži, da ga zagušljivost jače davi i zaželi liječnika. Malo zatim rastvori neobično oči, upilji pogled u svoga prijatelja, i uzdišući promuca: »Ja te više ne vidim,« te izdahne. Poslaše po fratra u susjedni samostan bosih Augustinaca, ali taj dospije da tek blagoslovi njegovo mrtvo tijelo.

Kako je u gradu bjesnila kolera, svaka je smrt bila sumnjiva, te su dopuštali pokapanje samo na groblju za kolerozne. Raineri je ipak spriječio, da smrtni ostaci velikoga pjesnika ne dospiju u zajedničku jamu. Na temelju liječničke svjedodžbe, da je Leopardi svršio uslijed hidroperikardije, te izjave spomenutog redovnika, da je nad njim izmolio zadnje molitve za umiruće, župnik suburbanske crkvice u Fuorigrotta dopustio je da njegovi smrti ostaci budu sahranjeni u onoj crkvici. Pogreb je obavljen noću. Oko desete u noći lijes je postavljen na kola, koja su pratila dvije kočije. Kad su prispjeli u Piedigrotta, carinske su straže zaustavile kola i pratnju, zahtijevajući pismeno dopuštenje ministra policije. Kad je uspjelo zadovoljiti i tome zahtjevu, nasta-

više vožnju, ali kad su došli do crkvice sv. Vitala, župnika nije bilo. Ponoć je bila prošla, i on se povukao u svoj stan. I tako prije zore idućega dana, 15. lipnja, bio je sahranjen lijes s ostacima najvećega pjesnika svoga vijeka u podzemnu izbicu, namijenjenu za grobnicu svećenstva, na desnoj strani glavnog žrtvenika. Odatle su ga prenijeli u malo predvorje iste crkvice. Natpis na spomeniku slavi Leopardija kao filozofa i pjesnika ravna onima stare Grčke.

Mjeseca lipnja 1897., kad je bila na domaku prva stogodišnjica rođenja najvećega pjesnika poslije Dante-a, talijanski senat i zastupnička komora posebnim zakonom odrediše, kako treba čuvati i uzdržavati pjesnikov grob, koji je kraljevim dekretom od 4. srpnja i. g. proglašen narodnim spomenikom. *B. P.*

TONELLIJEV LEOPARDI

U nizu publikacija o stogodišnjici Leopardijeve smrti izašla je i dosad najpotpunija monografija o tom genijalnom duhu*). Autor joj je poznati kritik i književni historik Luigi Tonelli, profesor sveučilišta u Rimu, koji je već dao četiri slična portreta (Verga 1927; Manzoni 1928 i II izd. 1936; Petrarca 1930; Tasso 1935).

Koristeći se svom literaturom o predmetu, Tonelli promatra Leopardija sa različnih gledišta. Rekonstruira njegovu cijelu pojavu, i čovjeka i književnika.

Kao čovjek Leopardi je imao dušu stvorenu da ljubi. »Sono nato ad amare, ho amato, e forse con tanto affetto quanto può mai cadere in anima viva.«

Pregio non ha, non ha ragion la vita
Se non per lui (Amore), per lui ch'all' uomo è tutto.
— — — — — — — — — —
Due cose belle ha il mondo:
Amore e morte.

I on je usprkos svih nedaća ipak ljubio cio svoj život, pa makar i nesvijesno. Ljubio je obitelj, žene, prijatelje, narod, čovječanstvo. S toliko sposobnosti da ljubi, Leopardi je prirodno morao biti optimist. Ali njegovi fizički nedostaci, kojekakva moralna iskustva, opreke između idealnog i realnog svijeta, između čarobnih sanja i bijedne stvarnosti, prouzročile su mu intimne muke i gorka razočaranja te su ga dovele do bolnih konstatacija. Pa ipak nije izgubio svoje prirođene dobrote ni plemenitosti, niti se zato ikada odrekao svojih ideala. Dapače, ona prirođena ljubav pretvara se u herojski osjećaj, a zatim u ljudsku samilost. Zbog ta dva osnovna osjećaja ovaj osamljenik ne postaje mizantrop; zbog toga, iako skeptik za akciju i svijestan svoje fizičke nesposobnosti, ne postaje kukavica nego čovjek spreman na žrtve; iako je mučenik, ne mrzi čovječanstvo ni prirodu. A kada se kasnije odalečio od prirode, indiferentne i neprijateljske, srdačno se i bratski približio čovječanstvu. Jer je uistinu neiscrpljiva njegova sposobnost altruističkog osjećanja. Njegovo je srce otvoreno za opću bol na svijetu.

Interesantan je i složen duševni razvoj Leopardija. Što on nije proživio u svojoj duši, a sve to u svom kratkom vijeku od 39 godina i u dosta ograničenom društvenom krugu u tri četiri grada? Ni mladosti nije imao, jer nakon djetinjstva prelazi odmah u zrelu dob opterećen teškim duševnim problemima općeg interesa.

Io piango...
...che mia via
Ove l'altrui comincia ivi è finita.
— — — — — — — — — —
...poco da vecchiezza si discorda
Il fior del'età mia.

On se na pr. već na pragu svoga života intenzivno bavi pojavom smrti, koja ga više ne napušta, te se on na koncu u svojoj tuzi utječe »religiji ljudskog bola« XIX. stoljeća i općem bratstvu bijednih smrtnika na svijetu. U općoj relativnosti i ispraznosti, za nj je jedina stvarnost i istina (»l'accerbo

*) Luigi Tonelli, Leopardi. Milano 1937, str. 493. L. 15.

vero«): bol; a smrt mu je jedini lijek neizbježivoj ljudskoj boli.

Leopardi je bio veoma učen i svojim se pronicavim duhom istaknuo osobito u suvremenoj filologiji, koju je naskoro napustio. Srećom, jer ga je nauka i erudicija mogla skrenuti sa pravog puta: on je iznad svega i u prvom redu velik pjesnik. Strastveno je volio knjigu, koja mu je bila jedina utjeha (»unico divertimento è quello che mi ammazza: lo studio; tutto il resto è noia« . . . »Voglio piuttosto essere infelice che piccolo, e soffrire piuttosto che annoiarmi«.) Da nije bio rođeni učenjak, vidi se i po tome, što je odbio četiri ponuđene mu katedre (na sveučilištima u Rimu, Parmi, Berlinu i Bonnu).

Izvanredan je mislilac zbog bogatstva i originalnosti pogleda, zbog raznolikosti intelektualnih interesa, zbog neprestanog dotjeravanja svojih idealnih koncepcija. To se najbolje očituje u sedam svezaka njegova »Zibaldone«, zbirke svakovrsnih bilježaka sabranih kroz mnogo godina dubokog razmišljanja i učenja. Usto i u njegovim dotjeranim »Operette morali« i u »Pensieri« nalaze se brojni biseri originalnih misli, ma da ih nije sistematski povezao niti izgradio.

Bio je oštrouman, ali ne sistematski mislilac, i nije tim fragmentima stvorio kakvu svoju filozofiju. Svojim često originalnim i genijalnim idejama potiče na razmišljanje, ali ne otvara nove horizonte misli. »Zibaldone« je štampan prvi put tek na početku XX. stoljeća, pa zato Leopardijeva misao nije oplodila razvoj filozofije prošlog vijeka, kako je mogla: njegova je misao kao otočić u širokoj i dubokoj rijeci moderne filozofije.

Ta je Leopardijeva proza skup zapravo psiholoških i moralnih više negoli filozofskih opažanja. On je kao malo tko pronicao u ljudsku dušu zapažajući njene mane, slabosti i protuslovlja. Analizirao je majstorski, a i porazno, čovjeka i u njegovim odnosima prema drugima. Jednom na pr. kaže: »domando se la felicità de' popoli si può dare senza la felicità degli individui«; a jednom uspoređuje ljude s muževima: ako muževi hoće mirno živjeti, treba da su uvjereni, kako je svakome vjerna njegova žena; i oni tako misle, iako pola svijeta zna, da to nije istina; jer ljudski rod ne vjeruje istinu, nego ono, što mu se čini da mu je u prilog . . . Zato se donedavno, gotovo općenito, smatrao Leopardi za tipičnog pesimistu. Međutim u posljednje se vrijeme počeo isticati njegov optimizam, a nekoji su ga proglasili čak »učiteljem života«. Tonelli hoće da ublaži taj pretjerani sud. Leopardijevo uvjerenje, da je bol neizbježiva nužda čovječanstva i svega, njegova osuda prirode neumoljive i neprijateljske čovjeku, njegova kritika glupog, zlobnog, dekadentnog čovječanstva, sve to ne sačinjava pravi pesimizam, jer su ti nazori kod njega odjek plemenitog protesta i indignacije s očitom težnjom da se spasi barem duša, t. j. da se u svojoj savjesti sačuvaju najčišći ideali. Leopardijev odnos prema svijetu karakterizira evanđeoska izreka »Vanitas vanitatum et omnia vanitas«, koja, istina, pretpostavlja kraljevstvo Božje pravde i providnost Božju, dok kod Leopardija toga nema. No ipak on živo osjeća apsolutnu pravdu, istinu i dobrotu kao ideale, koji, usprkos toga što su nedostiživi, mogu svejedno pokretati srca svih ljudi, pa i samo njegovo srce. Tonelli stoga drži, da bi bilo točnije govoriti o Leopardijevoj kršćanskoj etici, negoli o njegovu pesimizmu.

Pri kraju života, u jednoj od najjačih pjesama, »La ginestra o il fiore del deserto«, Leopardi je ostavio svoju duhovnu oporuku, koja je uza svu melankoliju, sarkazam i tragično raspoloženje, prožeta toplinom ljudske srdačnosti, jakim osjećajem simpatije za sve one što trpe i čežnjom za općim bratstvom na svijetu. Pjesnik uznosi taj mirisni žuti cvijet (brnistra ili žuka), jer je u svojoj osamljenosti ona gotovo jedina utjeha pustoši, u kojoj raste.

Odorata ginestra,
Contenta dei deserti . . .
. . . Or tutto intorno
Una ruina involve,
Dove tu siedi, o fior gentile, e quasi
I danni altrui commiserando, al cielo
Di dolcissimo odor mandi un profumo,
Che il deserto consola .

Svojim čarobnim jezikom pozivlje na uzajamnu i bratsku »pravu ljubav«, koja potječe od opće boli; jer ljubeći svog nesret-

nog bližnjega olakšavamo i svoj vlastiti križ.

Leopardijeva poezija nije samo u stihovima, nego i u nekojim njegovim sastavcima u prozi. U nekojim pismima (»Epistolario«), na nekojim stranama »Zibaldona«, u nekojim crticama i skicama ima na pr. pjesničkih opisa pejzaža, mladenačkih uspomena, ispovijesti i izliva »ex abundatia cordis«. U njegovim »Pensieri« i u »Operette morali« nalazimo brojne aforizme i majstorske moralne portrete, koji nas podsjećaju na duševni lik samog pjesnika. U nekojim dijalozima, u fuziji plača i smjeha, u nježnoj melankoliji i finom humoru, u bogatstvu slika, koje stvaraju neku tajanstvenu atmosferu, u lirskom patosu i t. d. Na pr. u »Elogio degli uccelli« i u »Cantico del gallo silvestre«, gdje govori o »pticama kao najsretnijim bićima na svijetu«, gdje pozivlje u zoru: »Ustajte, smrtnici; sviće: vraća se istina na zemlju a nestaju varljive pojave« ... Zato se Leopardi smatra majstorom i proze, ne samo u Italiji, nego i prvim autorom pjesme u prozi u Evropi, prije Turgenjeva, Baudelairea, Rimbauda i dr.

Najbolju poeziju ovog bogodanog lirika nalazimo ipak u njegovim stihovima, u maloj zbirci »Canti«. Tu su rodoljubni, misaoni i ljubavni motivi, obično posve originalni i lični, elegične uspomene, melodiozne idile, mitske pojave prirode, sudbine čovječanstva i cijelog svemira. Sve je prožeto čas elegičkim ili tragičkim osjećajem, čas rezigniranim ili buntovnim osjećajem bola i općeg misterija. Zanos se izmjenjuje s klonućem, s tragikom, očajem.

Što je bitno u Leopardijevoj lirici i kako je treba definirati? Teško je odgovoriti na ta pitanja, pogotovo nakon dosadašnjih raznoličnih kritika. Tonelli ne prihvaća sud nekojih kritika, po kojima bi epikurejska »ljubav samoga sebe«, »amor sui«, bila osnovna crta Leopardijeve poezije. On priznaje osobitu važnost pjesnikova ja, ali ističe također njenu kozmičku stranu; a u toj kozmičkoj lirici trepti duša jednog čovjeka i ujedno duša čovječanstva (»L'inifinito«, »Canto notturno«). Ni osjećaj prirode ne zahvaća sve Leopardijeve poezije, jednako kao ni ljubav. Leopardi nije samo »pjesnik neizmjernosti«, jer je u njemu jednako živ osjećaj male svakidašnje realnosti, jer kod njega nema mistike ni religioznosti. Leopardi se ne može definirati ni kao »pjesnik uspomena«, ni kao »pjesnik izgubljene mladosti«, ni kao »pjesnik izgubljenog raja«. On nije samo to.

Tonelli drži, da je još najbolje karakterizirati Leopardija kao »stvaratelja pjesničkih mita« (tj. nečega, što prelazi sva ograničenja vremena), kao autora općih i vječnih ideala, sanja i fantazija. Zato se on pita, nije li učinak velike poezije baš to: pretvarati sve u mit? nisu li Homer, Virgil, Dante, Goethe i dr. veliki pjesnici bili upravo stvaratelji mitâ?

Na koncu Tonelli dolazi do zaključka, da je Leopardija najtočnije definirati kao pjesnika bola. Jer se u njegovoj lirici bol nikada ne dijeli od istraživanja svoje nutrine, ni od promatranja prirode, smrti, ljubavi, ljudske i opće sudbine, ni od obnavljanja ličnih uspomena, ni od stvorenih mitâ. Što više, svu tu sadržinu pjesnikova bića obojio je bol u bezbroju svojih nijansa: čas kao žaljenje i melankolija, čas kao tuga i strah, čas kao nostalgija, kao žarki plan, kao očaj, rezignacija, titansko bunjenje, mučna sumnja, herojska patnja, teško prokletstvo, okamenjeno zaprepaštenje ...

Posljednja Leopardijeva pjesma »Il tramonto della luna«, na kojoj je radio još par sati prije svoje smrti, daje nam pjesničku sliku njegovih karakterističnih pogleda. Život je u sebi zlo; ali dok traje mladost sa svojim iluzijama i nadama, dotle se može podnositi i ljubiti. Tada život izgleda kao noć na mjesečini, u kojoj vrve svijetla i sjene, kao noć koja je nejasna i sugestivna, te inspirira sanje i fantazije. Nije kao žarki i sjajni sunčani dan, kada su sve stvari konkretne, realne i plodne. U mladosti je dakle život barem lijepa noć. Ali, ta blijeda mjesečina brzo prestaje, i pošto mjesec zapadne, svijet odjednom postaje jednobojan, mrk i strašan. Tako se i život, pošto prođe mladost te nadođu zrelost i starost, otkriva u svojoj realnoj grozoti: nema više sanja, ni iluzija, ni nada, iako su ostale iste nezadovoljene čežnje; presušili su izvori uživanja; nestale sve mogućnosti kakvog dobra; nema više nikakve veze između čovjeka i čovječanstva i prirode. U ljudskom životu

nema druge zore ni drugog dana, kao što ih ima priroda.

...la vita mortal, poi che la bella
Giovinezza sparì, non si colora
D'altra luce giammai, nè d'altra aurora.
Vedova è insino al fine...

U tom je raspoloženju dovršio jedan plemeniti život, koji su stalno vodile dvije stroge muze: harmonija i patnja.

Pjesnik bola dakle, iz koga osjećaja potječe velik dio njegove poezije. To nije kakva estetska crta, ali je kod njega izvor nadahnuća i pjesničke ljepote. A kako je bol prva i posljednja riječ Leopardija mislioca, može se kazati, da ona karakterizira i cijelu njegovu ličnost. Zar nije kršćanstvo religija bola?

Time dakako nije označeno estetsko obilježe pjesnikova lirskog izraza. Ožet, pregnantan, muzikalan, proziran, sugestivan, jednostavan a dotjeran. Baš u majstorskom stapanju i divnoj harmoniji te raznoličnosti Tonelli vidi čar njegove genijalne i personalne lirike. To je neki melodiozni samotni glas u pustoši, pod misterioznom neizmjernosti noćnog neba, u tajanstvenoj, gluhoj tišini bez odjeka...

Zaključujući portret, Tonelli postavlja (za kritiku suvišno) pitanje: je li Leopardi bio klasicist ili romantik? Ali i on je sam uvjeren, da se poezija ne da svrstati u bilo kakve kulturno historijske kalupe, da pjesnik prelazi sva ograničenja »škole« i sve književne struje. Nego on drži, da je romanticizam nešto drugo: misaoni i osjećajni pokret, koji je zahvatio i Leopardija. Zato hoće da objasni te odnose, kako bi se moglo odrediti Leopardijevo značenje u duhovnoj povijesti XIX. vijeka, u Italiji i u Evropi. Po njemu je Leopardi bio veliki romantik, iako je stvarao držeći se talijanske tradicije u duhu klasične kulture, iako je mnogo držao do njene harmoničnosti i dotjeranosti u izražavanju. To nije bio plod izvještačenosti, nego posljedica profinjenog ukusa, koja nije ohladila toplinu spontanosti. Zato je Leopardijeva lirika brzo prešla granice Italije te su je osjetili i zavoljeli i najbolji romantici u Evropi. Takove odjeke njegove poezije nalazimo rano i kod hrvatskih i srpskih književnika, kako je pokazao G. Maver u svojoj odličnoj studiji »Leopardi presso i Croati e i Serbi« (1929).

Tonelli je u toj lijepoj knjizi dao cio Leopardijev portret, ali je pritom donekle zapostavio ono, što je najvažnije. Jer, crtajući hronološki i uporedo biografiju i misaoni i pjesnički razvoj, njegova je estetska kritika nekako rasparčana. Ma koliko je interesantna cijela pojava Leopardija, ipak nas on najviše privlači zato, što je genijalni pjesnik trajne vrijednosti, iako ga danas površni posmatrač možda smatra nesuvremenim. Osim toga, čini se da autor nije uvijek dosljedno odvajao biografiju od pjesničkih doživljaja: realni život ne objašnjuje božansku poeziju, koje je geneza obično tananom, gotovo nevidljivom niti povezana sa svijetom zbilje i logične misli.

Trebalo je možda jače istaknuti najbolje pjesme, čistu poeziju, a ne hvaliti manje više sve njegove stihove (autor umanjuje čak i pjesnikovu fizičnu rugobu; a zašto?). Leopardi ne treba apologije.

Premda je teško prihvatiti sve Tonellijeve rezultate, osobito nekoje ocjene lirike, ipak je to vrijedna studija, ne samo informativna za nestručnjake, nego je višeput sugestivna i za one, koji znadu velikog pjesnika mučenika.

Mirko Deanović

STOGODIŠNJICA SMRTI G. LEOPARDIJA

O velikom talijanskom pjesniku ne pišu mnogo samo u Italiji, gdje ne prođe dan u tjednu, a da se ne pojavi koji članak, studija, esej ili pjesma najvećih talijanskih suvremenih stvarača, kao što su: Panzini, Pancrazzi, Cechi, Papini, Caprin — posvećeni njegovu geniju.

Za Italijom nimalo ne zaostaje Francuska. Prigodom te stogodišnjice našlo se nekoliko izvrsnih priloga po novinama. L'Institut d'Études Italiennes održao je kod otvorenja službenu komemoraciju. Lijepa revija, koju uredi profesor talijanskog jezika i književnosti na Sorboni Berida, posvećena je Leopardiju. Kod izdavačke kuće Daran objavi Alberto Tallone veličanstveno izdanje Leopardijevih pjesama

pod natpisom »Canti«. Ta je knjiga štampana samo u tisuću primjeraka i predstavlja pravu bibliofilsku rijetkost, jedno od najljepših znakova štovanja prema pjesniku. Napokon, dao je ovih dana u javnost izdavač Boivin prijevod tih pjesama, popraćen biografijom Leopardija, koju napisa vanredan poznavač talijanske književnosti, francuski »talijanac« Remy Canet. Dvije pjesme u toj zbirci preveo je sam Canet. Osim toga napisala je za »Nouvelles littéraires« Juliette Bertrand (koja od časa do časa daje sjajne poglede na talijansku literaturu i njene vrijednosti) članak pod natpisom: »Hommage a Leopardi«, koji prevedosmo.

RECANATI

Mali gradić Recanati drži se trista metara visokog brežuljka i gospodari dvjema ravnicama. Do Jadranskog mora imade od njega po prilici 10 kilometara. Pogled od Recanatija na polje je prostran. More se pokazuje i iščezava iza planina: pred njim se pojavljuju, na jednom izdanku, tornjić i pozlaćena kupola Lorette; vide se brda Dalmacije.

To polje je neizreciva ljepota. Gradine, što krune brežuljke, kamenosive su boje, nešto zagasitijih crepova. Zemlja je iste boje: čista, mrka, od nijanse do nijanse gotovo potpuno tamna. Zemlja grbava, složena relijefa — kraj primitivan — ali nipošto neplodan. »Prava bašča«, govore u okolici; i ne bez prava. Subotnji dan u Renacatiju jedan je od najglasovitijih.

More, daljine (kao u leopardijevskoj poeziji) čine se vrlo udaljeni, jer je zrak odviše osvijetljen, nalik na bijelo velo. Ali to osvjetljenje daje pejzažu vječitu vedrinu. U svemu prebiva ljupkost. Malo toskanske idile, malo umbrijske prijatnosti, nešto golema rimskog mira.

Kuća Leopardija nalazi se u četvrti Montemorello, kraj male crkvice, u kojoj je kršten Giacomo. Starih krstionica nema. Ali smeđe obojane klupe nisu izmijenjene. Prve lijeve određene su za djevojke, Sestre Milosrdnice, a prve desno za starice iz sirotišta. Sasvim uz kor, pokraj zida, dvije druge klupe, iste mrke boje, s ovim natpisom: Gentis Leopardae. To se nalazi lijevo od mjesta, gdje je bolestan Leopardi, izgubivši vjeru, klečao sa svojom obitelji za svečanosti zvonjenja. Recanati je hladan, crkva je studena, a od tih klupa, pribitih uza zid, udara mrzlina. Ovdje se moglo vidjeti kako se penje Leopardi, oborene glave, u pelerini s podignutim ovratnikom.

OBITELJSKA KUĆA

Soba Giacoma nalazi se na sjevernom krilu. Ali on je u toj sobi stanovao svega devetnaest ili dvadeset godina. Čitavog je djetinstva dijelio sa svojom braćom jednu od triju pregrada s krevetom u atrijumu.

Soba, gdje se rodio, nalazi se u drugom katu. Bijaše nekada tapetirana ružičasto-bijelo ispruganom svilom, koju je Paolina, sestra pjesnikova, bezrazložno promijenila. Kako se otac Giacomov zvaše Monaldo, majka Adelaida, na vrlo ukrašenom stupu, punom cvijeća vidi se plava Medora u kacigi ukrašenoj perjanicom ruže, gdje bilježi na kori jednoga drveta slovo »A«, dok lijepa Anđelika lagano riše na kamen nepažljivom rukom slovo »M«.

Atrium. Stepenice od prekrasnoga kamena djelo su brata Monaldova djeda, svećenika, kojega je mučila preosjetljiva savjest, ali neobično nadarena arhitekta. Giacomo ga poznavaše u najranijem djetinstvu. Napisi i antikni basrelijefi, pravilno uglavljeni u zidove, upotpunjuju plemenitost toga ulaza.

Nalijevo su manje upadljiva vrata biblioteke. U drugoj sali biblioteke pomišljamo, da ćemo ugledati slabašna pleća pjesnika, sagnuta nad malen stolić, gdje je zaboravio svoju poluporcelansku bijelu tintarnicu, i njegov siromašni vuneni pokrivač, kojim je zimi ogrtao mramor na ostalim stolovima, da izbjegne njihovu ledenost.

OBITELJ

Porodica Leopardi pripadaše najstarijem plemstvu markiza. Ona se uvijek naročito odlikovala svojom odanosti Crkvi. Kroz generacije pripremala je ta obitelj svoje mlade nasljednike, jednoga ili drugog spola, za redove ili samostane. Većina članova obitelji umrla je gotovo svetački. Monaldo, otac pjesnikov, spominje kao prirodnu stvar slučaj s djedom i bratom, koji od raskalašena mladića postade presavjestan muž. Početkom XVI. stoljeća brojila je porodica Leopardi 13 crkvenih pripadnika; devetorica od njih živjeli su zajedno u istom manastiru dvadesetak godina. Nešto kasnije, da ne izumre loza, morao je Vito Leopardi ostaviti red. Šestero od njegove djece: dva dječaka i četiri djevojčice, uđoše u samostan.

UKUĆANI

Kada se Giacomo rodio, 30. lipnja 1798. godine, od oca grofa Monalda Leopardi i markize Adelaide Antichi, njegove žene, koja pripadaše drugoj velikoj obitelji Recanatia, — članovi porodice bijahu već brojni, jer su se u njoj nalazili: dva brata Monaldova djeda, ekscelencija kanonik Carlo Crazio, taj svećenik-graditelj, koga je mučila osjetljiva savjest, i njegov brat Paolo, koji se također nakon raspojasane mladosti vratio u ćeliju krute savjesti; dva ujaka, majka Monaldova; contesa Virginia Mosca; jedan od njezine braće; jedna sestra; zatim učitelj Monaldov, neki meksikanski jezuita Giuseppe Torez, jedan južnoamerički eklezijast Serano; i, na kraju, ostali odbjegli francuski svećenici, kao abbé Borne, de Moltpellier, kojega je Giacomo neuljudno nazvao »Abbé Borné« (Ograničeni. Glupi.)

Brojni ukućani, ali nipošto ugodni. Veći dio tih ekleziastika bijahu starci i po njihovu mišljenju trebalo je čuvati od svake revolucije i svih naprednih ideja sve one, koji ne bijahu

stari. Uistinu pravi užas! Kad bi prebrojni ukućani, pretežno osobenjaci, zapali u izuzetne novčane teškoće, mladi grof i njegova žena smatrali su, da je svaki od tih starih crkvenjaka njihov osobni učitelj.

Godinu dana nakon Giacomova rođenja, 12. srpnja 1799., Adelaida Antichi rodi drugog sina, Carla, i, dvije godine kasnije, kćerku Paolinu. Imala je još sedmero djece, koja su pomrla, osim Luigja i Pier-Franceska. Drugovi maloga Giacoma i njegovi kasniji prijatelji bijahu naravno Carlo i Paolina, čije se godine podudarahu s njegovima.

Zanimljivo je, da su djeca po ručku pobjegla iz nenaravne klerikalne atmosfere, iz proturevolucionarnog obiteljskog kruga, da se zagnjure sasvim u osamnaesti vijek, u potpuni nehaj. Druga žena Carla, brata Giacomova, ostavila nam, po sjećanjima svoga muža, prijatnu sliku takovih osjećanja, na francuskom jeziku.

»S večeri su uvijek išli na jedan sat k njihovoj baki, contessi Virgini-i, koja se nastanila u međuspratu, pod apartemenom njezina sina....«

Ujutro bijaše još bolje: Giacomo pričaše Carlu pripovijetke, koje trajahu kroz tjedne. I ne bijaše nipošto neprirodne osjetljivosti. Da manje pati, on se klonio od ljudi. Ali kadšto ga i vanjski svijet tištao. Tada je u vrtu tražio utjehu, odakle se vidjelo samo polje iza crkvice Montemorello, koje mu je dočaravalo sve ostalo. On gledaše nijemo zvijezde, prisluškujući pjesmu zrikavca i sanjaše o tisuću stvari s one strane polja, s one strane toga zvjezdanog svjetlucanja i te pjesme.

TROSTRUKA KRIZA

Monaldo, otac Giacomov, spiskavši u svojoj mladosti mnoštvo novaca, uspio je, oženivši se, povratiti obiteljsko imovno stanje. Škrta i mirna grofica Adelaida uspje popraviti okrnjeno imanje — ali po cijenu strogosti, kojom je zauvijek rastužila rodbinu, i škrtošću, koja je morila njenog starijeg brata kroz čitav njegov život.

U toj kući bez radosti postade Giacomo ipak mladićem svoje volje. Knjižnica bijaše njegovo kraljevstvo. Tu je sâm učio grčki i hebrejski. Nije mu bilo ni četrnaest godina, a njegov učitelj uvidje, da ga više nema šta naučiti. U tim godinama napisao je jednu tragediju. U šesnaestoj godini pokaza svojemu ocu krasnu Porphyrovu studiju o životu Plotina, popraćenu prijevodom latinskog teksta. Pisaše stihove, studije, eseje i odgovor (klasičnim jezikom, da on jest i da će ostati) u Biblioteca Italiana, u pismima gdi Staël o romantizmu. On poče pisati svoj Esej o zabludama starih naroda. Pokraj toga, poslije, u savršenoj istomišljenosti ideja s ocem, poslije bitke kod Tolentina, budući nacionalni pjesnik Ode Italiji, pozdravlja triumf Austrije talijanskim govorima. Opijen idejama, izoštrena duha francuskim filozofima, poznavaše euforiju u protegnutom svijetu, bez veze sa životom. Trostruk i žestok kontakt s njom (nije potrebno govoriti o »iskustvu«) oteo mu bučno to krhko utočište i slomio ga u dvadesetoj godini. U tom godištu, mozga gotovo postarog, pedantnog genija, srca bez mladenačke obrane, ponešto djetinjastog, — poznavaše Giacomo prvo strasno prijateljstvo, ljubavni sudar, koji je poremetio sav njegov red vrijednosti, i otkriće, koje nije nikada filologija imala u sebi. Prošlost, sadašnjost i budućnost toga krhkog i prikrivenog postojanja uništene su. Ništa nije bolnije od toga iskustva. Prijatelj, četrdesetgodišnji neurastenik, talentirani pisac, otkriva odmah naročiti genij Giacomov, u svoj njegovoj veličini. Ali umjesto da mu bude model i pomoć, on mu piše bezvoljna i žalosna pisma, tražeći od sušičava dvadesetgodišnjaka, koji je potrebovao sâm ohrabrenja, da ga čeliči. Žena, sestrična na proputovanju, krasan stvor dvadesetipetih godina, u čijim se prekrasnim očima jednostavno odražavala slika slabog bića, pomalo rahitičnog, rastuženog grbom, što bijaše radost derana u Recanatiju (— Grbavac iz Montemorella! Grbavac iz Montemorella! — vikahu za njim, kada se odvažio izaći u maglu). Razmažen francuskim filozofima i čitanjem svježe autobiografije Alfierija, naš mladi zlovoljnik raščinja svoje utiske vanredno darovitom introspekcijom, ali i razdražljivom afektacijom objektivnosti. Drugi put on spominje lakonički u svom dnevniku, strašnim stidom, kojim su pisane sve te bilješke: »Udarih glavom o zid!« Brat Carlo, kojega je Giacomo vrlo volio, govori nam o značenju te bilješke. Prateći sestričnu u samostan, kamo je vodila svoju kćerčicu, naglo, na polovici hodnika, Giacomo je kušao razmrskati lubanju. Za filologiju su Homer, Virgil, Hesiod sigurno krasni, ali podsjećaju na potresne predstave, koje gledaše Leopardi sa svoga prozora, slušajući pjesme mlade tkalje, koja mora umrijeti; ili prisluškivaše sve manjoj i manjoj buci kola, koja para srce, kao i sve, što se udaljuje.

Doista, sada, kad su ga prijateljstvo, ljubav i poezija oduševili, ili bolje, sada, kada ga uznemirila kasna sentimentalnost (kao posljedica prerana puberteta, koji bijaše čisto duševna karaktera) nastade osjećaj prijateljstva, ljubavi i poezije, i Giacomo ne će više biti filolog, on je pjesnik. Ali taj poziv ne donosi sa sobom drugo, nego bol.

Monaldo videći da je stariji sin nježna tijela i sklon knjizi, poče se zanositi idejom, da ga učini visokim crkvenim dostojanstvenikom (prelatom), onakvim kakav je bio Angelo Mai. Poeziju je smatrao razbibrigom dostojnom jednoga plemića, ali ona ne bi mogla postati službom ili, što više, misijom. Promjena Giacomove orijentacije bila je, dakle, zlo tumačena. Prijateljstvo s Giordanijem, slobodarom i bezvjercem, još je samo povećalo sumnju i tiraniju porodice. Giacomo, njegov brat i setra žive u buntovnom osjećanju i očajavaju. Pokušaj bijega, koji je poduzeo Giacomo, bude osu-

jećen — te je njime samo pokvario stvar. Kako da budeš pjesnik u malom trgovištu, usred nevesele i tiranske porodice, nošen čuvstvom gorčine i bijesa? I kako da budeš zadovoljan sâm sa sobom, kada oči ne podnose lektiru, a živci nisu sposobni, da ih valjano upotrijebiš? Giacomo prisluškuje odbijanje satova u svojoj sobi, a onda, uveče, išeće van podruku s Paolinom, koja se, po godinama mlađa, nije mogla sjetiti tih muka, a da je ne prođu trnci.

Ipak, u vrijeme pokušaja bijega, dade Giacomo već lijepih pjesama: dvije »canzone«, patriotske pjesme, kojima je u dvadesetoj godini uzet u rang nacionalnog pjesnika, dvije stvari, koje je kasnije isključio pri izboru svojih pjesama, i njegove tri prve idile, koje pripadaju najnježnijim i najkristalnijim njegovim pjesmama.

Nakon toga neuspjelog pokušaja Giacomo još radi. Pjeva o otkriću, koje je izvršio Angelo Mai s izgubljenim knjigama Ciceronove »Reipublicae«, napisao je tri nove idile, gdje su ispričane i gdje se isprepleću sve teme leopardijevske poezije: onu, koja naznačuje Beskrajnost i koju će kasnije veličanstveno razviti u Žutilovki, s nešto previše vjere u više sudbine ljudi i naroda, u skladu sa svemirom, i drugu, koja govori o nedostojnoj meki, o obećanjima, što ih daje život opčaranom mladiću.

Na osnovu izmjene zanosa i stalne depresije, koju doživljavaju nervozni ljudi, i u uzajamnosti s godišnjim dobama, napisao je Leopardi, nakon Prokletstva Brutovih, ljupku Himnu Proljeću. Dva mjeseca nakon što je našao zadovoljstvo u crnom očajanju pjesnikinje Safo, za koju je misterij sve, osim moralnog osjećaja, koji nas osuđuje na bol, Leopardi napisa Himnu Patrijarsima, nostalgičnu čežnju za zlatnim dobom.

NAKON KRIZE

Nakon što je uzalud tražio neko mjesto, Leopardi prvi put napusti u dvadeset četvrtoj godini Recanati. Ali taština Rimljana sablaznila ga; treba da od sebe učini »malen grad u unutrašnjosti velikoga«. Kod holandijskog ministra nađe se po prvi put u društvu, koje mu je odgovaralo. Tamo se upoznao s Jacobsenom, koji postade jedan od najnježnijih njegovih prijatelja, i s tajnikom pruskog poslanstva Karl Bunsenom, koji se također veoma sprijatelji s njime i svakom prilikom činio mu usluge. Ali njega su cijenili prije svega zbog filološkog znanja; zanimahu se za učena mladića, a on to više nije bio — bijaše pjesnik. Štoviše, ponuđene usluge njegovih prijatelja promašile su svoju svrhu. I sâm Niebuhr se prevario u svom sudu o njemu. Smatrao ga rođenim za poslove, kojih se on zasitio, i kojima se vraćao, samo da se prilagodi rimskom ukusu. Prije nego ostavi Rim, trudio se da nađe mjesto svom mladom prijatelju; Leopardi pisaše ponizno, u tom smislu, državnom podtajniku. Ali bilo je uzaman.

Leopardi se vraća u Recanati koncem travnja. Srce mladog provincijskog samotara nađe tako malo zadovoljstvo u Rimu, te se vrati ogorčen. Pobjegavši od Rimljana pjesnik se opijaše krasotom rodnoga brda. Proljeća su ga uvijek ganula. I brzo je ova žalost procvala u poeziju. 26. kolovoza, jedna bilješka u Dnevniku za naglih lirskih i filozofskih nadahnuća, omogućuje nam ustanoviti gotovo i datum koncepcije, ili bolje, objavljenja himne Alla sua Donna, krilate himne, napisane koncem rujna, u šest dana. Nakon te provale nježnosti opaža se, da misli u Dnevniku ponovno ohlađuju, da mršave. I krajem siječnja, bez nagla nadahnuća, ali nakon dugih razmišljanja o stilu, počinje svoje Operette Morali, lukijanske dijaloge, u kojima njegova proza dosiže savršenstvo, s kojim se može jedino usporediti Makijavelijev stil. Razmišljajući u Dnevniku o idealnoj prozi, Leopardi bilježi, da prirodnost mora biti na prvom mjestu, pa i pred jasnoćom; ali, da ta prirodnost ne bude oskudna i prostački neuka; ona znači slobodni izraz svjetskoga čovjeka. Ta njegova ljupka udobnost daleko je od toga da zanemari pravila, ona je savršeno vladanje ovim pravilima, ona je druga priroda. To vrijedi i za samu njegovu prozu. Grčki je to stil, neelastičan, ali upotpunjen vanrednim pjesničkim čuvstvom. Zima ga oslabi. S proljeća čita Pregled postanka svih kultura, od Dupuis-a, suhi, kritički osvrt na kršćanstvo; ponovno čita Volneyev katekizam. Dosađuje se. Izdavač Stella zove ga u Milano. Najprije se svraća u Bolognu, gdje sluša Giordanija i gdje mu se sve čini dobro i lijepo. Bilo je to protiv njegove volje da dalje putuje i, razumije se, Milano mu se ne sviđa. Tamo on ponovno nalazi onu »uzvišenost« i onu »diplomaciju«, koje su toliko djelovale na njegove živce u Rimu. Vraća se u Bolognu. Neko vrijeme daje dvije pouke. No, ipak, Leopardija umara Bologna i on se ljuti videći, da su propali svi pothvati, koje poduzeše njegovi prijatelji, da mu nađu neko mjesto. Nespretna objava njegovih triju dijaloga pod imenom Antologija, kojima nije mjesto u toj knjizi, priskrbi mu pakosni napadaj Tommasea. Ali proljeće, kao uvijek, popravi mu raspoloženje. On se sprijatelji i zaljubi u neku naobraženu gospođu, koja se bavila prevođenjem Cicerona: u kontesu Terezu Carniani Malvezzi. Nakon kratkog boravka u Raveni, odluči popustiti svojima, koji su ga uporno pozivali u Recanati. Nema sumnje, da je nerado napuštao grad, u kome je bio voljen i obožavan. Bojaše se bolesti, naslućujući, da će skora zima biti jednako oštra, kao i minula. Vraća se u Bolognu 23. travnja i ponovno se sastaje s prijateljicom Malvezzi, koja ne oklijevaše da mu protumači, kako su njegovi posjeti prečesti; 20. lipnja odlazi u Florencu. Tamo se okoristi pozivima, koji su mu pribavili giordanijevu književnu popularnost. No Leopardi pati od očiju i zuba, te radi u potištenosti, tako, da sanja povratak u Recanati, gdje će umrijeti u krugu svojih. Na sreću, »po-

nedjeljci« (sastanci svakog ponedjeljka) kod Vieusseux-a, (direktora Antologije) izvrše u njemu promjenu, ako i ne u patnjama, promijeniše njegova sumorna raspoloženja. Kod Vieusseux-a upozna se s Manzonijem, »vrlo lijepa duša i vrlo dobar čovjek« pisaše Leopardi nakladniku Stelli.

No sada mu je gotovo trideset godina. Valja stvoriti zaključak. Njegova filozofija nije prestala kolebati između onoga, što su nazivali Leopardijevim »historijskim pesimizmom«, t. j. Rousseau-ovim optimizmom: zlatno doba i zlatan čovjek, pokvaren razmišljanjem i društvom, a bilo je u toj filozofiji i onoga, što nazivaju njegovim »kozmičkim pesimizmom«: priroda pakosna i svoja, po svoj prilici prkosna, njegova filozofija treba da se završi. Kao i svi pesimizmi, ona ne može doseći drugo, no jedan moral milosrđa. Žrtve jedne te iste zle sudbine daleko su od toga da optuže zbog naše nesreće posve neznatne okolnosti i bližnje, koji su jednako nesretni kao i mi, pomognimo jedan drugoga, i premda nam dovoljno kaže zakon, kako može biti pobijeđen vrijedan život, održimo srdačnu vezu, da se okrijepimo i da se podupremo međusobno u podnošenju patnje. Takav je zaključak divnoga dijaloga između Plotina i Porphyre.

Vjetrovita zima Florence preplaši Leopardija i on otputuje u Pisu. Kada je 9. studenog stigao, sve mu se svidjelo, a nadasve vrlo ugodna klima. Prihvati simpatije stanovnika Pise i njihove pozive; nije izbjegavao duboko poštovanje, koje su mu iskazivali đaci. U svibnju je za Stellu — uprkos svem poslu — napisao dvije pjesme, od kojih prva, Preporod, govori, za Leopardija neobičnim ritmom, o radosnoj pjesnikovoj smetenosti prije ustajanja, a nakon devetgodišnjeg mrtvila, koje vladaše njegovim srcem i njegovim osjećajima. Druga pjesma, Silviji, koja nastade sedam dana kasnije, t. j. 20. travnja 1828. god., jest jedna od njegovih glavnih djela.

Ali boravak u Recanatiju bijaše sve tužniji. Giacomo stiže srvan, bez novaca i bez nade, da će ga odsada steći.

Ljeto je oduševilo kažnjenika i potaklo ga da zapjeva. Sredinom lipnja 1828. napisa dirljivu pjesmu Vrabac Samotar i Uspomene (Le Ricordanze), može se reći najsavršeniju od svih svojih pjesama. Istoga mjeseca napiše još dvije male stvari: Tišina prije bure i Subota na selu, obje ispjevane na isti način: veseo prizor s gorkim svršetkom. A malo zatim dade Nokturno nomadskog pastira u Aziji. To djelo, zajedno s Uspomenama, spada među njegova glavna djela.

Prijatelji Giacomovi iz Florence osjećaju pjesnikovu bijedu u daljini, naročito dobričina Vieusseux, koji nije osobito bogat, i neki prognani Napolitanac, general Colletta. Leopardi se još jednom nada: nagradi Academije de la Crusca, jer mu se čini, da Dialozi zaslužuju tu nagradu. Međutim, doživio je, da je nagrada dosuđena Carlu Botti za djelo Povijest Italije. Colletta, posve jednostavno, nudi Leopardiju osrednju svotu, kao kolektivni zajam, koji nabaviše prijatelji. Giacomo je pri kraju svojih sila i prihvaća.

Ostavlja Recanati 30. travnja 1830. u jutro. U Florenci ga srdačno primaju. Tamo se upozna s blagim švicarskim filozofom De Sinnerom. Taj mu postade vrlo dragim prijateljem.

Međutim, odmor se pokaza brzo iluzornim. Kad je primio novčanu pomoć, učinio je to zato, jer je bio siguran, da će se pomoću pet novih djela, koja je ponio iz Recanatija, na vrijeme osloboditi duga. Colletta mu izabere najnemarnijeg izdavača, koji tako zlo upravljaše tim poduzećem, da mu je donosilo vrlo malo koristi. Kad je Leopardi isplatio prijatelje, nije mu preostalo ništa, a njegovo prijateljstvo sa svadljivim Collettom, koji je svojom egocentričnosti bio strašniji od egoiste — potpuno se raspade.

PRIJATELJSTVO S RANIERIJEM

Evo drugoga Napolitanca, mladića od 24 godine, koji je osvojio srce pjesnikovo — i više ga nije ostavljao sve do njegove smrti: Antonio Ranieri.

Zaplašen očajanjem i fizičkim propadanjem Leopardijevim, Ranieri mu obeća, da ne će dopustiti, da se Giacomo živ zakopa u mrsku mu Recanatiju. Imat će zajedničku blagajnu i zajednički život.

Leopardi bacaše krv. Ranieri se nije zadovoljio time, da ukloni njegove nevolje; danju i noću dvorio je bolesnika, na svoj trošak pozivao najbolje liječnike. Ali politički i obiteljski zapletaji učiniše doskora, da je ovaj, bogatiji od njih dvojice, postao siromašniji. To je upravo ono vrijeme, kada Leopardi pati od bolne strasti prema lijepoj Florentinci Fanny Targioni Tozzetti. Da li se ova zabavljala time, da podjari u pjesniku ljubav, za koju je čvrsto odlučila, da je ne će nikada uzvratiti? Da li je ona mislila u početku iskoristiti siromašnog bolesnika uz lijepog Ranierija, koji joj se sviđaše? Bez sumnje ni jedno ni drugo, ili oboje, ali nesvijesno. Leopardi se trsio da šuti. Ali, nema sumnje, u ovo je doba napisao kratku stvar Samome sebi — i ona je čisti jecaj njegov. Ranieri nije oklijevao, da bolesnika odvuče u Rim, kuda je ovoga vukla vulkanska strast. U prosincu javlja Vieuseux Giacomu, da je izabran akademikom Cruscae. Ali, malo kasnije, pojavljuju se čuveni dijalozi Monalda Leopardija, pjesnikova oca, bez imena autora, kojima je Lamennais morao priznati, da »u formi, koja je sad nezgrapno lakrdijaška, sad priprosta i grozna, iznose čitav sistem apsolutizma«. 23. svibnja 1832. godine uviđa siromašni Giacomo, da je prisiljen u Antologiji demantirati, da je on autor tih dijaloga, zatim se moraše opravdati pred ocem. U iščekivanju uzmanjka obojici prijatelja novac za povratak i Giacomo se obrati na Monalda. Nakon toga piše u Florenci Osnovnu misao. »Kao toranj u pustoj ravnici, ti se, gorostase, uzdižeš sâm«;

govori o svojoj ljubavi; to je unutarnje iživljavanje, mučno snatrenje o lijepoj Fanny, koja ga u mašti pratila u Rim, a bijaše opasnija od one prave Fanny u Florenci.

Još osmoga lipnja prisiljen je obratiti se ocu molbom, da mu dodijeli stalnu svotu od 12 talira. Siromašni Monaldo odmah mu šalje dvije mjesečne plaće, potaknuvši ga, da se na majku obrati zbog mjesečne pomoći.

Pismo Giacoma ocu bijaše puno bijede i stida. Pismo majci bilo je također potresno, — ali kolike razlike! To ne bijaše pismo pobijeđenog, jednom rukom svladanog čovjeka. Bila je to razumna molba čovjeka s malo sreće zaštitniku, koji je odviše škrt. Ovaj je način bio oštrouman i odobrenje uslijedi.

Svom prijatelju De Sinneru piše francuskim jezikom jedno plodno pismo: »Prosvjedujem protiv izmišljanja slabosti i vulgarnosti i molim čitače, da radije nastoje oboriti moja zapažanja i moje sudove, nego da zbog njih bacaju krivnju na moju bolest.« I to napisa u vrijeme, kada je stvorio dijalog između Tristana i jednoga prijatelja.

Saziva smrt, i vjerujući, da je blizu, skicira Himnu Ahrimanu, zloj sili, koja upravlja svijetom, ali nije napisao nego 4 stiha, jer ga svlada ona druga razorna snaga, ljubav, »zloslutnom radošću«, koju on dobro poznavaše. Napisao je Ljubav i Smrt, djelo puno nježnosti i ludila, revolta i rezignacije, koji ga u to vrijeme zahvaćahu. Poslije, za boravka Ranierija u Napulju, napisa Consalvo. Consalvo ima prije smrti toliko hrabrosti, da prizna svoju ljubav Elviri. Prima cjelov i umire zadovoljan. Kompozicija ove pjesme završena je sa znacima iscrpenosti. Drugoga rujna putuju obojica u Napulj, ali se zadrže u Rimu čitav mjesec. Napuljska proljeća nadahnuše Leopardija, a vratiše mu bolne uspomene strasti i bijes, što je svoj genij predao nevrijednoj ženi, koja mu pomogne u saznanju, da je loše utjelovio svoj san. U to vrijeme napiše Aspaziju, gdje ponovno proživljuje svu povijest strasti prema Fanny Torgioni Tozzetti.

Zimi i s proljeća 1835. godine ispjeva dvije pjesme: Na jedan tužni bas-relief i Nad portreom lijepe žene, isklesanom za njen nadgrobni spomenik i Palinolidu, satiru na političku ekonomiju, industriju i na ludu oholost jednoga stoljeća. Pozabavio se i dodacima Batrachomyomachije, političke satire bez živahnosti. Neki Baldacheni napao je pjesnika, a ovaj, u času zla humora, odgovori mu drugom satirom I Nuovi Credenti (Novi vjernici).

Oba prijatelja žele otputovati u Pariz — ali nemaju novaca. A Ranieri nije ekonom. Ranierijeva sestra došla je da stanuje s njima. Ona sve do konca požrtvovno njeguje siromašnog bolesnika. Polovicom travnja (godine 1836.) preseli se Leopardi s Ranierijem i njegovom sestrom u vilu, koja pripadaše njegovim roditeljima, a nalazila se na obronku Vezuva. Tu sluša legende o vulkanima, koje mu je pričao zakupnik Giuseppe. Tamo napiše Žutilovku, svoj pjesnički testament, inspiriran Pompejima i pustošenjem Vezuva.

U svibnju ili lipnju diktira Ranieriju (oči su mu gotovo slijepe) nježni nokturno Zalazak mjeseca.

SMRT

Putuje u Capodimonte, da nađe morsku svježinu. Ali jedva je nekoliko kiša osvježilo zrak i on se želi vratiti u visine. Onamo se vrnu 20. srpnja. Pošto u Napulju zavlada kolera, pjesnik se ne usuđuje vratiti u nj. A i vila ne bijaše uređena za zimovanje, puštaše vlagu. Oteklina na nozi ga uznemiri. Predosjeća skoru smrt i piše o tome De Sinneru.

Prvoga veljače prikuje ga uz krevet oteklina na grudima. Polovicom svibnja nadođe kriza astme i zaprijeti potpuna sljepoća. Tijelo mu preplaviše uši. I tada strepi pred smrću. A kad se uvjerio, da pošast kolere pada, zaželi povratak u Napulj, gdje mu se stanje naglo pogorša. Htjeli su ga odvesti natrag u Torro di Greco. Ali on se protivi. Zastoj mokraće, sve teže disanje. Putovanje je određeno za 12., a zatim za 14. lipnja.

Četrnaestog lipnja, pošto je uzeo dvije ili tri žlice goveđe juhe, zatraži od Paoline limunadu, zatim pokuša opet uzeti juhe, ali nije mogao. Izjavljuje, da se ne osjeća dobro. Kad je Ranieri htio dovesti liječnika, ovaj savjetuje, da pozove svećenika. Leopardi rastvori oči, pogleda čvrsto Ranierija i reče s uzdahom: »Ne vidim više« — i dah mu naglo stade. Kad je brat augustinac ušao u sobu, mogao je pročitati tek molitvu za mrtve.

Tijelo, priča nam Ranieri, bude uz velike napore spaseno iz zajedničke rake, koja je izmiješala sve mrtvace od kolere, i smješteno najprije pod žrtvenik male crkvice San Vita, a zatim u predvorje iste crkve. U stvari, za ekshumacije, izvršene 1.900. godine, nađena je samo lubanja i nekoliko zuba. Poslije par godina objavi Ranieri površnu i oskudnu knjigu o zajedničkom životu kroza sedam godina s jednim od najvećih pjesnika, koji su ikada živjeli.

(Preveo *—igk—)*

B. CROCE O LEOPARDIJU

Kod nas još uvijek mnogi misle, da je kritika panegirik i da je patriotska dužnost svakog kritičara, da bude — nekritični panegiričar. Ova predrasuda izlazi iz nepoznavanja dviju činjenica: prvo, da je poezija vrlo delikatan i zato prilično rijedak cvijet; drugo, da su negativni, nepoetični momenti u umjetničkom stvaranju, pa i kod najvećih, ne samo neizbježivi, nego katkada i — potrebni.

Pošto je Croce porekao pjesnički karakter mnogim slavljenim Leopardijevim pjesmama, piše: »Gdje je, dakle, Leopardijeva poezija (pitat će se): ovdje nije, tamo nije, na onom trećem mjestu također nije: želi li se možda podmetnuti, da Leopardi nikako nije bio pjesnik? — Pa dobro, gdje se nalazi Leopardijeva poezija, već je pokazala opća kritička savjest,

koja, pošto je hladno primila »Moralna djelca« (Operette morali), odbila »Paralipomene« i »Palinodiju«, optužila s prozaičnosit »Žutilovku« (Ginestra) i druge pjesme, s odlučnom gestom i posredstvom De Sanctisa, i tim izazvala viku patriotskih fanatika (od Settembrinija do Carduccija), priznala je, s druge strane, da su prve Leopardijeve pjesme oratorske, i to oratorske u smislu jedne škole, da od onih parenetičkih i od onih, u kojima provaljuje pjesnikov bijes, pjesnički se spasavaju samo poneka mjesta, da treba biti uzdržljiv s ostalim, te je skrenula udivljenje osobito na tako zvane »idile«, iz mladenačkog, a i kasnijeg vremena, na male i na »velike idile«. Dovoljno je, čini mi se, čuvati se od materijaliziranja ove predilekcije u isključivu i općenitu pohvalu danu nekim pojedinim sastavcima, i shvatiti je u njenom idealnom i dubokom značenju, da se postigne kriterij, kojim se odvaja prava Leopardijeva poezija. Koji, kako smo rekli, bio je »izopćenik iz života«, ali ne tako, da ne bi bio u prvo mladenačko doba sanjao, nadao se, ljubio, radovao se i plakao i da mu se duša ne bi bila ponovno otvarala drhtavim ganućima. U ovim časovima, u kojima se je on, u bližim ili daljim uspomenama, ponovno vidio spojen sa svijetom, njegova se fantazija pjesnički pokretala: jer poezija može biti sve što se hoće, ali nikada ledena i akozmička. To su časovi »Blagdanskog predvečerja«, »Samotnog života«, »Neizmjernosti«, »Seoske subote«, »Tišine poslije oluje«, »Sjećanjâ«, »Silvije«. Tada njegova riječ dobiva boju, njegov ritam postaje sladak, savitljiv i pun harmonija i prisnih srokova, ganućeséće odrazujući se u čistoj i blistavoj rosnoj kaplji poezije. Efekt je to veći, ukoliko više oni časovi života, oni pogledi obraćeni okolnom svijetu, ne u namjeri odbacivanja nego u namjeri primanja, oni zaleti želje, one ljubavne nade, ona raznježenost, ona blaga slatkoća, imaju nešto kao kradomice uzeto, ukoliko su otrgnuti tvrdom usudu, koji naokolo pritiska, ledu koji navaljuje, te dolaze do izraza s uzdržanošću, čednošću, djevičanstvom svojstvenim onome, koji govori stvari, na koje nije više navikao. Odatle njihova osobita čarolija, lagano rumenilo u bljedoći ove poezije, u čijem poređenju blijede mnoga književna djela bogatih i živahnih boja...

Jer... ne treba se dati zavesti savršenom korektnošću, pristalošću i elegancijom, u kojima se javlja Leopardijeva poezija, nego treba gledati preko toga. Opazit će se onda, da ispod one literarne neporočnosti, iako se ne primjećuje nikada praznina u mišljenju i osjećanju, ipak, pjesnički, nalazi se sada snaga a sada mlitavost, sada punoća a sada isprekidanost, te će se doći do zaključka, da je Leopardijeva poezija plod napora više nego se misli i više nego se vjeruje. Ima u njoj suhoće, ima proze, ima vrlo mnogo literarnoga, ali ima ujedno i preslatke, i prečiste, i preharmonične poezije; i možda je ona zapreka, koja prethodi i slijedi slobodnim pokretima fantazije i ritma, uzrok da se bolje osjeća čudo pjesničke kreacije.« *A. H-r.*

KRONOLOGIJA LEOPARDIJEVA ŽIVOTA

1798. Rođen 29. lipnja u Recanatiju.
1809. Prevodi četiri Horacijeve ode.
1811. Prevodi Horacijevu »De arte poetica«.
1813. Počinje učiti grčki jezik (u lipnju).
1813. Počinje učiti hebrejski jezik (u studenom).
1814. Sastavak o bičevanju Spasitelja (10. ožujka).
1814. Sastavak o osudi Spasiteljevoj (24. ožujka).
1815. Prevodi »Batrahomiomahiju«.
1815. Politički govor Talijanima.
1815. Himna Neptunu (u svibnju).
1816. Kuša prevesti Odiseju.
1816. Kuša prevesti Eneidu.
1816. Uzdiše za rodicom Gertrudom Cassi.
1817. Elegia.
1817. Il primo amore.
1818. Il passero solitario.
1818. Zaljubljen u Terezu Fattorini (Silvia).
1818. Umire mu Tereza Fattorini.
1818. Canzone all' Italia.
1818. Canzone Per il monumento di Dante.
1819. La sera del dì di festa.
1819. Alla luna.
1819. Il sogno.
1819. La vita solitaria.
1820. Canzone ad Angelo Mai.
1820. Štampa u Bologni nekoje pjesme.
1821. Consalvo.
1821. Nelle nozze della sorella Paolina.
1822. Počinje pisati Le Operette morali.
1822. Polazi iz Recanatija u Rim (u studenom).
1823. Traži državnu službu (u ožujku).
1823. Vraća se u Recanati (u svibnju).
1823. Ministar Niebuhr nuđa mu katedru za filologiju u Njemačkoj.
1823. Prevodi Simonidovu satiru protiv žena.
1823. Pjeva: Alla Primavera.
1823. Pjeva: Inno ai Patriarchi.
1823. Pjeva: Ultimo canto di Saffo.
1823. Pjeva: Alla sua donna.
1824. Štampa u Bologni svoje pjesme.
1825. Stella mu nudi redakciju izdanja Ciceronovih djela.
1825. Polazi u Milano k Stelli (u srpnju).
1825. Traži mjesto tajnika u Akademiji lijepih umjetnosti u Bologni.
1825. Dolazi iz Milana (26. rujna).
1825. Dolazi u Bolognu (29. rujna).
1826. Epistola Al conte Carlo Pepoli.
1826. Zaljubljen je u Terezu Carniani Malvezzi u Bologni.
1826. Novo izdanje njegovih pjesama u Bologni.
1826. Saggi di operette morali (Milano).
1826. Novo izdanje različnih njegovih pjesama.
1826. Vraća se iz Bologne u Recanati.

1826. Interpretazione delle rime del Petrarca (za nakladnika Stella).
1827. Vraća se iz Recanatija u Bolognu.
1827. Polazi iz Bologne u Firenzu (u lipnju).
1827. Odlazi iz Firenze u Pizu (u studenom).
1827. Umire mu Marija Belardinelli.
1827. Izlazi veći dio »Operette morali«.
1828. Pjeva Il Risorgimento.
1828. Pjeva a Silvia.
1828. Vraća se iz Pize u Firenze (u lipnju).
1828. Prestaje honorar nakladnika Stella.
1828. Vraća se iz Firenze u Recanati (u studenom).
1829. Stella mu štampa la Crestomazia poetica.
1829. Pjeva Le ricordanze (u rujnu).
1829. Pjeva La quiete dopo la tempesta.
1829. Pjeva Il sabato del villaggio.
1829.-30. Canto notturno d'un pastore errante dell' Asia.
1830. General Colletta nudi mu pomoć za novo izdanje njegovih Canti.
1830. Dolazi u Firenze.
1830. Sklapa prijateljstvo s Rainerijem.
1830. Lettera agli amici di Toscana (u prosincu).
1831. Pogoršava mu se očna bolest i glavobolja.
1831. Prestaje pomoć generala Collette.
1831. Pjeva Il pensiero dominante.
1831. Zaljubljen u Fanny Ronchivecchi-Targioni-Tozzetti.
1831. Izlazi fiorentinsko izdanje njegovih Canti.
1831. Zaljubljen u Magdalenu Signorini.
1831. Odlazi iz Firenze u Rim (u listopadu).
1831. Izabran je članom Akademije della Crusca.
1832. Vraća se iz Rima u Firenze.
1832. Moli od oca mjesečnu pomoć od 12 škuda.
1832. Pjeva: Amore e morte.
1833. Pjeva: A sé stesso.
1833. Polazi s Rainerijem u Napulj.
1834. Pjeva »Aspasia«.
1834. U Bonnu izlaze Excerpta ex schedis criticis Jacobii Leopardi.
1834. Počinje: I Paralipomeni della Batrahomiomachia (u listopadu).
1835. Ugovor s napuljskim nakladnikom Saveris Starita za štampanje njegovih djela.
1835. Pjeva: Palinodia.
1835. Povlači se u villu ispod Vezuva (kolovoz).
1836. Pjeva: Il tromonto della luna.
1836. Pjeva: La ginestra.
1837. Vraća se iz ville u grad (Napulj, u veljači).
1837. Svršava i Paralipomeni (u lipnju).
1837. Umire 14. lipnja.

BILJEŠKA UZ LEOPARDIJA

Povodom stogodišnjice smrti recanatskog pjesnika-filozofa objelodanjeno je u svjetskoj dnevnoj i periodičkoj štampi mnoštvo studija, prikaza, bilježaka, članaka i t. d. Razumljivo je, da je pjesniku Leopardiju najviše pažnje posvetila talijanska štampa, ali nisu mnogo za njom zaostali ni drugi romanski narodi: Francuzi i Rumunji. Nemoguće bi bilo zabilježiti sve, što je tim povodom izišlo u Francuskoj, ali već i članak, što ga prenosimo iz »Les Nouvelles Litteraires«, svjedoči o tom velikom interesu. Poznata revija »Dante« (br. 7.—8.) posvećena je u cijelosti Leopardiju. Tu se uz brojne članke i studije iz pera Paul Hazarda, Henri Buriot-Darsilesa, Lionella Fiumia i drugih nalaze i dvije neobjelodanjene Leopardijeve pjesme (s komentarom), jedan sjajan portrait Leopardija od nepoznatog slikara njegova doba, faksimila nekoliko njegovih najboljih pjesama, dokumenti i čitav niz prijevoda njegovih pjesama na francuski. — Na rumunjski su prevedene mnoge Leopardijeve pjesme, izišlo je nekoliko studija (Eminescu, Minar), a održane su i komemoracije. Tako su u Valeni-de-Munte na visokoj školi održali predavanja o Leopardiju i njegovoj filozofiji dr. Mariano Baffi (sveuč. prof. iz Napulja) i gdja Anna Colombo-Rieti (iz Genove). U Bukureštu je u društvu »Prieternii Istorici literare« održao vrlo zanimljivo predavanje o Leopardijevim bilješkama što ih je zapisivao o balkanskoj folklori, rumunjskom jeziku i podrijetlu rumunjskog naroda. Sve je to gotovo u cijelosti objelodanjeno u studiji Aleksandru Marcua »Romanticii italienisi românii«. — U svesku »L'Europa Orientale« za srpanj—kolovoz objelodanio je dr. Ivan Bulić članak »Giacomo Leopardi i Branko Radičević«.

STARIJA HRVATSKA KNJIŽEVNOST U DANAŠNJIM SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA

1

U misterij hrvatske književnosti najnovija pokoljenja hrvatskih srednjoškolaca ne uvode više udžbenici Fr. Petračića, F. Ž. Milera, Đ. Zagode, Dav. Bogdanovića, Br. Vodnika, Drag. Prohaske, a ne uvode ih s jednostavnoga razloga, jer su svi oni iz upotrebe u srednjoškolskoj nastavi uklonjeni. A zašto? Zar možda što ne odgovaraju više naučnom stanju današnje literarne historiografije, ili možda još gore, što ne ispunjaju zahtjeva naučne osnove? Istina, u naučnom pogledu oni i nisu više na visini posljednjih rezultata nauke, jer su svi više ili manje zastarjeli, ali u tom pogledu u korak s naučnim rezultatima novije naše literarne historiografije ne koračaju ni najnoviji udžbenici istoga predmeta, pače u mnogočem ovi posljednji samo klipšu za onima prvima, ispisujući iz njih i pabirčeći po njima. A kad ovi najnoviji nipošto nisu bolji od starijih, tada je u starijim udžbenicima moglo koga smetati možda još samo to, što se u starijim udžbenicima hrvatska književnost dosljedno nazivala hrvatskom, srpska srpskom, slovenska slovenskom, što bi po onoj »reci popu pop a bobu bob« i bilo jedino opravdano; naprotiv, u ovim najnovijim udžbenicima zavedena je u tom nazivanju prema starijima novost: »plemenskim« imenima u ovim najnovijim udžbenicima bez okolišanja nazivaju se samo srpska i slovenska književnost, dok je hrvatska u njima postala i književnošću »zapadnog dela našega naroda« i književnošću »zapadnih«, »centralnih« strana, književnošću kajkavskom i čakavskom, dalmatinskom, dubrovačkom i primorskom, samo ne i imenom kojim su je nazivali i Splićanin Marulić i Hvarani Lucić i Hektorović, i Zadranin Zoranić i Dubrovčanin Zlatarić i Francuz Bruerević i t. d. Ipak ta činjenica, makar sam i nju zapazio, nije me ponukala, da sam odlučio osvrnuti se s nekoliko riječi na najnovije srednjoškolske udžbenike »historije jugoslovenske književnosti« — povod je samo to, što ti najnoviji udžbenici pružaju i odviše dokaza, da njihovi autori dovoljno i ne poznaju svoga predmeta. Jer ako su od hrvatskih upokojenih udžbenika i najmlađi nastali još prije četvrt stoljeća, opet u naučnom pogledu oni su znali kazati o toj danas vrlo maćuhinski tretiranoj hrvatskoj književnosti i više i bolje, nego ovi, što bez svake stvarne potrebe nastaju u posljednjim godinama, a bez dovoljne kritike odmah zauzimaju pozicije od sebe boljih starijih hrvatskih srednjoškolskih udžbenika.

Autori ovih danas privilegiranih udžbenika zovu se: Đorđe Anđelić, Franjo Poljanec, Momir Veljković i Miloš Savković. Prvi od pomenutih autora, g. Anđelić dao je »Istoriju jugoslovenske književnosti« (Beograd, 1932), drugi, g. Poljanec, »Istoriju stare i srednje jugoslovenske književnosti« (Beograd, 1932, 2. prerađ izd. Zagreb, 1937), treći, gg. Veljković i Savković »Jugoslovensku književnost« (Beograd 1932). U »Istoriji jugoslovenske književnosti« od Anđelića kao autora nude se na prodaju još i »Problemi savremene estetike« i »Teorija književnosti«, prof. Poljanec kao školski udžbenik izdao je još i »Istoriju srpskohrvatskoslovenačkog jezika« (4. izd. Zagreb, 1936.), a kao pomoćnu školsku knjigu »Repetitorij istorije jugoslovenske književnosti« (Zagreb, 1936). Od posljednje dvojice autora udžbenika »Jugoslovenska književnost« kao istraživača novije srpske i hrvatske književnosti znam samo g. Savkovića.

Ovo posljednje istakao sam naročito zbog toga, jer odmah ovdje na početku ovoga svoga osvrta želim kao činjenicu utvrditi i to, da se od autora pomenutih udžbenika trojica uopće i nisu ogledala u naučnom obrađivanju bilo kojega pitanja iz oblasti onih književnosti, što ih njihovi udžbenici obuhvaćaju. Pa kako se oni ovakim pitanjima nikad nisu bavili, zar onda može koga iznenaditi činjenica, da se u različnim mišljenjima o osnovnim pitanjima razvitka starijih južnoslavenskih književnosti ti autori nisu ni znali ni umjeli snaći i opredijeliti. Naime, oni se u njima nisu znali snaći zbog toga, jer proces, kojim se o osnovnim pitanjima razvijanja pojedinih južnoslavenskih književnosti kroz stoljeća — u našoj naučnoj literarnoj historiografiji dolazilo i došlo do različnih, često i vrlo oprečnih mišljenja, ti autori i ne znaju, a čini se, nisu ni marili da ga prođu i proniknu. Već kako koji od njih, oni će se danas prikloniti jednom mišljenju, spremni da se sjutra priklone opet drugom, čak i u pitanjima, koja su kao jedinstveni lanac međusobno neraskinuto povezana, oni će pri jednoj karici prihvatiti jedno, pri drugoj bez ikake veze opet drugo mišljenje.

Kako se ja u ovom svome osvrtu mislim uglavnome pozabaviti pitanjem, kako je hrvatskim srednjoškolcima prikazana u pomenutim udžbenicima starija (stara i srednja) hrvatska književnost, to ću od njih najviše pažnje posvetiti udžbeniku »Historija stare i srednje jugoslovenske književnosti« prof. Fr. Poljanca, jer poslije god. 1932. ove (1937.) godine doživio je on i drugo prerađeno izdanje, i jer baš on ili već i preoteo ili preotima maha nad starijim pa i nad najnovijim udžbenicima. On će mi napokon moći najbolje poslužiti i za primjer, kako su pomenuti autori najnovijih udžbenika doista ne snalaze uvijek ni u samom predmetu, a ni u naučnom aparatu, što o njemu postoji.

U objašnjenju svog rada prof. Poljanec izrijekom ističe samo to, da »Istorija« doduše ne donosi bilo kake novine, ali inače da je ogledalo utvrđenih činjenica: »Što se tiče literarno-historijskog gradiva, udžbenik, dakako ne donosi novina, jer je zadatak svake školske knjige u prvom redu u tome, da jasno i pregledno iznese već utvrđene činjenice.« Ali da autor školskog

udžbenika s obzirom na gradivo doista dade vjerno ogledalo naučno utvrđenih činjenica, ne dostaje — kako je to u osvrtu na ova tri udžbenika kazao recenzent g. Kr. Georgijević — da »pisac udžbenika bude u predmetu dobro »potkovan«, jer »potkovanost« u materijalu svakog nastavnog predmeta idealan je zahtjev nastave što ga ona stavlja na učenika. Na autora udžbenika treba zbog toga stavljati veće zahtjeve. Kad je u pitanju historija književnosti, autor će morati da znade bibliografiju odnosne književnosti, a od njene naučne historije mnogo više nego tek koji stariji udžbenik ili predavanja svojih učitelja. U stručnoj bibliografiji predmeta on treba da poznaje naročito take radove, koji mu utvrđuju opseg i najkrupnije pojave historijskog razvitka. A naučni proces, kojim je sve to utvrđeno, u nutrini autorove duševnosti mora biti i prokuhan i staložen, jer samo taka sprema i priprava bit će garancija, da udžbenik, i bez iznošenja bilo kakih novina, pruža učeniku doista činjenično stanje odnosne književnosti.

I bez straha da činim i najmanju krivicu bilo kojemu od autora pomenutih udžbenika — mogu reći, da su me pobrojani udžbenici uvjerili, da s takom spremom i pripravom ni jedan od pomenutih autora nije pristupio svome poslu. Ni jedan od njih ne vlada ni bibliografijom pojedinih južnoslavenskih književnosti ni naučnom literaturom bar u najkrupnijim pitanjima njihova opsega i razvitka. Udžbenici pomenutih autora uglavnome su rađeni prema upokojenim udžbenicima, a kako procesom i metodom rada, kojima su ti stariji udžbenici nastali, ne vladaju ni Anđelić, ni Poljanec, a ni Veljković-Savković, njihovi su udžbenici, što se tiče hrvatske književnosti, ispali slabiji i mršaviji od udžbenika Petračić-Milerovih, Bogdanovićevih, Prohaskinih i Vodnikovih. U doba svoga nastajanja ovi stariji udžbenici doista su bili na visini naučne hrvatske literarne historiografije, autori udžbenika iz god. 1932.—1937. za današnje stanje hrvatske literarne historiografije nisu, međuto, razbijali sebi mnogo glave. A u čemu je nesklad tih najnovijih udžbenika historije južnoslavenskih književnosti sa činjeničnim stanjem starije hrvatske književnosti, ja ću zasad pokazati samo na ova tri krupna pitanja, t. j. na pitanjima:

1. opsega hrvatske sredovječne književnosti,
2. geneze hrvatske renesansne književnosti, i
3. reformacije u hrvatskoj književnosti.

2

Opseg hrvatske sredovječne književnosti

U prerađenom izdanju »Historije stare i srednje jugoslovenske književnosti« g. Poljanec je o pitanju ovoga poglavlja govori u više glava, tako naročito pod ovim natpisima: Književni rad hrvatskih glagoljaša i njihovo značenje (str. 66—69), Uloga samostana u našem kulturnom i književnom životu (str. 74—77), Rad na crkvenoj književnosti (str. 78—84), Pjesništvo (str. 86—87), Crkvena drama (str. 89—91), Romani i pripovijetke (str. 106—109), Apokrifi (str. 112—114), Životopisi (žitija) svetaca (hagiografija) (str. 118—119), Historijski i drugi spisi (str. 146—150) i napokon Karakteristika naše srednjovjekovne književnosti (str. 150—152). Hrvatska sredovječna književnost ne sastoji samo od književne radnje hrvatskih popova glagoljaša, kako hoće sva tri autora, ona nije ograničena samo na područja Istre, Kvarnerskih otoka, Hrvatskoga primorja i Sjeverne Dalmacije i ne sastoji samo od glagolicom pisanih misala i brevijara. Ako to pomenuti autori udžbenika nijesu znali do god. 1932., jer prije te godine o tome nije bilo lako pristupna kompendija, za spremanje II. izdanja mogao se g. Poljanec obavijestiti bar poslije god. 1934. iz knjige »Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir, dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14. i 15. cijeka«, što je g. 1934. ugledala svijetlo u 31. knjizi »Djela Jugoslav. akademije«.

U dalekom srednjem vijeku, kako se odatle može razabrati, na cjelokupnom prostranstvu hrvatskoga naroda postojala je u osnovi jedinstvena crkvena književnost, jedinstvena po izvorima svojim i jedinstvena po sadržaju svome, a trojna po pismu, t. j. po glagoljici, ćirilici i latinici kojima se služila: s ćirilicom kao običajnim pismom susrećemo se već u četvrtoj četvrti 12. vijeka na krajnjem hrvatskom zapadu, na otoku Braču u povaljskom natpisu i povaljskoj ispravi od god. 1184. — njen ćirilski splitski prijepis načinjen g. 1250. i s latinicom, koliko se danas zna, god. 1345. u Zadru, a od druge polovine 14. vijeka još i u Šibeniku, Korčuli i u Dubrovniku. Od 15. vijeka u nekim su hrvatskim stranama, kao u Dalmaciji, Posavskoj Hrvatskoj i Bosni, u narodnoj pismenosti bila baš tako običajna pisma latinica i ćirilica kao u Sjevernoj Dalmaciji (zadarski krug), Hrvatskom Primorju, Kvarnerskim otocima i Istri glagoljica. Ne znajući ništa o tome, gosp. Poljanec uvjerava čitače svojim udžbenikom upravo protivno, t. j. da se u hrvatsku pismenost latinsko pismo sve više uvodilo tek od 16. vijeka: najstariji je latinicom pisani naš spomenik t. zv. Šibenska molitva iz sredine XIV. vijeka (upravo oko god. 1387.). Latinica je s vremenom sasvim preotela maha, tako da od toga doba (t. j. 16. vijeka) glagoljica postepeno gubi ono značenje, što ga je imala nekada« (str. 69).

Prema tome u jednom novom udžbeniku sredovječne hrvatske književnosti, makar i u okviru »Historije jugoslovenske književnosti«, pod natpisom kao »Književni rad hrvatskih glagoljaša i njihovo značenje« trebat će kao utvrđenu činjenicu kazati upravo to, da se na književnom radu hrvatskih glagoljaša već davno prije 14. vijeka izgrađivala književnost zajednička svim hrvatskim stranama, od kojih su samo sjeverozapadne ostale vjerne Ćirilovoj

glagoljici, dok je u drugim stranama još od 12./13. vijeka preotimala pa u 14. vijeku konačno i preotela mah ili ćirilica (Bosna, Zagorje srednje i južne Dalmacije) ili latinica (dalmatinski gradovi i Posavska Hrvatska). Jer da se ovdje doista radi o jednom sasvim pouzdano utvrđenom novom činjeničnom stanju, osim iz pomenute knjige Akademijinih »Djela« g. Poljanec mogao je razabrati i iz referata prof. M. Rešetara u XIV./1935./6. god. »Slavije« (strana 244—248), iz kojega mu skrećem pažnju samo na zaglavne riječi: »Ovim sam riječima htio samo svratiti pažnju na ovo znamenito izdanje, koje će i svojim tekstom i svojim bogatim uvodom dati povoda, da se u detalju još intenzivnije proučava pitanje o najstarijoj srpskohrvatskoj latiničkoj pismenosti, što ga je prof. F. pokrenuo i uglavnome uspješno riješio.«

A važnost ovih proširenih područja hrvatske sredovječne književnosti za razvojnu liniju od crkvenoslovenskog odsjeka preko pučko-narodnoga u renesansni umjetnički odsjek starije hrvatske književnosti upravo je golema. Prijelaz od crkvenoslovenske pismenosti u narodnu pismenost na živom jeziku izvršen je u potpunosti baš u oblasti hrvatske latiničke i ćirilske pismenosti, kao što su na ovoj pismenosti bili izgrađeni i temelji hrvatske renesansne umjetničke književnosti 15./16. vijeka. Kod konzervativnih popova glagoljaša, baš kao i kod srpskih pravoslavnih kaluđera, baština ćirilometodske pismenosti stoljeća i stoljeća čuvala se u pismu i u jeziku bez većih promjena, naprotiv u onim hrvatskim stranama, gdje je još možda za vladanja hrvatskih narodnih vladara slovensko bogoslužje uzmicalo pred latinskim, tekstovi stare crkvenoslovenske pismenosti, bez kojih u smislu redovskih statuta ni redovnici zbog raznih pobožnosti internoga karaktera, a ni svjetovno svećenstvo zbog vjernika nisu mogli biti, počeli su se prepisivati u običajnije im latinsko pismo, pri čemu je crkvenoslovenski jezik bio zamijenjen živim govorom vjernika i redovnika nižih stepena. A kako je taj proces bio najprije vršen u oblasti crkvene pismenosti čakavske Dalmacije, u jeziku najstarije hrvatske sredovječne književnosti na bazi živih govora čakavsko je narječje dobilo i imalo prevlast nad druga dva hrvatska narječja. Tako su na pr. tragovi nekadašnje čakavske prevlasti u pismenosti i štokavskoga Dubrovnika mogli biti likvidirani tek u toku 16. vijeka.

Unapredak dakle u historijama južnoslavenskih književnosti moći će biti govora samo o općoj hrvatskoj sredovječnoj književnosti, koja se u jednim stranama sve do 18./19. vijeka služila glagoljicom, a u drugim u pravilu ćirilicom i latinicom, a kad je riječ o ranom srednjem vijeku, tada glagoljaštvo ni u svom historijski poznatom odsjeku nije stajalo ograničeno samo na sjeverozapadne hrvatske strane, kad ga je sasvim sigurno bilo i u dubrovačkoj oblasti (još i u 13. i 14. v.) i u splitskim stranama (u Poljicama valjda bez prekida do 19. vijeka), a sporadički i u Bosni pa i u Posavskoj Hrvatskoj. I već u tim dalekim vremenima u svim je hrvatskim stranama postojalo puno jedinstvo hrvatske sredovječne književnosti. Karakteristično je to jedinstvo prije svega za sve vrste biblijskih tekstova kao lekcionara, psaltira i oficija, karakteristično za crkvenu poeziju i crkvena prikazanja, a napokon od česti i za ostalo pobožno i zabavno štivo. »Rumanac trojski«, preveden sa latinskoga predloška negdje na Hrvatskom Primorju vjerojatno još na samom kraju 13. vijeka — jer iz god. 1356./62. on se našao već i u jednom bugarskom prijepisu — na hrvatskoj je strani sačuvan u prijepisima i glagoljskog Petrišova zbornika od g. 1463. i dubrovačkog ćirilskog zbornika od god. 1520. i hrvatskog kajkavskog (po pravopisu) zbornika Ivana Derečkaja od god. 1620.—1622. Isto tako i »Život Aleksandra velikoga«, preveden također u 14. vijeku negdje na dalmatinskom primorju — jer ga je Zadar imao već prije god. 1389. — sačuvan je i u jednom poljičkom prijepisu iz kraja 15. vijeka, dubrovačkoćirilskom od god. 1654., a u latiničkom prijepisu u već spomenutom zborniku Ivana Derečkaja. S glagoljskim i ćirilskim prijepisima Derečkajev zbornik ima napokon zajednički i »Premudroga Akira«.

Svi hrvatski lekcionari od 14.—17. vijeka, kao Korčulanski fragmenat 14. v., Zadarski lekcionar iz ½ 15. vijeka, Bernardina od g. 1495., Ranjinin od god. 1508., i oba ćirilska prijepisa Bernardina iz 16. v. pa dalje »Evanđela« i u protestantskim »Postilama« od god. 1562. i 1567,. i u Vramčevoj Postili od god. 1586. i u Bandulavićevim »Pištulama« od god. 1613., i u Krajačevićevim »Evangeliomima« od god. 1651. i t. d., i t. d., sve su to samo varijante, kadšto međusobno i nezavisne, jedne pramatice još iz daleke sredovječne hrvatske književnosti. To isto vrijedi i za nekoliko prijepisa iz 14. i 15. vijeka hrvatskih oficija kao i za njihova štampana izdanja od god. 1495., 1512., 1571. u anonimnim priredbama ili u priredbama biskupa Kažotića od god. 1531., Nikole Dešića od god. 1560., Mateja Albertija od god. 1617., Bernarda Sorkočevića od god. 1693. i t. d. A i parafraze pokornih i inih psalama jednog Šimuna Budinića, Dum Mavra Vetranića, Nikole Dimitrovića, pa još i velikog Ivana Gundulića, sve su one rađene po predlošcima koji su već u sredovječnoj hrvatskoj književnosti bili zajednička imovina svih hrvatskih strana a bez obzira jesu li se one služile glagoljicom, ćirilicom ili latinicom.

Sve to su danas dokumentarno i naučno utvrđene činjenice, koje moraju znati i poznavati i autori srednjoškolskih udžbenika, i o njima, kao bitnim i karakterističnim za razvojnu liniju cjelokupne hrvatske sredovječne književnosti voditi računa. Ili zar je hrvatska sredovječna književnost, pisana latinicom i ćirilicom, za hrvatske srednjoškolce manje važna od stiškog rukopisa od g. 1428. i još druga dva slovenska kratka rukopisa iza kraja 15. vijeka. Ili zar

u književnom pogledu ona tijesna veza što je postojala između hrvatske glagoljaške književnosti i latiničke i ćirilovske književnosti u ostalim hrvatskim pokrajinama nije od takva interesa kao veza »slovenačkog dijela našega naroda s glagoljašima«, koje se tu naročito spominju. Za sve to prof. Poljanec ni u jednom od svojih udžbenika nije imao baš nikakvo razumijevanje, i zato nije ni čudo, što je odatle i povlačio sasvim naopake zaključke. Tako na pr. proces udaljavanja od mrtvog crkvenoslovenskog jezika slovenskoga bogoslužja u živi narodni vjernika, po mišljenju prof. Poljanca u »Istoriji srpskohrvslov. književ. jezika« (isp. str. 69—70) »nije gotovo nikako uticao na formaciju književnoga jezika, kao što se to dogodilo na istoku, kod Srba«. »Zbog svega toga, pa i zbog večitih borbi s klerom latinskog obreda i zbog sve manjeg područja slovenske službe, popovi glagoljaši — kako još jednoč tvrdi g. Poljanec — nisu mogli kod Hrvata imati onu ulogu i vršiti na hrvatsku narodnu kulturu onakav uticaj kao što su ga vršili kod Srba učeni i materijalno obezbeđeni kaluđeri i popovi. U svemu tome leži i razlog zašto je jezik hrvatskih glagoljskih knjiga iz toga doba mnogo bliži narodnome nego u knjigama ćirilske recenzije«. Ovaki i slični izvodi na adresu hrvatske sredovječne književnosti u udžbenicima gosp. Poljanca kod mene su ostavljali utisak, kao da je on upravo i išao za tim, da bi ta hrvatska književnost ispala što bjednija i što siromašnija i po opsegu i po sadržaju a i po važnosti za hrvatsku narodnu kulturu. To neko neraspoloženje prema njoj g. Poljanec je zasvjedočio i u nekim detaljima njena prikazivanja.

Već u uvodu ovoga poglavlja ja sam kazao, da se g. Poljanec hrvatskom sredovječnom književnosti bavio u 11 glava, ali bi se prevario, tko bi očekivao, da je g. Poljanec u svakoj od tih glava i hrvatsku književnost prikazivao bar po najznatnijim spomenicima. Kako ni tu doista nije išao za cjelovitošću, evo dokaza u nekolikim pojedinostima.

Pod natpisom »Prilike u Hrvatskoj — Borba za slovensku liturgiju« g. Poljanec zna ne samo za zabrane slovenskoga bogoslužja od nekih rimskih papa, već tobože i za djelotvornu pomoć, što su je tima zabranama pružali hrvatski vladari i hrvatsko plemstvo uopće. A ipak osim hrvatskih benedektinaca, kojima je kralj Zvonimir poklonio ledinu na kojoj su oni podigli crkvicu Sv. Lucije a na crkvicu za spomen kasnijim pokoljenjima stavili glagoljicom pisani »Baščanski natpis«, rogovska benediktinska zadužbina hrvatskih kraljeva Petra Krešimira i Zvonimira možda je već u tom času dobila svoj statut u glasovitom hrvatskom prijevodu »Regula sv. Benedikta«; glagoljašku pramaticu tog hrvatskog teksta izdavač prijepisa iz 14. vijeka prof. Arm. Pavić stajavljao je čak u 11. vijek: »Ja bih prvi prijevod, koji je u našem rukopisu tek u prijepisu, stavio čak u 11. stoljeće, kad još bijaše obla glagolica u Hrvatskoj običajna«. Iz prepiske između pape Inocenta i krčkoga biskupa Fruktuosa od god. 1251. jasno slijedi, da je i omišaljski benediktinski samostan, »ab immemorabili« bio samo glagoljaški, a on je svoju opstojnost zahvaljivao velikaškom rodu Krčkih Frankopana. Hrvatski su glagoljaši za svoje dobrotvore imali dakle i hrvatske kraljeve i hrvatsku vlastelu. Šta više, u sudbini hrvatske sredovječne književnosti g. Poljanec, tobože kao utvrđenu činjenicu zna i to, da je ona i poslije papinskih dozvola od g. 1248. i 1251., koje su u pape Inocenta IV. izradili biskup senjski Filip i krčki Fruktuoso, »živjela i dalje povučeno, prepuštena sama sebi, pretežno u nižim slojevima koji su u njoj gledali svoju narodnu svetinju.« Kao posljedak tih dozvola, kako misli V. Jagić, hrvatsko je glagoljaštvo »dobilo time veliku moralnu potporu i poticaj na književnu radnju, koja je zbilja u tom razdoblju proizvela veliku množinu crkvenih knjiga: među njima bijaše prekrasno pisanih egzemplara, uzora kaligrafske vještine, s bogatom ornamentacijom, koja još nije u svom stilnom razvitku dovoljno proučena, ali svakako služi na čast Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri. To su priznali inostrani ispitivači tog predmeta kao Stasov u Petrogradu i Wickhoff u Beču (isp. Br. Vodnik, Pov. hrv. književnosti, str. 22). Ali koja korist od Jagićeva priznanja činjeničnom stanju hrvatske glagoljske književnosti, kad ga ne priznaje (— jer ga i ne zna —) autor srednjoškolskoga udžbenika g. Poljanec. Prema Poljančevu mišljenju hrvatska glagoljska književnost ostat će još uvijek jednako bijedna i siromašna i na kraju 15 i u počecima 16. vijeka, jer »popovi glagoljaši, ostavljeni sami sebi, bez svoje crkvene organizacije, većinom siromašni i zapušteni, nisu se mogli dovoljno koristiti skupim štampanim knjigama, nego su i dalje sami prepisivali što im je bilo potrebno za crkvenu službu. Ali ti rukopisi su slabi, bez ukrasa, te jasno svjedoče o propadanju glagoljske pismenosti«. Ni jedan od tih Poljančevih prikazâ hrvatske glagoljske književnosti ne odgovara utvrđenim činjenicama. Ali osim zlovolje prema toj dici i ponosu hrvatske sredovječne književnosti, sve to pokazuje i dokazuje Poljančevo nepoznavanje njena bogatstva, ma da se o njemu mogao lako uvjeriti iz »Hrvatske glagoljske bibliografije« prof. Ivana Milčetića... I uzme li g. Poljanec bar sada naknadno u ruke Milčetićevu »Bibliografiju«, i sam će morati priznati istinu, što ju je, na osnovu te iste »Bibliografije« još god. 1913. naglasio veliki poznavalac sredovječnih slavenskih književnosti Vatroslav Jagić u svom kratkom i zbijenom prikazu »Hrvatske glagoljske književnosti«: »U tom nevelikom prostoru, mora se priznati, radilo se za čudo mnogo tečajem XIV. i XV. stoljeća; kad bi se sve one knjige sačuvale bile, kojih se sad veći, sad manji fragmenti u hrpama nalaze danas u Zagrebu, u Ljubljani i Petrogradu, zatim u Beču, Pragu, i u privatnim rukama, valjalo bi pohvaliti hrvatske glagoljaše kao uzor marljivosti u prepisiva-

Bruno Bulić
Starica

Ivo Režek
Čižme

nju glagoljskih knjiga; pače, kad bi jednom došlo do toga, da se u fotografskim snimcima sastave i izdadu najkrasnije pisani, s ornamentima u početnim slovima ukrašeni primjeri ove književne produkcije, divio bio se i domaći i strani bespristrani svijet jednoj stranici sredovječne hrvatske kulture.«

Da, činjenično stanje sredovječne hrvatske književnosti samo je takovo, ali o njemu je kao u općim prikazima tako i u detaljnim vrlo malo vodio računa g. Poljanec. Ne znam, koliko je recenzija u srednjoškolskoj stručnoj literaturi doživjelo prvo izdanje »Istorije«, a ne marim znati ni to, koliko su referenti Glavnog prosvjetnog savjeta uložili truda, da doista ukažu na sve nedostatke prvoga odnosno drugoga izdanja Poljančeva udžbenika. Recenzija g. Kreš. Georgijevića u slučaju Poljančeva udžbenika više je benevolentna nego stvarna — stvarno on se u recenziji »Tri udžbenika Istorije jugoslovenske književnosti« (isp. Prilozi za književnost... god. 14./1934., str. 216 i dalje) bavio samo udžbenikom g. Anđelića. Očito ni ostali recenzenti, ako ih je bilo više nego sam g. Georgijević, a isto tako ni službeni referenti Glavnog prosvjetnog savjeta nisu mnogo razmišljali o Poljančevim prikazima hrvatske sredovječne književnosti, jer u protivnom slučaju ovakove, kakvi su, oni ih ne bi mogli odobriti, odnosno tražili bi, da se u njima isprave bar očite pogrješke, ako već i ne da se u njima dopune svi manjkavi i nedostatni prikazi. Zar za jednu školsku knjigu nije fatalno, da se na pr. kroz dva izdanja (I. izd. str. 41, II. izd. str. 81) tvrdi doslovce, da se »glagoljskih brevijara sačuvalo dosta i potpunih i u odlomcima; među najstarije ide Vrbnički časoslov (iz poč. XV vijeka)«, a istina je, da su se potpuna časoslova sačuvala upravo 22, a od tih in 14. vijeku pripada sedam, a sam najstariji, vrbnički časoslov, ide možda čak i na kraj XIII. vijeka. Od 12 potpunih sačuvanih i nekih šezdeset fragmenata glagoljskih misala g. Poljanec spominje samo dva: »misal kneza Novaka, gospodara Krbavskog, pisan god. 1368., i misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, vojvode splitskoga, koji je pisan negdje prvih godina XV. vijeka, a odlikuje se lijepim inicijalima«. Dok je Hrvojev misal, više od svoga ukrasa, važan po tome, što je pisan u splitskoj sredini od dijaka Butka vjerojatno Omišanina, važnost misala kneza Novaka opet je u tome, što je i pisan kneževom rukom, kako to pokazuje ovaj njegov zapis: »Let gdnih č(1)t(3)m(6)dz(8) ja knez Novak, sin kneza Petra, vitez silnoga i velikoga gospodina Loiša krala ugrskoga, njega polače vitez, v to vreme budući knez na Ugrih šolgovski a v Dalmaciji ninski, napisah te knige za svoju dušu i onoj crkvi da se dadu, v koj legu vekivečnim ležanjem. I pomisli vsaki kristjanin, da sa svet ništare ni
ere gdo ga veće ljubi,
ta ga brže zgubi.
Nu ošće pomisli vsaki sada,
ča se najde ot nas tada,
gda se duša strahom smete
a dila nam se skriti ne te.

Zato kada nam se dela skriti ne te, tada vsaki pridi z dobrimi deli pred strašnoga i silnoga vekivečnago sudca. A sada prošu vsakoga popa i dijaka, ki budet va te knige oficijati, moli milostivoga i dragoga i slatkoga gdna boga i vspomeni moju dušicu v molitvah svojih i moli gospodina boga za nju.«

Kad prikazu hrvatske glagoljaške književnosti g. Poljanec ne bi bio pristupio s nekim apriornim neraspoloženjem, nigdje ljepša prilika nego ovdje, da je na vlasteoska imena splitskoga vojvode Hrvoja i ninskoga kneza Novaka nadovezao s činjenicom, da je hrvatsko glagoljaštvo naročito jaku potporu imalo i u naklonosti hrvatskih velikaških rodova Frankopana i Zrinskih. Zar na pr. hrvatske srednjoškolce ne bi zanimalo, da je Klocov glagoljaš, okovan zlatom, sve do potkraj 15 vijeka bio kućna relikvija krčkih Frankopana. Ili zar u ovakoj prilici ne bi bilo vrijedno spomenuti i svjedočanstvo Slovenca, Primoža Trubara, da je starina Bernardin Frankopan oko god. 1524 uzdržavao na svom dvoru nekoliko svećenika, koji su na hrvatski prevodili Bibliju. A zacijelo bi godila učenicima i činjenica, da se glagoljicom kao svakodnevnim pismom služio još i sigetski Nikola Šubić Zrinski.

Naročiti dokaz ili neznanja ili i brzopletstva u Poljančevu je udžbeniku i ovaj stavak: »Pronalazak štampe u XV. vijeku razvitku naše crkvene književnosti nije mnogo koristio. Već u drugoj polovici XV. vijeka imamo doduše štampanih crkvenih knjiga (glagoljski misal štampan je u Mlecima već god. 1483, dakle jedva nekih 27 godina iza prve štampane knjige, Gutenbergove Biblije); god. 1494 pojavljuje se i prva štamparija na Slovenskom Jugu, na Cetinju, kasnije se osnivaju štamparije i u Gračanici, Mileševu, Goraždu, Beogradu — ali su sve bile kratkoga vijeka«. Zar je, pitam g. Poljanca, moguće, da on pišući onako i nije znao, da je osim glagoljskoga misala od g. 1483., u Mlecima g. 1493. bio štampan i glagoljski brevijar, a od god. 1494.—1508. u Senju u glagoljskoj štampariji osim misala od god. 1494. (od česti štampanoga i na pergameni) bilo štampano još nekih pet drugih knjiga, a opet u riječkoj glagoljskoj štampariji, modruškoga biskupa Zadranina Šimuna Kožičić-Benja god. 1530.—1531. još i dalje četiri knjige, među kojima i opet jedan misal? Ili zar je izdavački rad senjskih kanonika Bedričića i Baronića kao i izdavački i književni rad modruškoga biskupa Kožičića za razvitak hrvatske glagoljske književnosti bio doista bez ikakve veće važnosti? Ali ove kao i mnoge druge činjenice dokazuju, da hrvatsko glagoljaštvo, bar u odsjeku 1428.

do 1531., nije bilo prepušteno sebi, da većinom nije bilo ni siromašno ni zapušteno, niti je bilo bez svoje crkvene organizacije. U pothvatu Kožičićevu zabilježena je želja (a možda je i bila ostvarena) da štampom izda i djelo svjetovnoga sadržaja: »Od hrvacke zemlje i od hvali njeje«. Kako se g. Poljanec u kasnijem 17. i 18. stoljeću nikako više ne vraća hrvatskoj glagolskoj književnosti, zbog potpunosti njena razvitka i njene konačne smrti, ovdje je bilo najzgodnije mjesto koju riječ kazati o naprezanjima Raf. Levakovića, Iv. Pastrića, Vinka Zmajevića, Matije Karamana i t. d., koja su redovno završavala tek kojim novim izdanjem misala (1636, 1741) i brevijara (1648, 1688, 1774) i samo u vezi s tim radom moglo se kazati, da sve to više nije moglo zaustaviti nestajanje glagoljske književnosti, jer pored književnosti, pa i pobožnoga sadržaja, što se stvarala na živom narodnom jeziku a štampala latinicom, još koje izdanje misala, brevijara, nauka krstjanskoga i azbukovidnjaka ne predstavlja više književnu tvorbu, a samo tvorba znači i književnost. Unapredak glagoljaši su prepisivali i Marulićeve pjesme, i Divkovićeva djela i Barakovićevu »Jarulu« i mnoga druga djela i glagoljaške i latiničke produkcije ranijih vijekova, ali nisu više stvarali. Mjesto da se s njome rastao na takav način, g. Poljanec je držao opravdanim da kaže, kako propadanje hrvatske glagoljske književnosti »nije mogao da spriječi ni rad protestantskih književnika u XVI. vijeku«. Ili zar g. Poljanec ne osjeća besmislenost svoje tvrdnje; kad bi u XVI. vijeku bili uspjeli hrvatski protestantski književnici, tada bi već god. 1560. bila značila smrt hrvatske glagoljske književnosti. Ove moje napomene dovoljno jasno pokazuju, da g. Poljanec tih činjenica ili nije znao, ili ako ih je znao, on ih je prešućivao — tobože kao nevažne — onima, kojima bi njegovi udžbenici morali biti vjerno ogledalo književne prošlosti pojednako svih strana današnje Jugoslavije.

3

Ništa skloniji i ništa objektivniji prema hrvatskoj sredovječnoj književnosti g. Poljanec nije bio ni u prikazu njene sredovječne poezije. Tako je on i hladno i nevoljko u svom udžbeniku apsolvirao jedino pravo pjesništvo u južnoslavenskim književnostima srednjega vijeka. Pošto je naime u glavi »Pjesništvo« prikazao najprije srpske »neliturgijske pjesničke sastave«, pa onda srpsku »crkvenu (liturgijsku) poeziju«, u produženju pristupio je on prikazivanju »prilika kod glagoljaša«. »Ni tamo, nastavlja on, nema, doduše, prave svjetovne poezije, ali je zato vrlo dobro zastupana crkvena poezija, i to ne u smislu liturgijske poezije koja bi se, kao na Istoku, upotrebljavala u samoj službi Božjoj. To su većinom duhovne pobožne lirske pjesme, božićne, uskršnje, o mukama Kristovim, pobožni uzdasi Bogorodici, himne različitim svecima, pogrebne pjesme i sl.« Prof. Poljanec ni ovdje ne zna, da je već u srednjem vijeku u svim hrvatskim stranama postojala bogata i raznovrsna poezija, bilo je tu svjetovne i crkvene, samo dok se ova posljednja sačuvala u stotinama primjeraka, od svjetovnih, osim iz općenitoga opisa humaniste Šibenčanina Jurja Šižgorića, znamo, na žalost, samo za nekolike. Od potpunih poznate su nam na pr. zadarske pjesme »A ti devojko šegljiva« i »Trava reste, cvate cvitak«, meni još i hrvatska kajkavska »Ptičice si lepo pojejo«, od kojih prva i treća idu zapravo u pučku poeziju, dok je druga, kako je sačuvana na čelu zadarskoga prikazanja »Muke sv. Margarete« od god. 1500., umjetnička tvorba u osmeračkim distisima, ali je i prema njoj mogla postojati i kakva pučka varijanta. Za prepletanje motiva sredovječne pučke poezije i renesansne umjetničke imamo primjera u poeziji Dubrovčanina Džora Držića († 1501.), Zadranina Petra Zoranića (* 1508.), u umjetničkoj epskoj pjesmi »Počinje razboj i tužba kralja ugarskoga« u povodu Mohačke pogibije od god. 1526. i t. d. Pažnje vrijedan primjer ovakih isprepletanja predstavlja i pomenuto zadarsko prikazanje, i to u pjesmi »Trava reste, cvate cvitak« sa starijom, a prema pučkoj pjesmi »Zadarkinja Mare: Ovce pase Zadarkinja Mare« s obzirom na mlađu hrvatsku pučku poeziju.

Hrvatsko crkveno pjesništvo, mada učenik ne će moći to pravo razabrati iz Poljančeva udžbenika, svojim je postankom vrlo staro. Po tekstovima poznajemo ga iz rukopisa 14., 15. i 16. vijeka, a i u mlađim zbirkama mnoga inače od drugud nepotvrđena pjesma može biti također i stoljeća starijeg postanka nego rukopis, u kojem je sačuvana. Inače dokumentarno zasvjedočava joj se egzistencija još od 12. vijeka. Naime već u onim »immensis laudibus et canticis resonantibus in eorum sclavica lingua«, kojima su zadarski Hrvati g. 1177. pozdravljali papu Aleksandra na njegovu prolazu, imamo siguran dokaz za opstojnost hrvatske crkvene poezije. I u hrvatskoj pučkoj poeziji ima sačuvanih refrena »krlešu« i »krilešu« (prema Kyrie eleison), karakterističnih, inače, za sredovječnu češku i poljsku poeziju. Prema stilizaciji Poljančevoj da su hrvatske crkvene pjesme »pisane čistim narodnim jezikom« bile raširene »po cijelom Primorju i u Dalmaciji, dakle i tamo gdje slovenska liturgija nije bila u upotrebi« mogli bi učenici misliti, da je to nešto neobično i izuzetak, međuto za sve hrvatske strane, dakle ne samo za cijelo Primorje i cijelu Dalmaciju, već i za Bosnu i Slavoniju i Posavsku Hrvatsku, to je baš tako razumljiva pojava, kao što je crkvena poezija u srednjem vijeku bila sasvim obična pojava na narodnim jezicima i drugih zapadnoevropskih katoličkih naroda.

Ali za odnos gosp. Poljanca prema pojedinim južnoslavenskim književnostima svoga udžbenika značajno je ovo. Da su i kajkavski Hrvati na svom narodnom jeziku doista imali i crkvenu poeziju već u srednjem vijeku, ja sam još god. 1923. pokušao to dokazati na jezičkim ar-

haizmima pjesama Pavlinske pjesmarice od god. 1644. (isp. Sv. Cecilija, god. XVII., str. 1. i dalje). Moje dokaze iz toga priloga u svojoj knjizi »Die Bedeutung der Reformation« (isp. str. 170. bilj. 5.) otklonio je g. Murko riječima, koje a ma baš ništa ne znače, ipak valjda samo te riječi za g. Poljanca su bile odlučne, da kajkavske Hrvate u udžbeniku on prešućuje sasvim sve do reformacije. Samo poslije ranijega otklona g. Murka u hrvatsku naučnu literaturu uvedena je t. zv. Prekomurska pjesmarica, pisana g. 1593. — u precrtanom datumu nakon mnogo kombinacija ja naslućujem upravo tu godinu — a u toj pjesmarici ima sastavaka iz prve (g. 1534.) i druge (1566.) polovine 16. vijeka: neke od njenih pjesama potvrđuju se po sadržaju i identičnim madžarskim pjesmama također iz prve polovine 16. vijeka. Samo pitanje, da li su ovake hrvatske pjesme prijevodi madžarskih ili madžarske pjesme — kao na pr. i madžarske pjesme iz 16. vijeka o vitezu Francisku, o lijepoj kćeri Bankbana — prijevodi starijih hrvatskih pjesama, to će trebati tek objasniti. Dakle i kajkavski su Hrvati, i prije reformacije, pored drugih književnih vrsta — imali i svoju svjetovnu a naročito još i svoju crkvenu poeziju.

Gosp. Poljanec, kao autor nekolikih udžbenika i za hrvatski jezik i književnost, svakako bi bio dužan pratiti i našu naučnu literarnu historiografiju i ni jedna važnija činjenica iz južnoslavenskih književnosti njemu ne bi smjela ostati nezapažena i nepoznata. Na novo činjenično stanje hrvatske kajkavske crkvene poezije prije dvije do tri godine ja sam upozorio u svom izvještaju »Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka« (isp. Ljetopis Jugoslav. akad. za god. 1934./35. sv. 48., str. 105. i dalje), a u toj novonađenoj hrvatskoj kajkavskoj poeziji dolaze i sve one pjesme Pavlinske pjesmarice od god. 1644., koje sam ja u već pomenutom prilogu i samo po jezičkim arhaizmima stavljao u 16. vijek pred reformaciju. U toj pjesmarici kao i u nekim glagoljskim rukopisima dolazi i pjesma »Narodi se kralj nebeski«. I dok g. Poljanec još ni g. 1937. kajkavskim Hrvatima ne će priznati nikakve književne djelatnosti, bez daljega on je priznaje na pr. Slovencima: »Kod Slovenaca nemamo iz toga doba nikakvih vijesti o kakvoj profanoj umjetničkoj poeziji«, pripovijeda g. Poljanec u istom udžbeniku, »ali je crkvene — neliturgijske — poezije svakako bilo, samo nam se ona nije sačuvala u potpunosti, već samo u malim odlomcima«... (isp. str. 87.). Ti »mali odlomci«, međuto, sastoje u slučaju uskrsne pjesme »Naš Gospod je od smrti vstal« od jednoga stiha, odnosno ako je g. Poljanec ovdje mislio i na sve one slovenske predreformacijske pjesme, potvrđene tek iz reformacijskih pojesmarica odnosno i kasnije, tada ne znam, kojim pravom i g. Murko a i g. Poljanec na hrvatskoj strani ne će takih pjesama priznati kajkavskim Hrvatima. Za slovensku predreformacijsku pjesmu »Jezus ta je od smrti vstal?« zagrebački kanonik g. J. Barle naslućuje, da je u isto doba morala biti poznata i kajkavskim Hrvatima, odnosno da u toj slovenskoj pjesmi »na hrvatski jezik sjećaju riječi u slovenskoj pjesmi dokonal (dovršil) i naložil (zapovedal)«. Od hrvatskih kajkavskih pjesama Pavlinske pjesmarice od god. 1644. ja sam, zbog arhaizama, stavljao u hrvatska predreformacijska vremena pjesme: Glasove su na nebeseh, Narodil se kral nebeski, Pohvalujmo denešni den, Jezuš Kristuš sinek Boši, Prosemo mi vsi Svetoga Duha, Blažen je v sebe človek dabo vsaki, Hote k mene veli Kristuš, Nevolja beše Davidu kralju, Posluhni nas gospodin, Prosim i opominam jaz vezda tebe. Prve tri pjesme ima i defektno sačuvana Prekomurska pjesmarica od god. 1593., u njoj ima i pjesama kao Hvalimo mi denes Boga, Te den je vsega veselja, Dete se rodi v Betlehemi, Denes je Jezuš nam rođen i t. d., što ih slovenska nauka samo naslućuje i za predreformacijska vremena. Nego sve su to pitanja koja iziskuju naročitu studiju i za to o tome drugom prilikom više.

I ako je, prema ogradi iz prvoga izdanja svoje »Istorije« g. Poljanec odlučio iznositi u njoj »jasno i pregledno već utvrđene činjenice«, jedne od južnoslavenskih književnosti on je prikazivao i po onome, što su one za cijelo imale ali se to nikako nije sačuvalo, pa se za to ne zna, drugima pak — i to samo iz oblasti hrvatske književnosti — poricao je i ono, što su one doista imale, pa se i sačuvalo do danas. Samo to i odviše zaudara po tendencioznosti, a u školskoj knjizi ipak joj ne bi smjelo biti mjesta.

U hrvatskoj sredovječnoj poeziji svih pokrajina i svih narječja ima pjesničkih sastavaka i za potrebe bratovština (na pr. Bratja brata (sestru) sprovodemo, dijaloški Plačevi Marijini i t. d.), ali neprispodobivo više od tih ima pjesama, jednakih latinskim (ne italijanskim) crkvenim himnama, prema kojima su naše najviše i prevođene i slobodno sastavljane. Ima ih, koje se već u srednjem vijeku potvrđuju iz više strana, kao na pr. pjesme »U se vrime godišća«, »Bog se rodi v Vitleomi«, »O Marija božja mati«, »Proslavemo otca boga«, »Narodil se kralj nebeski« i t. d. S gledišta njihove upotrebe u katoličkim crkvama one su zapravo liturgijske, i bude li se g. Poljanec sam ikada prihvatio izučavanja hrvatske crkvene poezije srednjega vijeka, uvjeravam ga, da se u tom poslu ne će moći s mjesta maknuti, ne bude li imao pri ruci djela, kao na pr. Chevalier, »Poésie liturgique traditionelle de l'Eglise catholique«, »Repertorium hymnologicum« i slična. Svoju naročitu liturgijsku poeziju imala je bizantinska crkva a opet svoju naročitu rimska crkva, i hrvatska sredovječna crkvena poezija imala je u sebi katoličkih liturgijskih pjesama, a srpska sredovječna crkvena poezija bizantinskih liturgijskih pjesama, i zato je zapravo besmislica uvjeravati čitače, kako u hrvatskoj crkvenoj poeziji nije bilo pjesama »u smislu liturgijske po-

ezije, koja bi se, kao na Istoku, upotrebljavala u samoj službi Božjoj« (isp. str. 87). A ti današnji udžbenici historije južnoslavenskih književnosti ovakvim besmislicama obiluju i inače, naročito kad pod iste natpise i u iste kalupe, stavljaju na silu književne produkte Istoka i Zapada, kako ih, kad je na pr. riječ o sredovječnoj bizantinskoj i o sredovječnoj latinskoj crkvenoj književnosti, niko pametan ne će vezati.

U svoja inače vrlo površno sastavljena dva stavka o hrvatskoj crkvenoj poeziji prvi stavak je u potpunom protuslovlju s drugim. Prema prvom stavku sva je ta, tobože, neliturgijska poezija služila »većinom potrebama raznih cehova i bratovština«, a jedni i drugi su, kako se odmah dalje kaže, predstavljali »udruženja lajika s religiozno-moralnim ciljevima.« I sada, kad bi se složili, da je to doista upravo cehovska i bratimska poezija, kako onda dolaze »monasi benediktinskog, kasnije franjevačkog reda,« da hrvatsku poeziju baš oni »po tuđim, najviše latinskim i italijanskim uzorima«, presađuju »na naše tlo«. I još kad bi bilo baš tako, kako to da najstariju zbirku hrvatskih glagoljskih pjesama zahvaljujemo baš jednom hrvatskom Pavlinu: »Pisac kodeksa, kako tvrdi I. Milčetić u »Bibliografiji« (isp. Starine, knj. 33, str. 80), bijaše valjda neki Pavlinac«. A zna li g. Poljanec, da je pavlinski red već u srednjem vijeku bio najhrvatskiji (od česti i glagoljaški) red baš banske Hrvatske.

Prema p r v o m izdanju svoje »Istorije«, g. je Poljanec u ovom drugom stavku kao svoju »novinu« dao i rješenje pitanja, tko su zapravo bili naši stari »začinjavci«: Pjesnici odnosno pjevači tih pjesama i različitih biblijskih i svetačkih legendi u stihu su oni »začinjavci« na koje se ugledao Marko Marulić kad je pjevao svoju »Juditu« (isp. str. 87). Ovim je riječima g. Poljanec u II. izdanju »Historije« mislio riješiti i problem odnosa Dubrovčana Š. Menčetića-Dž. Držića prema Splićaninu Marku Maruliću na jednoj drugoj bazi, nego ga je postavio bio prof. Vodnik, a on Poljanec, potpuno zastupao još g. 1936. u »Repetitoriju« (isp. str. 36). Ali o tome će više riječi biti u daljoj glavi ovoga moga osvrta.

Gosp. Poljanec u svoju ispriku može mi kazati, da još ni jedna »historija hrvatske književnosti« sredovječne crkvene poezije uopće i ne spominje. Da, to je i istina, i to mu ja moram lojalno i priznati, ali opet već dosad u specijalnim studijama ima o toj temi po koja dobra vijest, i g. Poljanec bi bar to morao znati. Jer i mnogo prije no što sam ja u svojim radovima, a naročito u svojim predavanjima, počeo voditi računa i o toj vrsti stare hrvatske književnosti, na njenu su veliku važnost pa i na pojedina pitanja iz njene prošlosti skretali pažnju V. Jagić, M. Rešetar, R. Strohal, J. Barlé i t. d. Tako još g. 1876. u svojoj studiji »Građa za slovinsku narodnu poeziju« Jagić je bio zaželio, da bi tkogod sastavio »historijski himnologij Dalmacije i Hrvatske«, jer time će učiniti »vrlo veliku uslugu historiji literature«. Da se konačno dobije ispravna slika duhovnoga života naših dalekih pokoljenja srednjega vijeka, pomenuti je himnologij doista velika i neodloživa potreba narodne časti cjelokupnog hrvatskog naroda.

4

Površnost, kojom su autori pomenutih udžbenika u glavi »Pjesništvo« govorili o h r v a t s k o j c r k v e n o j d r a m i, benevolentni g. Georgijević u slučaju Veljković-Savkovićevu prekorio je riječima: »Ne može se posle radova prof. Fanceva o crkvenoj drami održati mišljenje B. Vodnika — a i naših pisaca — da su crkvena prikazanja postala najpre pod nemačkim uticajem; talijanski uticaj bio je odmah direktan i to, u području Zadra« (isp. Prilozi za književnost, knj. XIV, str. 222). Ta zamjerka i bit će potakla g. Poljanca, da je u II. prerađenom izdanju svoga udžbenika posebnu glavu posvetio i »crkvenoj drami«, koja se, prema njegovu mišljenju, osim »u primorskim i dalmatinskim« javlja »kasnije i u nekim drugim našim zapadnim krajevima«. Osim Hrvatskoga Primorja i Dalmacije, koji su to još i »neki drugi naši zapadni krajevi« — priznajem, iz te geografske stilizacije ja, stručnjak u tome pitanju, ne mogu se dosjetiti. Gosp. Poljanec se za tu glavu doista poslužio jednim mojim radom o »h r v a t s k i m crkvenim prikazanjima«, i radi toga, kad bi me za svoj udžbenik bio ispravno rezimirao, ja mu nikako ne bih zamjerio, ali mu zamijeram, da je i u tom jednom pitanju moje radove (odnosno i samo onaj jedan u XI. knjizi »Narodne Starine«) prošao vrlo površno, jer koješta tamo bitno i važno uopće nije ni zapazio, a koješta je i naopako izveo. Kad sam ja početni razvojni stepen hrvatskih crkvenih prikazanja stavio u sjeverodalmatinsku (zadarsku) sredinu, motivirao sam to razlozima, mogućnostima i vjerojatnostima. U sjevernu Dalmaciju ja sam s njime išao zato, jer su ugledanja u organizacije talijanskih bratovština iz Srednje Italije tamo vjerojatnija nego za Hrvatsko Primorje i Istru, gdje su Vodnik i drugi neki genezu prikazanja stavljali pod njemačke utjecaje. A u stvari mogući su ili samo talijanski ili samo njemački ugledi, g. Poljanec međutim, u rješenje toga pitanja, kao svoju novinu, unio je svoje specijalno mišljenje, t. j. mišljenje »da su na njihov postanak utjecale slične njemačke i talijanske drame«.

Njemačke utjecaje ja sam odbio razlozima, a mjesto njih stavio sam talijanske, jer u hrvatskoj crkvenoj drami, koja je bila i ostala na cjelokupnom prostranstvu hrvatskoga naroda jedinstvena u obradi i u motivima sve vrijeme svoga opstanka, za tekstove Hrvatskoga Primorja baš kao sjeverne, srednje i južne Dalmacije mogu dolaziti u obzir ili samo talijanski ili samo njemački ugledi, ali nipošto jedni i drugi, jer najstariji i najrašireniji sačuvani tekstovi prikazanja kao od »Poroda Gospodinova«, »Mu-

ke Isukrstove«, »Uskrsnuća Isukrstova«, od česti su sasvim isti i oni poznati iz Hrvatskoga Primorja i Kvarnerskih otoka, kao i oni iz sjeverne i južne Dalmacije. Dakle jedno isto iz Hrvatskoga Primorja, Zadra, Hvara, Dubrovnika i Budve nastajalo je samo na jednom mjestu i samo pod jednim utjecajem. A baš po tome što kod najstarijih tekstova i postoji razvojna linija sa ishodištem iz sjeverne Dalmacije a širenjem odatle i prema sjeveru i prema jugu, u razvitku hrvatske crkvene drame sjeverna je Dalmacija morala imati »vodeću ulogu«. A u takoj razvojnoj liniji centar je s pobočnim sjeverom i jugom našega narodnoga područja vezan ovim tekstovima. Od tkonskoga (nazvan prema Tkonu na otoku Pašmanu ispred Biograda) prikazanja »Muke Isukrstove«, zadarskoga »Plača Marijina« nastala je hrvatsko-primorska ciklič果ka »Muka« od g. 1556., pored koje se u istom rukopisu sačuvao još i »Misterij od Isusa«, a ovaj je opet identičan s hvarskim »Skazanjem slimjenja s križa tila Isusova«. U cikličkoj glagoljskoj »Muci« pjesma »Pukni, srdce, smišljajući« (Stph. XX, str. 42) u trogirskom »Vrtlu« P. Lucija dolazi i kao samostalna pjesma. Zadarsko prikazanje »Od rojenja Gospodinova«, osim iz jednog zadarskog teksta, znamo još i iz dva krčka prijepisa kao i iz prijepisa jedne pjesmarice, koja je prema korčulanskom predlošku bila napisana u Budvi god. 1640. Varijanata zadarskog Klimantovićeva »Plača Marijina« ima u prijepisima i hrvatskokajkavskim i bosanskim (kod fra Mateja Divkovića) i t. d. Hvarsko »Prikazanje kako Isus oslobodi sv. oce iz limba« od česti bazira na istoj pramatici, na kojoj je Vetranović složio svoje »Uskrsnutje Isukrstovo«, da kasnije od Vetranovićeva teksta nastane ponovo bosansko »Govorenje kako Isukrst izvede svete oce iz limba« u Margetić-Jajčaninovoj »Ispovijedi krstjanskoj« od god. 1703. Samo o tim i te kako zanimljivim vezama u oblasti sredovječnih hrvatskih crkvenih prikazanja gotovo svih strana hrvatskih naselja uzalud će ma i jednu riječ obavještenja tražiti u Poljančevu udžbeniku i nastavnici historije južnoslavenskih književnosti i njihovi učenici.

Historije južnoslavenskih književnosti znadu liti krokodilske suze zbog tobožnje pocijepanosti starije književnosti »centralnih i zapadnih strana našega naroda« na pokrajine i narječja, međuto u oblasti hrvatske sredovječne književnosti u crkvenoj poeziji i u crkvenoj drami postojalo je apsolutno jedinstvo produkcije i jedinstvo čakavski nijansiranog književnog jezika, osim u čakavskim stranama još i u Dubrovniku i u Posavskoj Hrvatskoj; da, ono je postojalo, ali literarne historije novijih datuma kao da ga bagateliziraju, jer ima ideologija, kojima tako staro duhovno jedinstvo raznih strana hrvatskoga naroda ne ide u račun.

U detaljima mogao bih i u daljim glavama Poljančeva prikaza hrvatske sredovječne književnosti utvrđivati i površnosti i neznanja, a jedno i drugo iz jednostavnoga razloga, jer ni u starijim udžbenicima g. Poljanec više nije našao a za pisanje udžbenika po monografijama se i nije spremao. Zato sve daljnje zamjerke u ovim pitanjima ostavljam za drugu priliku, pa prelazim pitanju, kako je u Poljančevu udžbeniku prikazan prijelaz od hrvatske sredovječne književnosti u renesansnu književnost.

5

Geneza hrvatske renesansne književnosti

Drugo krupno pitanje u razvitku hrvatske starije (srednje) književnosti, za koje ni jedan od autora pomenutih udžbenika historije južnoslavenskih književnosti nema svojih sigurnih i naučno izgrađenih gledišta, čini prijelaz od hrvatske sredovječne (stare) književnosti u umjetničku književnost hrvatske renesanse. A osnove njihova nerazumijevanja i neshvaćanja toga prijelaza temelje se na činjenici, da oni, kao uostalom i mnogi od njihovih uzora, drže, da je hrvatska sredovječna (za njih samo glagoljaška) književnost kroz cijeli srednji vijek bila i ostala ograničena na jedno uže područje hrvatskoga prostranstva, a hrvatska renesansna književnost — i opet po njihovu mišljenju, potkraj 15. vijeka počela se rađati na područjima onog hrvatskog prostranstva, gdje ranije na narodnom jeziku tobože i nije bilo nikakve književne radnje. Specijalno u tom vjerovanju prof. Poljancu bio je ugledom prof. Br. Vodnik, koji je i u svojoj »Povijesti hrvatske književnosti« u izdanju Matice Hrvatske od god. 1913., kao i u udžbenicima »Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola« (sa prvim izdanjem od god. 1916.) kronološki na prvo mjesto stavio dubrovački pretrarkizam, pa da tek iza Andrije Čubranovića dade mjesto Splićaninu Marku Maruliću. Jer »od naših gradova najjače se humanizam razvio u Dubrovniku, i ondje se u povodu renesansne talijanske književnosti«, tvrdi B. Vodnik, »r a n i j e n e g o d r u g d j e p o m o l i l a te najljepše razvila i p o e z i j a n a h r v a t s k o m j e z i k u«. Ostala Dalmacija a s njome i Splićanin Marko Marulić s književnim radom na hrvatskom jeziku, kako i opet doslovce tvrdi B. Vodnik, javit će se tek »kasnije, t. j. od samoga početka 16. vijeka«. Taj svoj stav u pitanju hronološkoga ređanja pojedinih centara hrvatske renesansne književnosti 15. i 16. vijeka prof. Vodnik je još i napose podupro prilogom »Nacrt za hrvatsku književnost u ogledima«. Tako tu kaže on izrijekom, da su »osnovne pogrješke protiv principa«, na kojemu je on gradio svoj školski udžbenik, što »na prvome mjestu dolaze pojedini p i s c i, k o j i o z n a č u j u r e a k c i j u i l i n a s t a v a k jedne struje književne, a iza njih tek dolaze pisci, koji su početak njen. Prema tome trebat će prikazati rad Džora Držića i Šiška Menčetića kao početak hrvatske beletristike, a Marulić doći će iza njih, jer nesamo da je njihov rad po vremenu stariji i pada još u XV. stoljeće, već je Marulić, koji sada stoji na po-

četku, kao predstavnik crkvene renesanse, upravo reakcija protiv razbujale suvremene erotike, prihvaćajući samo njezinu dikciju, kako sam kaže u posveti »Judite«, a dajući svojoj poeziji posve drugi sadržaj. Jednako ne će doći Hvarani Lucić i Hektorović, kako biva sada, prije Dubrovčana, jer prvi se privio uz Džora Držića, a drugi je učenik Marulića. Ovako je eto potrebit potpun preokret prikazivanja već u počecima hrvatske umjetne književnosti«.

Dok je prema tome u izgradnji početaka hrvatske renesansne književnosti prof. Vodnik volio na prvome mjestu gledati Dubrovčane, prof. Prohaska u svom udžbeniku »Pregled hrvatske i srpske književnosti« (isp. str. 16) u tom je pitanju ostao vjeran onoj tradiciji[1]). koja je još od vremena Hvaranina Vinka Pribojevića, kao drugo svijetlo poslije sv. Jeronima, stavljala na čelo hrvatske renesansne književnosti upravo Splićanina Marka Marulića. Svoje pristajanje uz tu tradiciju prof. Prohaska opravdavao je time, da u društvenom pogledu Dalmacija istina » nije mogla razviti radosne, poganske hrvatske poezije, jer više društvo, koje je vladalo gradovima, bijaše m l e t a č k o, talijansko. Hrvatski se živalj odbio od svjetske uprave i tražio je utočišta u crkvi, u manastiru i u bratovštinama. Poezija svetačkih hvalospjeva (laudes) i prikazanja (reprezentacija) razvija se u toj hrvatskoj sredini. Cijela škola nabožnih »začinjavaca« koje bezimenih, koje poznatih, obrazovala se u Splitu i okolici u drugoj polovici XV. vijeka«. I prikazavši početke hrvatske renesansne književnosti na taj način, prof. Prohaska bio je daleko bliže i istini kao i činjenicama nego prof. Vodnik.

Pa iako su u starijim hrvatskim udžbenicima o historijatu početaka hrvatske renesansne književnosti postojale i jedna i druga teza, i svaka od njih u hrvatskoj sredini imala pristalica, autori najnovijih udžbenika bez daljega su prihvatili samo Vodnikovu tezu, a baš ona za svoju opstojnost nije imala nikakvih, a najmanje valjanih dokaza. Vodnikov stav u tome pitanju može se opravdati samo njegovim ne dovoljnim nepoznavanjem hrvatske sredovječne književnosti uopće a književne djelatnosti Splićanina Marka Marulića napose. Gosp. Poljanec, kad je u prvom izdanju svoje »Istorije« od god. 1932. u tom sporu pošao sasvim stopama Vodnikovim, učinio je to, jer valjada i nije sebi bio svijestan činjenica, da je u isti čas postojalo i drukčije gledanje na to pitanje. I za to će se »prva naša umjetnička poezija u Dubrovniku i Dalmaciji, čiji su pretstavnici Šiško Menčetić i Đorđe Držić«, prema uvjeravanju prof. Poljanca, morati javiti baš »pod uticajem te napuljske pjesničke škole«, koje rad u Napulju pada »u drugu polovinu XV. vijeka«. Prof. Poljanec zna dalje pod sigurno, da su pomenutim dubrovačkim pjesnicima njihovi talijanski uzori dali i frazeologiju, a samo izgleda »da su i u Dubrovniku imali prethodnika koji su već bili izradili neku pjesničku dikciju, pa su je Menčetić i Držić samo dotjerali i usavršili.« Još uvijek u luhu Vodnikovih zabluda, prof. Poljancu »prva naša književnost u d a l m a t i n s k i m g r a d o v i m a nastaje pod uticajem iste pjesničke struje kao i dubrovačka, naime italijanske petrarkističke ljubavne poezije. Zbog bliskih veza s Italijom, pjesnici dalmatinskih gradova i ostrva primili su poticaje za svoj književni rad d i r e k t n o o d i t a l i j a n s k i h p e t r a r k i s t a, od kojih su uzimali već ustaljenu, konvencionalnu pjesničku građu, a d i k c i j u, r i j e č n i k i f o r m u n a š l i s u v e ć g o t o v u k o d p r v i h d u b r o v a č k i h p j e s n i k a, M e n č e t i ć a, D r ž i ć a i d r u g i h«. Za sve to kao i za ono što je odatle i dalje izvedeno, g. Poljanec kao ranije i prof. Vodnik, nema doduše nikakvih dokaza, on ih, ako izuzmemo Zadranina Petra Zoranića i Hvaranina Hanibala Lucića, čak nema ni za ostali »mali broj pjesnika«, koji da su je gajili »samo u svojoj mladosti«. Ipak tih svojih vlastitih zabluda, kao i zabluda svoga učitelja, pokušao je prof. Poljanec osloboditi se u II. prerađenom izdanju svoje »Historije«. Ali jer g. Poljancu za drukčiji razvitak hrvatske renesansne književnosti, nego ga je zastupao u prvom izdanju, nije dostajalo vlastitoga poznavanja i sredovječne hrvatske poezije pa i poezije Marulićeve a napose dokaza, na kojima jedino i može biti riješeno pitanje prvenstva ovog ili onog centra hrvatske renesansne književnosti na kraju 15. vijeka, i nemajući spomenutih preduvjeta, g. Poljanec je u svoje oslobođenje od pomenutih zabluda unio toliko zbrke, te se po njegovu udžbeniku u tim pitanjima ne će znati snaći ni nastavnici a ni učenici. Istina, kako sam kazao, prof. Poljanec se u pitanju prijelaza od hrvatske sredovječne u renesansnu književnost tek u II. prerađenom izdanju svoje »Historije« doista pokušao približiti gledištu prof. Prohaske kao i mom vlastitom, samo to njegovo pre-

[1]) U svom prikazu Hrv. književnosti u Minervinu Leksikonu (str. 717) o tim počecima ja sam kazao ovo: Na čelu hrv. renes. umjetničke književnosti cijele Dalmacije Splićanin M. Marulić, samo za Dubrovnik Šiško Menčetić (1457. do 1527.) i Džore Držić (1461.—1501.). Svu trojicu veže jedinstvena metrika, od česti i vrlo srodan knjiž. jezik, jer i u knjiž. štokavštini ima vrlo mnogo jezič. elemenata čakavske Dalmacije. To upućuje da su svi oni u jednoj ili dvije ranije generacije imali prethodnika, koji su izgradili te crte jedinstva u jeziku i u metrici. Bar jedno pokoljenje tih prethodnika Marulić nazvao imenom »začinjavci«. Te crte odnose se samo na vanjski oblik književne tvorbe; ideološki dva različna smjera: u Marulićevu motivi sred. vjek. mistika kao i njihovo asketsko naziranje na svijet, kod Dubrovčana duh svjetovne renesanse u smjeru uživanja zemaljskoga života. Marulićevi uzori crkv. pisci (sv. Bernardo, sv. Bonaventura, sv. Toma Kempenac), uzori prvaka dubrov. Parnasa južno talijan. petrarkistička lirsko-erotska poezija.

orijentiranje i ne će svatko lako zapaziti. Ne će ga moći zapaziti zato, jer u natpisima »Petrarkistička lirika« (str. 159—161), »Šiško Menčetić—Vlahović i Đore Držić« (str. 165—167) »Književni rad u Dalmaciji« (str. 171—172) prof. je Poljanec o tim pitanjima baš tako govorio u II. prerađenom kao i u prvom izdanju. Šta više, jednako kao u I. izdanju u duhu Vodnikove zablude on je prikazao i Hanibala Lucića (str. 179—180) i Petra Hektorovića (str. 185—186), da napokon čak i u natpisu »Mavro Vetranić« (str. 204) još uvijek u duhu pomenute zablude zaintači: »On je prije svega lirik, ali ide u onu vrstu pjesnika koji su, kao Marulić i Hektorović, od trubadursko-petrarkističke lirike primili pjesnički jezik, stil i dikciju, ali su, zazirući od njezine raspojasane renesansne erotike, ostali u duhu srednjovjekovne kršćanske misaonosti«. Dakle još i u II. izdanju Poljančeva udžbenika Marulić je na ovim općim mjestima u formalnom pogledu i dalje ostao samo sljedbenik dubrovačke »trubadursko-petrarkističke lirike« — a samo u članku »Marko Marulić« (str. 173) on to više nikako nije. Naime dok je u tom pogledu za Marulića u I. izdanju (isp. str. 74) bilo kazato: »Pjesnik kaže sam u posveti da je napisao »Juditu« »u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu ovih starih poet, tj. da je zakone za epsku pjesmu uzeo od starih klasičnih pjesnika, a metriku i pjesničku dikciju od suvremenih dubrovačkih trubadura«, u II. prerađenom izdanju na ovom posljednjem od mene istaknutom mjestu čitamo: a metriku i pjesničku dikciju od sastavljača popularnih svetačkih i biblijskih legenda u stihovima«. Ova izmjena na tome mjestu izvedena je prema onome, što je kao novina u II. izdanju kazato i o sredovječnoj crkvenoj poeziji na str. 87. istoga udžbenika: »Pjesnici odnosno pjevači tih pjesama i različitih biblijskih i svetačkih legendi u stihu su oni »začinjavci« na koje se ugledao Marko Marulić kad je pjevao svoju »Juditu«. Samo ove posljednje konstatacije o hrvatskoj sredovječnoj poeziji i dalje o Marulićevoj poeziji u pitanju stiha i pjesničkoga jezika logičkom bi nuždom bile morale povući za sobom izmjenu i svih ostalih malo prije nabrojenih članaka o predstavnicima renesansne književnosti Dubrovnika i ostale Dalmacije iz kraja 15. i početaka 16. vijeka. Tih konzekvencija s obzirom na ta pitanja g. Poljanec nije povukao, i u temeljima izgradnje prijelaza od sredovječne u renesansnu književnost samo u vezi s Marulićem on je gradio na čvrstom tlu, dok je u vezi s dubrovačkim petrarkistima ostao zapravo lebdjeti u zraku, zato to njegovo zdanje, jer u svim temeljima ne počiva na čvrstome tlu, morat će se samo u sebi srušiti. A čvrsta i neoboriva izgradnja prijelaza od hrvatske sredovječne književnosti u renesansnu književnost sa danas raspoloživom književnom građom ne može se ni zamisliti, ako se prije ne objasne ova tri pitanja: 1. odakle hrvatskoj renesansnoj poeziji na cjelokupnom prostranstvu od samih početaka — kao tipični stih — njen dvostrukorimovani dvanaesterac, 2. odakle hrvatskoj renesansnoj poeziji njen pjesnički jezik, koji je i opet na cijelom prostranstvu od Senja do Hvara samo čakavski, a u Dubrovniku, i pored mjesne štokavštine, bio čakavski nijansiran, i 3. na što se u daljoj prošlosti naslanja književna djelatnost Marulićeva, a na što književna djelatnost Dubrovčanina Šiška Menčetića i Džora Držića.

Pitanje odakle hrvatskoj renesansnoj književnosti odmah u prvim počecima a na prostranstvu od mnogo stotina kilometara dvostrukorimovani dvanaesterac, toliko je važno i teško shvatljivo, da je uopće bilo veliko lakoumlje, kako ga je objašnjavao Vodnik, t. j. i bez dokaza za međusobna poznavanja i vremenske mogućnosti (bez štampe i bez novina i časopisa) da ga i Marko Marulić i Hvarani preuzimlju na prvi glas od svojih suvremenika Dubrovčana, pa dalje kako ga je tobože Marulić primio od Dubrovčana, tako da ga i opet bez ikakovih teškoća odmah preuzimaju i Zadrani, prema čemu bi on za samih 20—30 godina zavladao hrvatskom poezijom od Dubrovnika do Zadra pa i Senja, — ovdje s obzirom na jednu g. 1508. u glagoljskom »Transitu sv. Jerolima« štampanu a inače mnogo stariju versifikaciju legende o sv. Jeronimu*). Pitanjem geneze toga ne naročito lakoga stiha još u 90.-tim godinama 19. vijeka bavila su se dva Jagićeva učenika, gg. Dav. Kovačević i P. Kreković, a bavio se njime i sam V. Jagić, ali definitivno i odlučno ni tada a ni poslije nije ono riješeno. Dok mu je prema tome pitanje geneze još uvijek otvoreno, svojom upotrebom potvrđuje se najranije iz teksta sredovječne legende o sv. Katarini, provenijencijom iz Zadra:

Biči bi bijena i da ju glad mori,
u tamnicu vržena pod tvrdi zatvori,
svitlost joj progori s nebeskoga stana,
s mirisnimi stvori tu bi brašnovana (i t. d.)

i iz jednog fragmenta u dubrovačkim carinskim knjigama od god. 1420.—1430:

Sada sam ostavljen srid morske pučine,
valom moćno bijen; daž dojde s visine.
Kad dojdo na kopno, mnih da sam...

*) Isp. Prof. Stj. Ivšića »Hrv. glagol. dvanaesteračka legenda o sv. Jeronimu, štamp. 1508«, Nastav. Vjesnik, sv. 39/1930. — Ta legenda, poznata mi i iz jednog splitskog prijepisa svetačkih legendi, pa onda dvanaesterački stihovi u legendi sv. Katarine, dalje u jednakim dvanaestercima versificirane legende sv. Ivana Zlatousta, sv. Aleksija, sv. Jelene i t. d. bili su odlučni za me, da sam u objašnjenju Marulićevih »začinjavaca« kazao, da je Maruliću to bio »naziv za pjesnika — versifikatora biblijskih i svetačkih legendi starijih vremena«.

Poslije toga kao tipični stih hrvatske renesansne književnosti on se javlja i u pomenutoj staroj legendi iz Senja, i kod Zadrana i kod Splićana i kod Hvarana i kod Dubrovčana. Do tolike raširenosti već potkraj 15. vijeka on je mogao doći samo uz predpostavku, da se u pomenutim književnim centrima pored osmerca upotrebljavao on decenije i decenije najmanje u 15. vijeku još prije pomola na književnom poprištu i Splićanina Marka Marulića i Dubrovčana Š. Menčetića i Džora Držića, i niti ga je Marulić morao primiti od Dubrovčana uopće, niti Dubrovčani od Marulića napose. Dakle s obzirom na početke hrvatske renesansne književnosti dvostrukorimovani dvanaesterac predstavljao je u njima baštinu iz vremena, koja su danas poznatim počecima u književnoj baštini Marulića, Menčetića i Držića prethodila možda i za jedno cijelo stoljeće ranije.

Što se tiče pjesničkoga jezika hrvatskih književnika čakavske Dalmacije, u svakom pojedinom centru on se od samih početaka potpuno pokrivao sa živim čakavskim govorom sredine. Sasvim drukčije stoji to pitanje s obzirom na Dubrovčane Šiška Menčetića i Džoru Držića. U pitanju njihova pjesničkoga jezika objektivna nauka dokazuje, da se njegovo čakavsko nijansiranje razvilo pod utjecajima književnih strujanja, koja su u Dubrovnik dolazila iz čakavske Dalmacije, t. j. u toku 15. vijeka definitivno pohrvaćeni Dubrovnik pjesnički jezik svoje poezije izgradio je pod utjecajima starije hrvatske poezije čakavske Dalmacije. Prema tome Marulić kao hrvatski pjesnik nije ni morao znati za dubrovačke leutaše Menčetića i Držića, a i Džore Držić kao hrvatski pjesnik zacijelo nije znao za splitskog patricija Marulića, kako je za nj, s obzirom na »dubrovačko« izdanje »Judite« od g. 1522. sasvim sigurno znao Dubrovčanin Šiško Menčetić. Samo pri rješavanju pitanja prijelaza u renesansno doba hrvatske književnosti ta posljednja mogućnost nije nikako važna.

Splićanin M. Marulić, prihvativši se epske obrade biblijske »Judite«, u tehnici se ravnao po zakonima staroklasičnih poetika, ugledom u izražajnim sredstvima (naročito stihu i dikciji) bili su mu stariji hrvatski z a č i n j a v c i (ne sačinjavci, kako ih prof. Poljanec god. 1936. sasvim pogrješno zove u »Repetitoriju«, str. 36). I naći značenje termina »začinjavac«, znači isto koliko i riješiti pitanje Marulićevih ugleda u versifikaciji uopće. Prof. Vodniku »začinjavac« značilo je isto, što i trubadur — leutaš: »... stihove, pjesničku dikciju«, kako objašnjava Vodnik, »uzeo je Marulić od naših začinjavac, t. j. od suvremenih hrvatskih trubadura« (isp. Povijest hrv. knjiž., str. 106). Pored tog Vodnikova objašnjenja ima još i drugih: za jedne (prof. Skok) začinjavac — sačinjavac bio bi klasično obrazovani renesansni pjesnik uopće, nekim drugima začinjavac je isto što i pučki pjesnik, pjesnik — pjevač. U slaganju s mišljenjima prof. Rešetara i prof. Prohaske moje tumačenje, kako sam ga bio stilizirao za Minervin »Leksikon«, u štampanom dijelu glasi: Začinjavac (prema Maruliću) naziv za pjesnika — versifikatora biblijskih i svetačkih legendi starijih vremena (renesansni se pjesnik naziva poet, pjesnivac, pjesnilac, pjesninac i t. d.)«. Taj u »Leksikonu« okrnjeni člančić imao je još i ovo objašnjenje: Imenica »začinjavac« izvedena je od glagola »začinati«, što znači praecinere, canere, cantare i napokon versificare. Prema lat. Praecinite u psal. 146. 7 crkvenoslov. ima: Načnite, stari hrvatski psaltiri: Počnite, začnite, začinajte. U »Regulama sv. Benedikta« iz 14. vijeka »začeti« varira u značenju s »peti«, t. j. kad 1. pjevač (cantans, abbas) »začne«, »počne«, samostanska braća prihvaćaju: peti — pjevati. Prema tome »začinati« iskonski je značilo početi, začeti pjevati (u smislu intonirati i improvizirati; u tom smislu ima i Marulić: »redom z a č i n a j e, zdravicu obnose«, »ne sliš ča začinje«, »privrtahu grlom začinjući«), zatim kasnije pjevati uopće, pa tako i versificare. U značenju versificare, componere naši su renesansni pjesnici upotrebljavali pored peti naročito »skladati«, za imenicu versificatio, compositio i dalje poemata uopće našu riječ »skladanje« — »skladanja« (isp. Marulić: hupeći ča s k l a d a m od poetskih tašćin, Vetranović: čijem spojem sve pjesmi, ke mislim s k l a d a t i«, Han. Lucić: »da tebe uzvišu s k l a d a n j e m ja mojim u pisneh, ke pišu«, i onda: »S k l a d a n j a izvrsnih pisan razlicih«, P. Hektorović: s k l a d a j u ć i u pisni po pridnjem običaju mojem i t. d.).

Splićanin Marko Marulić u svojoj hrvatskoj pjesničkoj djelatnosti nije samo autor »Judite«, niti je svoje hrvatsko pjevanje započeo tek god. 1501., kako je mislio prof. Vodnik. God. 1501. Marulić daje pače siguran dokaz, da je on tada i te kako bio već rutiniran u hrvatskoj versifikaciji, kad je za samih 6 nedjelja mogao da napiše tu Istoriju svete udovice Judit u versih hrvacki složenu, epsku pjesan od 2126 dvostruko rimovanih dvanaesteraca. A u mom prilogu »Nova poezija Splićanina Marka Marulića (isp. Rad, knj. 242) mislim, da mi je na osnovu nove građe pjesničke djelatnosti pošlo za rukom utvrditi i same početke Markove versifikacije, pa možda i decenij (između god. 1470.—1480.) u koji padaju. Prema Džori Držiću, koji je rođen god. 1461., Marulić, rođen god. 1450., bio je stariji za 11 godina, i najmanje u tom omjeru mogao je pred Džorom biti i sa počecima svog hrvatskog književnog rada. Drugi je razlog u tome, jer se samo Marulićeva hrvatska književna djelatnost o r g a n i č k i naslanja i na hrvatsku sredovječnu književnost uopće: na nju on se naslanja preko dvanaesteračkoga stiha poezije sredovječnih začinjavaca. Njegovo prenošenje rime iz distiha u distih imaju i pomenuti stihovi u sredovječnoj legendi o sv. Katarini, ali ga, osim u jednoj Menčetićevoj pjesmi, nikako nemaju Dubrovčani.

Na sredovječnu hrvatsku književnost Marulić se u svojoj poeziji naslanja i po temama koje najradije obrađuje. Napokon s vida se ne smi-

je pustiti ni ta činjenica, da je Marulićev književni jezik u djelima pisanim prozom kao i u stihovima jedan isti u sebi i jedan isti s književnim jezikom svih književnika čakavske Dalmacije onoga doba. Marko je Marulić duhovno bio sav u srednjem vijeku, samo humanistički njegov odgoj, neki suvremeni događaji i stav, koji je zauzimao protiv suvremene renesansne razuzdanosti, čine ga i književnikom hrvatske renesanse ali ne i poezije. Prema tome jer Marulić u razvitku književnosti ne obilježava reakciju na petrarkističku poeziju Dubrovnika, jer u njegovoj književnoj djelatnosti i nema uopće bilo kakvih jezičnih dubrovačkih utjecaja, a njome upravo završuje odsjek naše sredovječne, to on, a ne Dubrovčani, predstavlja i prijelaz i most od naše sredovječne u našu novovjeku renesansnu književnost. Samo to su činjenice i samo u tome ima logičke povezanosti svih književnih centara hrvatske renesansne književnosti u jednu jedinstvenu zajednicu. U toj zajednici ne samo po različnim talijanskim utjecajima već i po temama bilo je i nijansiranja i diferenciranja, ali po odjeći kojom se odijevala, po izražajnim sredstvima, po stihu i po pjesničkom jeziku na cjelokupnom hrvatskom prostranstvu ona je bila baš tako jedinstvena, kako je u svim svojim vrstama, a naročito u crkvenoj poeziji i crkvenoj drami pri svom završetku bila jedinstvena i hrvatska sredovječna književnost.

6

Reformacija u hrvatskoj književnosti

U svom dijelu članka »Hrvatska književnost« u Minervinu »Leksikonu« o reformaciji ja sam kazao ovo: »Reformacijski pokret u stranama primorskim i graničnim prema Sloveniji imao je samo pojedinačne pristaše, dok je hrvatskom narodu kao cjelini ostao potpuno stran. Svi istaknutiji pristaše reformacije emigrirali su ili u Kranjsku ili u Njemačku. To su popovi glagoljaši A. Dalmatin, Stj. Konzul, Juraj Jurčić, Juraj Cvečić, koji su na račun njemačke reformacijske propagande spremali za izdavanje hrvatske prijevode protestantskih propagandističkih tekstova. Između 1560. i 1567. izdato glagoljicom 13, latinicom 9 i ćirilicom 8 reformacijskih knjiga. Dokaza interesiranja za te knjige ima samo iz Hrv. Primorja i Istre. Prema tom pothvatu N. Zrinski († 1566.) odnosio se neprijateljski.[1]) a njegov sin Juraj (* 1549.) već po godinama života nije mu mogao pružiti bilo kakvu potporu. Bez ikakve je veze s tim pokušaj, da se iz Ugarske unese kalvinizam (Mih. Bučić, zagrebački crkveni sinod 1574.). Ivan Pergošić i A. Vramec koriste se nazočnošću štampara-putnika A. Hofhaltera i I. Manliusa i izdaju knjige bez propagande u bilo kojem smjeru.«

U tako zbijeno stiliziranom članku meni je bilo do toga, da za izdavanje hrvatskih protestantskih knjiga u Urach-Tübingenu naglasim isključive zasluge nekolikih popova-glagoljaša iz Istre i Hrvatskoga Primorja, koji su poslije emigriranja preko Kranjske u Njemačku bar jedno vrijeme (do god. 1564.) stajali u življem kontaktu s onom hrvatskom sredinom, iz koje su emigrirali. Njihova navodna veza, međuto, s banskom Hrvatskom preko Zrinskih bez ikakve je podloge, kao što je bez podloge i mišljenje, da se na tübinška izdanja nadovezuje rad kajkavskih književnika Pergošića i Vramca. Hrvatski ban Petar Erdödi stajao je doduše u prepisci s H. Ungnadom i primao tübinška izdanja, ali u toj vezi pružio i svjedočanstvo, da se za njihovo širenje u banskoj Hrvatskoj i nije dalo ništa učiniti u jednu ruku zbog otpora zagrebačkoga biskupa, u drugu ruku jer su se tübinška izdanja protivila tradicijama pismenosti banske Hrvatske.[2]) Da bi se, međuto, bar ova posljednja smetnja uklonila, Erdödi je zbog štampanja Ungnadu bio stavio na raspolaganje neki hrvatski kajkavski biblijski tekst. Zbog razlika u jeziku i u ortografiji pismenosti banske Hrvatske izdanja Trubarova kao nepodesna i nerazumljiva za Ilire čak i oko Zagreba, još prije Erdödija, u izvještaju za cara Maksimilijana, bio je otklonio i učeni Zagrepčanin Pavao Skalić.[3])

[1]) Istina je, da bi tübinški reformatori vrlo rado bili imali u svojim redovima pored Lenkovića i Nikolu Zrinskoga (isp. pismo M. Klombnera od 19. V. 1561.). Kako se odatle razabire, Lenković je prilično nepristupačan bio od samoga početka, Zrinski naprotiv neopredijeljen. Zbog toga će ga reformatori i dalje držati u evidenciji, za nj davati naročito vezati svoja izdanja (isp. Trubarovo pismo od 19. VII. 1562), međuto pismo S. Fröhlicha od 3. XII. 1563. i u slučaju Zrinskoga razbistruje situaciju: delegate za potporu madžarskim psovkama tjera od sebe (»vngrische antwort er derwegen schimplich gegeben«), pače on, Zrinski, glavom skrivio im i potpuni slom: »er auch an dieser gantzen zerrittung schuldig. Gott verzeih imbs«.

[2]) O svemu tome jasno govore ove riječi banova pisma od 10. XII. 1563: vbersende derhalben e. g. formam vnserer sprachen geprauchs, ob dieselbe also mocht imprimirn lassen, damit möcht etwo frucht geschafft werden ... hab aber sorg der neu angestanden bischof zu Agramb werde sich seinen gebrauch nach wider dergleichen hart setzen. Sovil ich aber schutzèn vnd schirmen wird mugen, soll an mir nichts erwindten ...

Kad je Petar Erdödi god. 1567 umro, sahranjen bi u katoličkoj kapelici sv. Petra u Jastrebarskom.

[3]) Isp. ... Itidem de Polonis, Bohemis, Moravis, Russis, Moscovitis, Illiricis et his qui circa Zagrabiam sunt, sentiendum, quod videlicet translatio haec ab illis non intelligatur (v. Vrela i prinosi, sv. 6, str. 1 i dalje).

U banskoj Hrvatskoj — koja je kao prvu svoju štampanu katoličku knjižicu već god. 1560. dobila »Raj duše« od N. Dešića — kao reformator u duhu kalvinskoga naučanja o Euharistiji prije god. 1574. sa štampanom knjižicom bio se javio međimurski župnik Mihajlo Bučić, a već 1574. taj je Bučićev istup bio na dijecezanskoj sinodi u Zagrebu osuđen. Poslije toga ni o Bučiću a ni o bilo kakom drugom kalvinističkom književnom radu u Hrvatskoj s Međumurjem nema ni direktnih ni indirektnih vijesti. O Euharistiji s gledišta katoličkoga naučanja 1587. Varaždinac Blaž Škrinjarić izdao je knjižicu »De agno pascali«. Pače i rasprave i zakonodavstvo u vezi sa zabranom reformacije u banskoj Hrvatskoj god. 1590.—1608 polaze od pretpostavke, da protestanata u njoj uopće i nema i ulaz u nju da će im se sprečavati svima sredstvima.

Te konkretne činjenice od pomenuta tri udžbenika svaki je drukčije prikazao. Ono što je o reformacijskom pokretu u Hrvatskoj i zaštiti što su mu je pružali Zrinski kazao Anđelić u 4½ retka svoga udžbenika, bez ikakva je značenja. Mnogo više o reformaciji među Hrvatima diljem svih hrvatskih zemalja znadu pričati gg. Veljković-Savković. Kao u Slovenske zemlje, tako i u Hrvatsku i Istru humanizam je prodirao samo preko pojedinaca, »koji su se školovali na austriskim i nemačkim univerzitetima«, misle gg. Veljković—Savković, očito jer ništa ne znaju o tome, da u daleko većoj mjeri od Beča (a nikako u Njemačkoj) Hrvati na kraju 15. vijeka polaze samo talijanska sveučilišta. Prema tome oduzet je i temelj daljemu izvodu, da je taj njemački »humanizam« bio i »preteča reformacije«, koju je baš kao kod Slovenaca tako i kod Hrvata izdržavalo plemstvo«. Ipak gg. Veljković-Savković ne znaju baš ništa, pa ih nikako i ne spominju, o blagodatima tübinške hrv. protestantske književnosti za građansku Hrvatsku, kad će u nju »nešto docnije, oko g. 1570.« prodrijeti »reformacija iz Ugarske. Na račun te reformacije štamparija Zrinskoga*) počinje 1572 štampanjem protestantskih knjiga na hrvatskom kajkavskom jeziku. I za kulturnu istoriju hrvatskih kajkavaca ovaj je datum od iste važnosti kao datum štampanja prvih Trubarovih knjiga na slovenačkom. 1572. rađa se književnost na hrvatskom kajkavskom dijalektu.«

*) U dva svoja priloga (isp. Jugoslav. Njiva, god. VI/1922 knj. I., str. 486—89 i Grafička revija, g. 4/1926, str. 226—229) s itinerarom štampara-putnika Hoffhaltera i Manliusa u ruci ja sam dokazao, da je H. u Nedeljišće došao tek poslije Duhova g. 1574 a već g. 1575 ga i napustio, isto tako da se M. zadržavao u Varaždinu samo kraće vrijeme od g. 1586 na 1587, kad je od kolovoza posljednje godine već štampao madžarske knjige u Gornjoj Ugarskoj. Štamparija Zrinskoga uopće nikad i nije postojala!

U prilikama kad se o jednoj stvari ne zna ništa konkretno i ništa pouzdano, običaje se govoriti zaobilazno, da neznanje ne bude odviše očito. Takav utisak ostavljao je u mojoj duši i članak »Reformacija u našim zemljama« u udžbeniku g. Poljanca. U pomenutom članku može se naime pratiti ovakav niz potpuno neodređenih izvoda. Naime tu se najprije konstatira, da je »nova nauka doprla do nas i zahvatila poglavito naše zapadne oblasti... tj. Sloveniju i Hrvatsku«, malo dalje da su »iz slovenačkih krajeva luteranstvo« širili »u pravcu prema jugu i jugozapadu, tj. u Hrvatskoj krajini... i u ostaloj, građanskoj, Hrvatskoj« jedanput »mnogi slovenački predikanti« propovijedajući »novu vjeru u hrvatske krajine«, kasnije će opet »mnogi hrvatski propovjednici« prebjeći »u slovenačke zemlje i ondje nastaviti svoj rad«, da na kraju ipak svi ti protestanti u Hrvatskoj imaju »manje uspjeha, jer su banovi u savezu s crkvenom vlašću stali na odbranu katolicizma«. Kad konačno od svega toga ipak nije bilo nikakve uočljive koristi, »glavni talas reformacije u građansku Hrvatsku« doći će tek »iz Mađarske«, ali i prije toga talasa već je moglo biti kajkavskih knjiga, a prva, za koju znamo, jest molitvenik »Molitvene knjižice« što ga je god. 1560 izdala grofica Katarina Zrinska († 1563.), i ta je knjižica bila »pisana u strogo katoličkom duhu. Protestantske knjige javljaju se tek nešto kasnije.« Taj circulus u Poljančevu je udžbeniku na kraju završen isto ovakim »činjenicama«, t. j. da je sve kajkavske knjige »osim 2—3 primjerka« u Hrvatskoj »uništila katolička reakcija, koju je uz pomoć jezuita predvodio biskup ban Juraj Drašković sumnjajući valjda u njihovu pravovjernost« (str. 261).

U hrvatske zemlje dolaze Isusovci u Zagreb god. 1606., na Rijeku god. 1628., u Varaždin god. 1632., dok je Juraj Drašković biskupovao u Zagrebu (jedno vrijeme i kao kaločki nadbiskup) g. 1563.—1578., banom bio god. 1567.—1578., poslije bio kraljev kancelar i đurski biskup, na kom je položaju umro 31. I. 1587. Pergošićev »Dekretom« bio je štampan u Nedeljišću g. 1574., Vramčeva »Kronika«, posvećena biskupubanu Jurju Draškoviću, u Ljubljani 1578., a njegova Postila, posvećena zagrebačkom biskupu Petru Herešincu, u Varaždinu god. 1586. Makar je dakle Drašković napustio zagrebačku biskupiju prije izdanja Vramčeve »Postile«, a Isusovci došli u Zagreb i 20 godina poslije Draškovićeve smrti, prof. Poljanec ipak zna, da je primjerke kajkavskih štampanih knjiga ništila katolička reakcija, predvođena »uz pomoć jezuita« baš biskupom-banom Draškovićem. A ako u jednom udžbeniku ovaka izražavanja i dokazivanja nisu brzopletstvo najgore vrste, onda su valjda »utvrđene činjenice«, kao i ono koješta u prednjim pitanjima.

Ovaj svoj osvrt na pitanje »Reformacija u hrvatskoj književnosti« završavam konstatacijom, da reformacijskog pokreta u bilo kakom organiziranom pokušaju u banskoj Hrvatskoj

uopće i nije bilo, već su se sad ovdje sad ondje od vremena do vremena pojavljivali samo pojedinačni pristaše reformacije. Kod tih javljanja, ako se spominje kakav Lutoran, obično to biva na Krajini u njemačkim garnizonama, radi li se o Kalvinu, može to biti i kakav prokriomčareni Madžar. I iz zbrke takih i još drugih obično neodređenih vijesti, iz zbrke događaja i fabula i 16. i 17. i 18. vijeka, kojih najviše ima u Bučarovim »Povijestima«, i nastala su pričanja o t. zv. razmahu reformacije baš kod Hrvata banske Hrvatske. A od pojedinačnih njenih pristaša potječe i ova hrvatska »antipapska« pjesmica iz jedne protureformacijske mađarske knjige iz god. 1588.:

Ne zna osel v gosli igrati,
tako papa glih predekuvati,
ne zna osel v tancu hoditi,
tako papa glih veseliti.

Žal je tebe papinec vetoga,
kaj krščenik psuje papo tvoga,
ne maraše ni falat za njega
ar on dobro zna, kakov je vsega.

Kad sam sve to napisao bio, ja sam se počeo pobojavati, da bi zamjerano prikazivanje istaknutih pitanja razvitka stare i srednje hrvatske književnosti moglo biti i posljedica kakih nezgodnih odredaba »Programa i metodskih uputstava za rad u srednjim školama«. Proučivši konačno i to, uvjerio sam se, da su prema naučnoj osnovi autori udžbenika imali punu mogućnost i neograničenu slobodu u okviru istaknutih natpisa prikazivati ih samo stvarno i naučno. Jer u »staroj srpskohrvatskoj književnosti« prikazi srpske i hrvatske sredovječne književnosti vežu se samo »ukoliko je to moguće«, autori su dakle, bez ikakih ograničenja mogli kazati sve što je važno i bitno imala srpska, a što hrvatska književnost. Isto tako pod b) »Primorska i pokrajinske književnosti«, naročito pod natpisom »Uvod, humanizam i renesans«, u najkraćim se potezima mogla stvarno i iscrpno dati slika hrvatske renesansne književnosti u jedinstvenosti svoga stiha i pjesničkoga jezika na prostranstvu od Senja do Dubrovnika, makar se u pojedinostima osnove ne spominje ni Petar Zoranić ni Brno Krnarutić ni mnoge druge, s našeg hrvatskog gledišta, značajne pojave renesansne književnosti, naročito koliko se njima može ispravno predočiti prijelaz od naše sredovječne u našu renesansnu književnost. Isto tako ne znam, koja bi odredba iz naučne osnove mogla siliti autore udžbenika, da onako nenaučno i nestvarno, kao Anđelić, (isp. str. 60) u općem pogledu, poriču opstojnost »prave renesansne književnosti u evropskom smislu« samo zato, jer je »sadržajem i duhom bila katolička«, ili da nehistorijski i zato svaki drukčije prikazuje reformaciju u hrvatskim zemljama, gotovo kao sa žaljenjem, što emigrantima nije pošlo za rukom bansku Hrvatsku učiniti poprištem vjerskih ratova.

Kritiziranim autorima udžbenika ne mislim, kao konkurent, nastupiti sa svojim udžbenikom, niti imam pred očima bilo koji drugi udžbenik pa da svojim osvrtom pomognem njemu do prevlasti. A da sam uopće i došao u priliku da ih proučim, htio je samo slučaj, i on me potakao, da se i osvrnem na njih, kako bi bar unapredak autori udžbenika vodili više računa o uistinu utvrđenim činjenicama, a referenti njihovi, pa naročito mjerodavna mjesta odobravali ih samo po kriterijima njihove stvarne vrijednosti i ni po čem drugom.

Prof. Dr. Fr. Fancev

F E U I L L E T O N

KAZALIŠTE

Augusta Šenoe »Ljubica«

Kako je netom s »Karlom Dračkim« obnovljena i spremljena za naš stalni dramski repertoar najinteresantnija naša starija historijska drama, tako je to učinjeno s »Ljubicom« Augusta Šenoe kao socijalnom dramom. »Ljubica« je ujedno jedina Šenoina drama, pak je njena inscenacija u neku ruku i akt zahvalnosti za Šenoin rad oko našeg kazališta. Šenoina »Ljubica« ima mimo toga i nesumnjivih umjetničkih vrlina, zbog kojih je zavrijedila svoju obnovu, a koje su se kao scensko djelo naših umjetnika pogotovu istakle ovom prigodom. I ona je karakterističan dokumenat iz Šenoinog umjetničkog djela, kad je ono nailazilo na najveći uspjeh: savršeno iživljavanje njegova genija u duši naše sredine, pravoga našega života. Što vidimo i čujemo u Šenoinoj »Ljubici«, čini nam se, kao da dolazi iz Šenoinog svijeta, a upravo taj isti svijet je i naš.

Najveću draž imaju za nas scene u »Ljubici«, koje nas prenose u doba njenog postajanja, u šezdesete godine prošloga vijeka. Gdje se čini, da je naša sredina idealizirana, jer u njoj još živi idilički primitivno vjera u život, u neizopačene etičke zasade o dobru i zlu, o ljubavi, poštivanju roditelja i časti, ipak osjećamo, da je tako i u zbilji bilo i vjerujemo s autorom, da su i dramski konflikti nastali iz tih raspoloženja, iskreni i istiniti.

Možda je tek djelo redatelja g. Ka Mesarića i jaka karakteristika Ljubice u interpretaciji zrele umjetnosti gđe Ele Hafner-Gjermanović izdigla »Ljubicu« iz svoje idile i dala joj neke crte molièrštine. Bilo je zato tradicionalno teatarske pobude: i Molièrovi se tipovi kreću i izdižu iz primitivnog nekog društvenog mentaliteta. Ipak, ne može se reći, da je ta obnova Šenoinog djela, koje je njome bez sumnje, literarno i scenski dobilo, posve potisnula umilnu umjetnost Šenoinu. Snaga i draž njegova genija nisu se dale ničim istisnuti do kraja.

Vrlo vješto uščuvali su ono posebno našeg starog zagrebačkog milieua u igri: g. Sotošek, stari zagrebački odvjetnik, dobar otac nesretno zaljubljenih; g. Laurenčić — liječnik Radić i prijatelj staroga kova; zagrebački građani — mešetar činovnik, krznar — gg. Leljak, Karasek i Rutić; zagrebačke dame — gđe. Vavra, Vilhar i barunica gđa Popović; zagrebačka djeca — zaljubljena bogata jedinica gđica Kropš, te neodgojeni baruničin sinčić Braco Reis. Kicoša i šarlatana živahno je karakterizirao g. Rakuša, a g. Afrić dao je svom pomnjivo scenski izrađenom pjesniku i sretan prizvuk onodobnog našeg literatstva. Gđa Ela Hafner-Gjermanović učinila je od Ljubice interesantno lice: na tlu našega izgradila je društveni tip, koji socijalno ulazi duboko u poročnost društva, koje se je iživljavalo u materijalnim lagodnostima, bez potreba duševnih i iznosilo na površinu kadikad i patološki nastrojene individue. Njezina je Ljubica i u glumi i u kostimu vrlo uspjela kreacija iz neprebogate naše galerije komičnih figura.

Alda de Benedetti-a »Crvene ruže«

Moderno pretrpavanje pozornice svim i svačim prijatno se zaustavlja u Benedettijevoj komediji »Crvene ruže«. Samo tri lica (sa služavkom zapravo četiri), na nepromjenljivoj sceni, bez velikih i senzacionalnih događaja, ispunjaju bezuslovno zabavno čitavu večer. Odmah ekspozicija puna je dramatske napetosti. Buket crvenih ruža i ljubavno pisamce s potpisom »Misterij« pale su u krive ruke: mjesto telefonske narudžbe namijenjene cvjetarnici, a za lijepu groficu Arduini, postala su milošta neznanog štovatelja za gospođu Verani. Mjesto da budu prva etapa u osvajanju grofice, kako je to smislio gospodin Verani, koji se je imao toga dana premetnuti u pustolovnog samca, jer se je gospođa spremala na put u Cortinu, postali su taj buket i Misterijeva poruka, dospjevši na krivo mjesto, čudotvorni mamac za gospođu Verani. Tako je došlo do komedije. Pismo je upalilo kod nepoželjnog adresata. »Mala besposlena željica« — kako raspoloženje u svake žene za takav flirt karakterizira gospodin Verani, — prerušila se je u imaginarnim odnosima s Misterijem u ljubavnu epizodu nepredvidivih posljedica. Gospođa Verani nije pošla na put. Neznani ljubavnik zatravio je pravim misterijem svu njezinu uskomešanu dušu, a njezin čovjek, dvojnik, u isti čas prevareni muž i idealni ljubavnik, našao se u okrutnoj klepki nedokučivih ženskih hirova. Iz fatalnosti takvih tragikomičnih situacija komedija se duhovito i zabavno izvija do konačnog veselog zadovoljstva na objema stranama, kako to u pravoj komediji i treba da bude.

Ovom je Benedettijevom sujetu osnovica jedno malne posve ozbiljno zapažanje: žena između dva svijeta, kojima luta njezina ljubav. Njezinog ljubavnika iz realnog svijeta, progoni ljubavnik iz svijeta njezine fantazije. I onda, kad je i njezin čovjek slučajno oboje, nije izvan pogibelji. Njegov takmac ugrožava njegovu poziciju i on postaje sebi samome strašilom. To, evo, zvuči gotovo kao neka duhovita teza Benedettijeve komedije!

G. Grković bio je šarmantan Verani. Njegova svježina ostala je u dobrom tempu s veselim naletom komedije. Nešto više humora ne bi možda bilo na odmet njegovoj figuri. S tim se je humorom uspješno riješila gđa Greta Kraus, kao gospođa Verani, mnogih neprilični situacija, u koje je autor doveo njezinu toliko kompliciranu modernu damu. Kao Savelli, prijatelj Veranijev, g. Strahinja Petrović, ma da je njegova uloga donekle izvan događanja, zapremio je u okviru komedije ipak širok prostor. Fino iscizeliran lik, pun humora i komike, njegov je Savelli bezuvjetno atrakcija naše

salonske komike najboljih kvaliteta. Tako su se »Crvene ruže« i u nas prikazale u najboljem svijetlu kao gotovo djelo iz režijske radionice g. Verli-a. One će sigurno naići i kod nas kao i drugdje na puni odziv zahvalne publike.

B. Livadić

KNJIGA SUVREMENE STVARNOSTI

Stjepan Mihalić: Knjiga o Mlakaru i drugima. — Suvremena knjižnica Matice Hrvatske. Kolo II., knjiga 8.

Kako je književnost, i kultura uopće, u uskoj kauzalnoj vezi sa socijalno-političkim stanjem nekoga naroda, govori nam najrječitije ozbiljna današnjica. Književnici ili postaju »besramni črčkari za plaću, u kojih ima upravo toliko sposobnosti, da zaodjenu misli podvodnika riječima telala« (T. B. Macaulay), ili ostaju konzekventni svojim idejama i vjerujući u njihovo ostvarenje žive najbjednije i primaju moralne udarce širih slojeva, koji ih ne shvaćaju ili jednostavno negiraju. I nehotice se pitamo, kako će još dugo biti aktuelne Matoševe riječi, da književnik kao »glavni reprezentant i zastupnik duše narodne, baš ništa nema od svoga rada osim onog velikog sjećanja vršene najveće dužnosti i tragične svijesti svoga paradoksalnog društvenog položaja«.

U vezi s time (a daleko od generaliziranja) možemo spomenuti interesantnu, i za pojedince književnike važnu činjenicu, koja je tek vidljiv odraz i posljedica »paradoksalnog društvenog položaja« pod sjenom kojega stvarahu svoja djela već mnogi prije i poslije A. G. Matoša, pa tako i danas. Statistika govori: Slavko Kolar napisao je dvije knjige novela, Perković knjigu novela, Budak novele, Goran Kovačić novele, Mihalić dvije knjige novela. Ne bi to bilo toliko važno, kad ne bismo znali teške prilike, pod kojima ogromna većina naših književnika stvara, ali ovako nam ta »invazija« novela govori o tome, kako je pod skučenim mogućnostima (kad se cijeli dan sjedi u uredu, a i to je bolje od gladovanja bohema) lakše napisati novelu, koja je gotova u nekoliko večeri, nego recimo roman, kod kojega treba mnogo više slobodnog vremena i koncentracije. To je tim značajnije, kad dalje znamo, da bi na pr. pod normalnim okolnostima Kolar iz svoje novele »Ženidba Imbre Futača« mogao stvoriti vanredan roman, Mihalić iz novele »Badnjak u Jazavčarima« također roman zamašne vrijednosti, a mnogi drugi pisci, umjesto na brzu ruku stvarati solidnije, preciznije i psihološki produbljenije i uvjerljivije. Kod toga treba, doduše, priznati mjerodavnost individualnog shvaćanja pisca (možda netko iz principa ne će pisati roman), ali gornje činjenice, specijalno o Kolaru i Mihaliću (a takvih bi našlo i više!) bjelodano ukazuju, da bi ozbiljnije tretiranje pitanja privatnog života književnika imalo i te kako plodonosnog utjecaja na kvalitativni i kvantitativni razvoj literature. (Da se ograničimo samo na književnost, iako se ta teza može primijeniti na sve umjetnosti, dakle na sve komponente, koje proizlaze iz sfere duha.)

I Stjepan Mihalić razvija se u takvim prilikama. Kad mu je pred četiri godine Matica Hrvatska izdala novele »Zapaljena krv«, kritika je nazrela u njemu bujan talenat, i na temelju te knjige izrazila nadu, da će Mihalić stvoriti »roman de moeurs«. Međutim, Mihalić nije napisao nikakav roman, nego opet novele, ovaj put pod značajnim naslovom »Knjiga o Mlakaru i drugima«, u kojoj nam je otkrio svijet, dosad u hrvatskoj književnosti gotovo nepoznata kraja, Pokuplja. Tako je i to područje dobilo svoga tumača i glasonošu, kao što je susjedni Gorski Kotar dobio svoga u mladom Goranu Kovačiću.

Najnovijom svojom knjigom Mihalić je dokumentarno potvrdio činjenicu, da je realan život, u svim svojim emanacijama, u bogatstvu zbivanja, koja se danomice pretaču u nezaustavnim fluktuacijama vremena, daleko zahvalniji i svrsishodniji za interpretaciju, od raznih iskonstruiranih, imaginarnih događaja i lica, i da književnost jedino iznašanjem toga, stvarnog, mnogostrukog života postiže svrhu i opravdava raison d'être svoga opstojanja. Dok se mnogi pisci, u pomanjkanju životne stvarnosti, gube u besplodnim meditacijama i praznom verbalizmu, Mihalić je u ovoj knjizi dao toliko građe, vješto postavljene i zanimljivo iznesene, da nas upravo preplavljuje pitoresknošću događaja, koji nam jasno i bez lažne hipokrizije govore o prevrtljivoj današnjici, prepunoj pesimizma, ali zato istinitoj. Život provincije, zapravo beskrupuloznost poluinteligentne birokracije (koju je Kozarčanin uspješno osvijetlio u »Tuđoj ženi«, a Kolar u humoreskama) Mihalić iznosi s velikim poznavanjem i uvjerljivošću. On je duboko zašao u bit same radnje, iznesao je dramatskom jačinom, i sve te njegove Mlakare, Baćane, Kupčince, Marake, Bukovce i cijelu galeriju drugih gledamo razotkrivene; sve su to paraziti, koji nekažnjeno piju narodnu krv, a da se u isto vrijeme (što je najtragikomičnije) hvale radikalnim patriotizmom glumeći »prijatelje narodne«. Seljak je, doduše, nemoćan, ali je barem u duši prozreo i raskrinkao sve te »dobročinitelje«, koji ga tlače, jer imaju vlast u rukama, i ne vjeruje više frazama trpeći strpljivo i šutljivo. I bilo bi to stanje tužno i beznadno, da se ipak ne pojavljuje mlađa generacija, generacija Vuka, koji ima osjećaja i razumijevanja za martirij »onog izbatinanog seljaka, što krvav i izgladnio stenje u snijegu i bezimen se žrtvuje za svoju iskundačenu Hrvatsku«. Mihalić nam kroz usta Vuka, a naročito učitelja Opaličkog uliva pouzdanje u bolje dane i time tešku i brutalnu stvarnost prodahnjuje valom optimizma. Možda je taj optimizam i forsiran i varav, ali djeluje svježe i bodro, jer nema ništa bolnijeg od saznanja, da će seljak, oslobodivši se i preživjevši trulu »aristokraciju«, posljednje ostatke feudalizma, robovati i dalje, i to svojim sinovima, svojoj seljačkoj krvi.

U »Knjizi o Mlakaru i drugima« transformiran je suvremeni život u svojim najgrotesknijim i najaktuelnijim oblicima. Sve ono, što danomice proživljuje narod, gorući problemi ne samo Pokuplja, već čitave Hrvatske, realno stanje provincinjske poluinteligencije i svih elemenata s kojima se ona susreće u životu, a to su seljaci i po koji zalutali inteligenat ili neko visoko službeno lice, prikazao nam je Stjepan Mihalić u ovih pet novela objektivnošću hladnokrvnog opservatora.

U prvoj noveli »Igra nad Dobrom« iznesao nam je dva svijeta: jedan koji umire; svijet plemenite gospode Bradača, i svijet seoskog školovanog sina, učitelja Opaličkog, predstavnika naroda. Opalički ne će da bude sluga te samozvane aristokracije, već diže svoj glas, buni se i opire, gledajući kako Bradačevo društvo (jadni beskičmenjaci i čankolizi) na gnusnim pijankama pucaju iz kubura gađajući u hljebove pričvršćene na zid. Tu, u sobama, u kojima prebivahu nekad Frankopani, umiru Bradači, ostaci one kaste, koja nije mogla shvatiti novo doba i nove ljude, jer sve su to sad starudije, i sablje i kubure na zidovima i razmetanje s poveljama, sve je to mrtvo, bez svrhe i cilja, a zemlju, koju oni nikad nisu razumjeli, pokupovao je prezreni seljak, »da napokon zaokruži vuka u dvoru obručem drvenjara i slamnjara«. Vrijeme je pregazilo sve, a narod je lijepo označio taj proces propadanja riječima: vrijeme gradi niz kotare kule, vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje.

U »Jutru na vodopadima« razotkrio nam je Mihalić tipičnu malograđansku porodicu općinskog načelnika Stojkovića. Kvartet zetova, koji se glože među sobom, a na račun naroda, lijepo je okarakteriziran u sukobu izraženom vanrednim, dramatskim dijalogom, i šteta je, da učitelj Cerovac (kao i Opalički) ispada neuvjerljivo, u ljubavnom odnosu prema Ruži Stojkovićevoj.

U »Meteorima« otkrio je Mihalić, nov interesantan tip skorojevića Karla Lippaya, koji se doklatario s karpatskog podnožja u našu blaženu zemlju kao prosjak, da nakon deset godina postane prva ličnost u Karlovcu. Međutim njegovi sinovi rastaču imutak, koji preko škrtice i lihvara Hrčka prelazi u seljačke ruke, da napokon gospođa Klara Lipaj (evolucija od Lippay!) bude ovisna o ekonomu Budačkom, od kojega doznaje, da imutak posjeduje tek u gruntovnici. Ostatke ostataka preuzima Budački, da započne sistematskim, konkretnim radom. »Govoriti i sumnjati? Ne, nego hrvati se, pa i s vjetrenjačama!« To govori on, sin zemlje, dok razni Lippayevi iščezoše neprimjetno, da se izgube poput meteora u noći.

»Badnjak u Jazavčarima« najuspjelija je i najznačajnija novela u knjizi. U njoj nam je Mihalić dao cijeli niz zanimljivih, iz života uzetih tipova, koji u kontinuitetu osvjetljuju stvarno lice naše mlakarevske provincije. Glavni junak, Adam Mlakar, bilježnik u Jazavčarima (inače sin postolara), školuje sina Tomu, koji, slijepo odgojen, i ne zna obiteljsku »tradiciju«, i potrebno je bilo, da mu propali gimnazijalac (sada pisar u općini), Martin Žugac u jednoj probančenoj noći otkrije historijat Mlakara, strgnuvši mu okrutno masku s očiju i probudivši u njemu zgražanje nad činima oca. Sudbina poštarice Križanićeve i blagajnika Bajuka potresa Tomom i on raskrinkava oca postavši novim čovjekom. Pored cijele galerije tipova najinteresantniji je Martin Žugac, propali đak, koji se guši u provincijskom blatu, svijestan toga i pun gorčine, ali kolikogod je to saznanje pozitivno, ipak se čini jalovim plakanje nad sobom i nad nesretnom Hrvatskom (izgleda, da je dublja koincidencija između njega i Hrvatske, u istovetnosti sudbina), jer bančenje u krčmama i patriotske tirade, ne vode nikakvom cilju. I opet nas Mihalić ohrabruje, kad Tomo Mlakar shvativši služavku Burgu odluči svršiti filozofiju, zatražiti učiteljsko mjesto i »posvetiti se Burgama, jer Burge su u temelju, a gradnja se započima od temelja«. Mizerni provincijski ambijenat u svim nijansama, bojama i zvukovima, u grotesci i detaljima u ovoj je noveli interpretiran stvarno, znalački i vrlo uvjerljivo.

Posljednja u knjizi »Novela o Medvjedima« obrađuje aktuelan problem, problem propadanja kućnih zadruga. Vrlo je ispravno postavljena dijagnoza te bolesti sudbonosne po narodni život. Velika zadruga livadarskih Medvjeda propada (uz primarnu težnju seljaka za samostalnošću) uglavnom radi konfuznosti zakona, koji i omogućuje i onemogućuje podjelu, a onda, što je najžalosnije, krivnjom advokata Kupčinca, koji je, da stvar bude još tragičnija, narodni zastupnik opozicije, što mu, dakako, ne smeta, da živi u dobrim odnosima sa »službenim faktorima«, jer konačno, žrtva eksploatacije je ista. O tome razmišlja mladi inteligenat Vuk, sin žandara, koji je često u noćima slušao, kako »dolje, u mraku, u podrumu pod prizemljem, ječi kao u bezdanu iznemogao čovječji jauk«, a sad je i on zatvoren zato, što je, braneći Medvjede udario Kupčinca, »prijatelja seljakâ«, koji je zastupao naizmjenično zavađene stranke, guleći ih obje, a da se pored toga i opravdava značajno i podlo: »pa onda, dragi gospodine Medvjede, jer ako se i peruša, ne perušam jedini ja!« Ova rečenica divna je ilustracija raznih Mlakara i onih drugih…! I tu je Mihalić staroj, nenarodnoj generaciji suprotstavio mladu, Filipa i Vuka, koji su spremni na sve, i u ogorčenosti lako bi progutali Kupčinca i njegov »patriotizam«.

Uopće, u cijeloj knjizi provedena je dosljedno ideja suprotstavljanja mladih starima, borba idealista sa spekulantima i vjera u mlade naraštaje, koji bi trebali rad za narod započeti na novoj humanijoj osnovi. Autor je pesimist kad govori o starima (ili je to samo realnost?), a optimist kad iznaša još neiskristalizirane iskrene osjećaje mladih. Mihaliću je po tematici i ideji najsrodniji Kolar, i interesantno je, da je Kolarov doktor Kotarski ipak pozitivniji, jer nakon razgovora s Jankom Klasnićem (u noveli »Mi smo za pravicu«) toga

»narodnjaka« barem »Nešto ga je ugrizlo za srce. Nešto nalik na stid i zavist«. Dok Mihalićev doktor Kupčinec nije još došao u takav duševni stadij, da bi osjetio nešto slično. U »Knjizi o Mlakaru i drugima« nije zahvaćen seljak kao kod Kolara u »Mi smo za pravicu«, nego je u prvom planu provincijska birokracija, i tek preko nje dan je refleks na seljaštvo. Čini se, da će direktno o seljaku Mihalić progovoriti u još neobjavljenom »Kravljem dolu«. Ima jedna interesantna i bez sumnje važna crta u ovim novelama. U gotovo svakoj noveli susrećemo učitelje; oni su nosioci zdravih ideja i gotovo jedine svijetle točke u jadnom, kužnom i natrulom provincinjskom millieu. Opalički, Cerovac, Kovač, Pogledićeva (Smulj u objavljenom dijelu »Kravljeg dola«) nisu slučajna lica, oni treba da odgoje, prosvijetle i podignu seljaka i da prednjače ostalim intelektualcima u budućoj zdravijoj epohi ne samo Pokuplja, već cjelokupnog naroda. Glavne junake Mihalić je iznesao psihološki iznijansirano, često upravo dramatski jakim dijalogom (naslućujemo autora drame »Bukovački«). Jezik je lijep (od drame »Bukovački« mnogo je napredovao), začudo nema puno provincijalizama, uopće nema izrazitih karakteristika pokupskoga kraja. Naročito u posljednje dvije novele došao je do izražaja Mihalićev talenat, snažan i originalan, i one će ostati važnim dokumentom naše imponderabilne stvarnosti, koju proživljujemo.

Stjepan Jakševac

† ANDRIJA MILČINOVIĆ

Ni u njegovu tuškanačkom zaklonu smrt nije zaboravila na Andriju Milčinovića. Krijući se od svega, njoj se nije umio sakriti. Jednog jesenskog dana, 29. rujna o. g., pronašla ga je ondje.

Život se Andrije Milčinovića nikad nije dao posve uskladiti s njegovom naravi. Zbog toga se je i najradije povlačio u sebe, pa kad je najzad naišao na priliku, posve se je tiho povukao u svoj kut. Ondje je on vazda najintenzivnije živio. Svijetli časovi toga tihog života bili su od početka, od vremena njegova školnikovanja u Zdencima, njegovi literarni zapisi, ljubav za drugove, za obitelj, pa i za sve živo i neživo, što mu se činilo da trpi od neke nepravde ili života ili ljudi ili prirode. Za svog komedijaša, zmiju-čovjeka, kaže Milčinović: »... na onim mjestima, gdje se zemlje doticao, osjećaše kao da počiva na žeravici. Ali nije se micao«. Od takvih je muka trpio i Milčinović, a nepomičnosti bilo je i u njega. Iako nije mnogo tražio od svijeta i života, nije se mnogo ni uklanjao ni odupirao zlu, ostajao je u nekoj rezignaciji povrijeđenoga. Pitanje: »Tko ste vi? Tko vam je dao pravo da razarate tuđi život?« — bilo je vazda u ustima Milčinovićevim, a na nj je postojano odgovarao kao i njegov zmija-čovjek: »Ja nisam...« Jedini odgovor, za koji se je zalagao u njemu čitavi čovjek.

Iz ovih je raspoloženja dolazio i Milčinovićev literarni rad, najuspješniji u malim crticama, marginalijama o životu, ljudima i o sebi samom. Sabrao ih je u tri knjige: »Zapisci« (1900.), »U areni« (1913.) i »Mali ljudi« (1919.). Radio je i s drugima: s Adelom Milčinović »Pod branom« (1903.) i s Milanom Ogrizovićem »Prokletstvo« (drama, u »Savremeniku«, 1906). U većim je pripovijestima gušila neinteresantna širina ono najbolje: Milčinovićeva trenutačna zapažanja.

Milčinovićeve su oči bile stvorene za poseban način gledanja. Privlačilo ih je više nego išto sitno i jedva zamjetljivo. U takvom se je gledanju rastvarala njegova duša, na te male stvari on je trošio svu svoju ljubav. Kad mu se u crtici »Moj najveći grijeh«, čini največim grijehom njegov propust, kad nije odmah pošao da spasi psića svom djetetu, koje je taj spas instinktivno iščekivalo od svoga oca, onda je to takvo gledanje u najsitnije i najskrovitije, tipična umjetnost Milčinovićeva. Ili, kad u crtici »Rijetki trenuci« opisuje mrtvu stvar, sat: »Sat teško ide. Kao da nosi veliki teret na visoko brdo. Dah ga izdaje, još malo, pa će stati, posve stati. Onda prevali ono najteže i najviše mjesto i pođe naglije, ubrzano, kao da bi htio dostignuti nešto, što se ne može stignuti. I juri dalje kao da nije bilo ništa. Samo kotačići, oni najsitniji zvuče, posve tiho taru se o nešto i to se čuje kao slabi prigušeni jecaj.« Takve su sitnoslikarske radnje umjetničkih ruku i njegovi opisi drugovanja sa životinjama, pa i s cvijećem. Umjetnost, u kojoj se nakupilo obilje lijepoga, što bi se inače u životu izgubilo bestragom.

Sva su ta Milčinovićeva literarna naprezanja u našim umjetničkim prilikama, gdje nema pažnje, zapravo, ni za što, ostala po strani. Kad se jednom počne voditi računa o njima, neka se ne zaboravi posve ni čovjek Milčinović. Njegove poznate uske veze s hrvatskim književnicima i umjetnicima, njegova nesamo iskrena, nego i bezgranično požrtvovna prijateljstva, služit će vazda na čast njegovoj uspomeni. »Uzmi srce moje teško izranjeno i zamotaj ga u pahuljice duše svoje,« — ovu živu čežnju Milčinovićeve preosjetljive duše on je u životu i u svojoj umjetnosti ostvarivao sam kao dobar drug i čovjek.

B. Livadić

IVAN MILIĆEVIĆ

(uz 70-godišnjicu)

Hrvatsko prosvjetno društvo »Napredak« u Sarajevu, čuva u svojoj kulturno-historijskoj zbirci golemo kulturno blago. Najveći dio toga materijala prikupio je voditelj zbirke, književnik Ivan Milićević. Svojim godinama i uspomenama na događaje u njima, predstavlja Milićević živu zbirku dokumenata iz hrvatske prošlosti uopće, a bosansko-hercegovačke napose. Na stolu pok. Don Ive Prodana, radi Milićević i danas neumorno i ustrajno, ko da mu

je tek dvadeseta, ko da ništa ne mari, da je 23. lipnja ove godine stupio u sedamdesetu.

Rodio se u Mostaru 23. lipnja 1868. godine, gdje je proveo i djetinjstvo. Njegov stric župnik Don Frane Milićević bio ga je uzeo k sebi, pa Ivan polazi i svršava osnovnu školu u Skradinu. Kad je Don Frane premješten u Split, pođe tamo i Ivan, gdje se upiše u gimnaziju i svrši četiri niža razreda. Nastavio je u Mostaru, a u Sarajevu je maturirao. Pravne nauke studirao je u Beču i Zagrebu. Služio je najprije kod suda, a onda u upravnoj službi po različnim mjestima (tako u Bos. Novom, pa u Sarajevu). Za ministrovanja Timotijevića bio je 1922. godine reduciran. Od tada pa do 1925. godine urednik je »Pravde«, organa Muslim. organizacije u Sarajevu. Sada vodi kulturno-historijsku zbirku »Napretka«.

Još kao sedmnaestogodišnji mladić pomagao je stricu kod tiskanja kalendara »Mladi Hercegovac«, a i u radu oko izdavanja političkog lista »Hercegovački bosiljak«. U ovome listu izlaze Ivanu prve pripovijesti, pa izvorne i prevedene pjesme. Kada je Don Frane zbog bolesti morao ostaviti Mostar, Ivan sâm upravlja tiskarom i listom. U svojim sastavcima zalaže se žarom svoje mladosti za hrvatski karakter Bosne, pobijajući oštro i dokumentirano one, koji su tvrdili obratno. Ti članci pobudili su toliki interes, da su se morali tiskati u posebnoj brošuri.

Kad je prekinuo studij u Beču i došao da nastavi u Zagrebu, izdavala je stranka prava svoje glasilo »Hrvatsku«. Ivan u njoj surađuje u pjesmi i prozi, pa ga Evgenije Kumičić na jednoj sjednici predlaže za stalnog suradnika. Bio je jednoglasno primljen. Sada radi punom parom, druguje se i surađuje s najuglednijim ličnostima iz stranke (Don Ivo Prodan, Dr Ante Trumbić, Lovrenčević, Kokotović itd.). Poznanik je Ante i Stjepana Radića, a Iso Velikanović i Tresić-Pavičić drugovi su mu još iz Beča. U »Hrvatskoj« između brojnih članaka osobito je zapažen onaj proti divljaštvu i barbarluku, kojim su neki individui uništili i porazbijali starohrvatske spomenike, iskopane zaslugom fra Marunovog Hrv. star. društva u Kninu. I praški »Narodni List« hvali učinjeni barbarluk, pa Milićević zahtijeva od hrvatskih zastupnika u carev. vijeću u Beču, da traže zadovoljštinu.

U to vrijeme dolazi u Zagreb na studije Osman Hadžić, s kojim će Ivan razviti i nastaviti svoj kulturni i književni rad. Ivan je prije pisao pod pseudonimom »Azis«, a sada s Osmanom radi skupa i javljaju se pod imenom: »Osman-Azis«. Skupa su napisali pripovijest »Bez svrhe«, koju izdaje Matica Hrvatska. Ući onda u Maticu, značilo je mnogo. To ih je oduševilo. Pišu i dalje neke manje stvari. I Hartmanova hrvatska biblioteka izdaje njihova djela. Zajedno su napisali još »Bez svrhe«, »Pripovijesti iz Bosne« i »Na pragu novog doba«. Ivan surađuje u »Vijencu«, »Prosvjeti«, »Domu i svijetu«, te sarajevskoj »Nadi«. Tako mu »Nada« donaša veću pripovijest »Na Neretvi«. Ivan piše pjesme, članke, eseje, recenzije i prevađa sa češkog i talijanskog. Godine 1897. izašla je u »Nadi« pripovijest »Braća«, za koju je Kranjčević kazao, da je rijetka stvar i vrlo uspjela u prikazivanju duše našega naroda.

Odan uvijek Anti Starčeviću, nakon rascjepa u stranci prišao je uredništvu »Hrvatskog Prava«. Za vrijeme bolesti »Staroga« Ivan ga svaki dan pohađa, a u listu donaša biltene o stanju bolesti.

Godine 1896. zabranili su njegovu stricu Don Frani izlaženje »Glasa Hercegovačkog«. To se duboko kosne Ivana. Kad je još putujući po Bosni i Hercegovini vidio i čuo, kako je ljudima zbog toga teško, odluči osnovati u Mostaru dioničku tiskaru, kojoj bi bila prva svrha: izdavati list. Uz velike žrtve i naporan rad misao je ostvarena 1898. godine. Ivan pokreće »Osvit«, kojemu je on glavni urednik. »Osvit« je nosio kao motto stihove Safvet-bega Bašagića: »jer hrvatskog jezika šum, može da spoji istok i zapad, srce i um«. Fra Grgo Martić pozdravlja pjesmom »Osvit« — »to veliko hrvatsko djelo«. Uz ostale suradnike razvija u »Osvitu« osobitu djelatnost Ivan Zovko, koji se bori za hrvatstvo Bosne.

Frano Supilo, koji je izdavao u Dubrovniku »Crvenu Hrvatsku«, odluči izdavati u Rijeci »Novi List«, pa se obraća Milićeviću s molbom, da ga uputi, gdje da nabavi slova i strojeve.

Godine 1900. pokušao je Ivan s nekim ljudima osnovati u Mostaru potporno društvo za pomaganje siromašnih đaka. Tako je nastalo Hrvatsko potporno društvo, koje se je kasnije razvilo u »Napredak«.

Također god. 1900. izašla je brošura: »Hrvatska Herceg-Bosna i mađarski imperijalizam«. Tu je brošuru napisao prof. Josip Šebešić po naputcima Milićevića (sâm nije smio, jer je bio u drž. službi), a u njoj se pobijaju navodi jednog školskog udžbenika o povijesti Bosne. Sumnja je pala na Ivana, povela se istraga, ali mu ništa nisu mogli dokazati. Brošura je svakako imala uspjeha, jer je dotični udžbenik bio uklonjen iz škola.

Godine 1911. preuzeo je Ivan uredništvo »Sarajevskog Lista«, službenog glasila tadašnje vlade. Taj je list dotada svakom zgodom napadao Hrvate, pa su bosanski Hrvati s velikim oduševljenjem primili vijest o imenovanju Milićevića za urednika, nadajući se, da će to ubuduće prestati.

To su samo glavniji momenti u životu Ivana Milićevića, a pošli bismo predaleko, kada bismo nabrojili sve, što je ovaj čovjek za svoga života podnio i sve što je po različnim novinama i časopisima napisao. Kada čovjek razgovara s Milićevićem, upravo se čudi, kako je jedan čovjek mogao onoliki svestrani rad izdržati. Ivan K. Ostojić piše 1932. godine o Milićeviću u »Jadranskoj Vili«: »Bio je utjelovljena brzina, agilnost i ustrajnost. Mogao je svršavati posla za dvojicu. Lak na peru, sipao je članke kao iz rukava. Trčao je kamo treba uvijek s posmijehom na ustima, kao da je bez brige i posla. A jednoga i drugoga bilo je kod njega i previše«.

U svim svojim većim i manjim djelima, Milićević pokazuje veliku ljubav za svoj hrvatski narod, i veliku brigu da mu pomogne. On je njegov savjetnik i učitelj. Hoće da se ostavi konzervatizma i pođe putem novim i boljim. On sâm kaže: »Glavna mi je bila namisao, da najstrože šibam poroke našega svijeta, da ga odvratim od tendencije iseljavanja, da ostane na svojoj grudi, koju treba voliti i obrađivati«. U knjizi »Bez svrhe« pretresa s pobratimom Osmanom starinski način odgoja u medresama, iznosi prednosti novih metoda rada, odgoja u obitelji i rada u narodu. Djelo krste »Bez svrhe«, jer je bez svrhe sav dotadanji rad u medresama, koje trebaju korjenite promjene, a bez svrhe je i čitav život bez zanosa i višeg duhovnog nastojanja.

Iako je Milićević izvrstan pripovjedač (jedan njegov biograf kaže: vječna je šteta, da je napustio rad na tome polju), njemu je ipak bila uvijek glavna briga podignuti, probuditi i poučiti svoj dragi, neuki i ispaćeni narod, pa svu svoju energiju troši u sastave takove vrste. Godine 1898. počela je u Splitu izlaziti Tresićeva smotra »Novi Viek« (ovu su reviju pokrenuli u Zagrebu i njezino izlaženje objavili posebnim proglasom: Šegvić, Tresić i Milićević). U njoj piše dr. Jakša o Milićeviću: »Ne znam, u koju bih ga književnu vrstu ubrojio, tek znam, da više teži za tim da koristi na političkom i kulturnom polju svome narodu, nego da se popne na prvo mjesto u književnoj repuplici«. Na ovo spremi Milićević nacrt odgovora, koji nije izrađen ni poslat. U tome nacrtu stoji: »Ne želim biti čudovište, koje ide samo za slavom i hvalom. Pa što je slavnije: uspješan kulturan i politički rad, ili puko prvo mjesto u književnoj repuplici? Ja hoću da pokrenem naš svijet s mrtve točke u život.«

Milićević svojim radom, karakterom i hrvatstvom može poslužiti svima za uzor. Njegovi drugovi uživaju položaje i milione, a on životari mizernom penzijom. On je tipični predstavnik onih, koji su za svoj idealizam i rad za druge, primili siromaštvo. Ali dok su se drugi savijali i uvijali, njegova se kičma nije ulegnula. I to je njegov ponos, zadovoljstvo i ujedno — jedina nagrada.

Juraj Jurjević

ZAGREBAČKI BOGOSLOVI I NARODNI PREPOROD

Buturčeva povijest najstarijega hrvatskog književnog društva, Zbora Duhovne Mladeži Zagrebačke*), zanima nas najviše radi prvoga dijela, u kojem obrađuje postanak Zbora i njegovu aktivnost za vrijeme narodnog preporoda i događaja do 1848. U prvih devet poglavlja Buturac je dao dobar, sistematski obrađen i predmetno zaokružen prilog povijesti ovoga važnoga doba novije naše prošlosti. Ne pretjerujemo niti precjenjujemo ulogu Zbora, jer je on u početku bio uistinu značajan faktor u ondašnjem narodnom i kulturnom životu, jedan od pionira novih preporodnih nastojanja, naročito ako uzmemo u obzir i rad nešto starijih zagrebačkih bogoslova Kundeka, Stoosa i Marića. U vrijeme od 1836. do 1848. bogoslovi su svojim radom u središtu ondašnjih događaja i života, da se njihovo društvo daljnjim razvojem prilika i u novim vremenima preobrazi uglavnom u unutrašnje sjemenišno društvo, kako je i danas. Sam Buturac kaže: »Budući da je godinama narodna svijest i kultura u Hrvatskoj sve više jačala, a broj kulturnih radnika sve se više povećavao, radni se program društva suzivao i postajao određeniji« (str. 7).

Ovaj preobražaj i promjene nisu u osnovi i glavnim pojavama rezultat želja i namjera samih bogoslova, pa ni sjemenišnog poglavarstva, iako bi se na prvi pogled tako i činilo. Promjene ili nova shvaćanja društvenoga rada bili su uslovljeni i potaknuti novim događajima, afirmacijom novih snaga i elemenata u našem javnom životu, te novim pitanjima i idejama. S ovoga gledišta, mislimo, treba gledati i na prošlost Zbora, ako hoćemo njegov stogodišnji opstanak i rad uklopiti u opći razvoj našega kulturnog i narodnog života i na kraju ocijeniti značaj njegove uloge. Buturac nije prolazio s ovoga stajališta, već je na rad Zbora gledao uglavnom sa nutarnjeg stajališta — da se tako izrazimo — a uzroke krizama i promjenama previše tražio među samim bogoslovima i njihovim odnosima s poglavarima, zalazeći i u suhu kroniku. Zato je blijed i nepotpun i prikaz održaja 1848. među zagrebačkim bogoslovima. Buturac navodi, kako je revolucionarni duh odjeknuo i u sjemeništu, da je poglavarstvo moralo otpuštati klerike radi »nereda i lošeg duha« (str. 40), a da su mnogi i sami istupili. Od 114 ostalo ih je 25, što je bila katastrofa za sam Zbor. To su konstatacije činjenica. Prelazeći na uzroke tih pojava Buturac se ne zadovoljava onim, što donosi društveni ljetopisac (strah madžarona pred osvetom narodnjaka, lični sukobi, nemirna savjest), pa kaže: »Čemu toliki strah od drugova i nemirna savjest, — to ne razumijem. Svakako, odlazak većeg broja klerika iz sjemeništa vrlo je značajan za »četrdesetosmu« u Hrvatskoj!« (str. 40). Do ovakovih navoda Buturac ne bi došao, da je zašao malo dublje u problematiku 1848, te iznio, odnosno barem dobro uočio, u čemu se sastojao taj revolucionarni duh, a naročito kako se kod nas odrazio uopće, a u crkvenim krugovima napose. Butorac, doduše, malo prije govori o pokretu nekih svećenika i da su zahtjevi »glede ukinuća celibata učinili na klerike dubok dojam« (str. 40), ali kad je riječ o razlozima napuštanja i isključenja iz sjemeništa, a potom i iz Zbora, kao da sve to ipak ne uzima u obzir. Zato u prikrivenoj formi stilizirana misao ljetopisca o nemirnoj savjesti za auktora je nešto što ne razumije, pa se zadržava samo na tome,

*) Josip Buturac: P o v i j e s t Z b o r a D u h o v n e M l a d e ž i Z a g r e b a č k e (1836. do 1936). Zagreb 1937. Str. 1—93. Izdao Z. D. M. Z. o svojoj stogodišnjici.

da je isključenje i eksodus tri četvrtine bogoslova značajno za našu 1848.

Nas, kako smo u početku naglasili, zanima u prvom redu povijest Zbora za narodnog preporoda i događaja do 1848., a za to razdoblje ne moramo auktoru prigovoriti radi ishodne točke gledanja. Rad i peripetije Zbora u to su vrijeme tako povezani i uklopljeni u opći razvoj događaja, da je auktor karakterom građe bio primoran, da i bez namjere i smišljenog postupanja ispravno riješi zadatak. Za kasnije doba vrijedi prigovor, koji smo iznijeli općenito, a pojedini pasusi i detalji, gdje blisne jasna veza i dodir s općim javnim životom, ne mogu izmijeniti opću sliku.

Zbor je osnovan 1836., ali nije tek time započeo rodoljubni i kulturni rad bogoslova. Već su prije poznati Josip Kundek, Pavao Stoos i Josip Marić, raniji školski drugovi Babukića, Derkosa i Niemčića. Već prije osnutka Zbora »izvođenjem igrokaza u sjemeništu budila se ljubav prema hrvatskom jeziku i dizao narodni ponos, i to ne samo kod mladih klerika, već i kod višega klera u Kaptolu, te zagrebačkoga građanstva, koje je dolazilo na sjemenišne predstave« (str. 14). U toj se sredini nađe lijepi broj bogoslova, koji zamisle osnovati društvo, svijesni ne samo zadaće u narodu, već da moraju i sebe najprije dobro preporoditi. Inicijativa za osnutak došla je iz Pešte, gdje je hrvatski bogoslov Stjepan Mlinarić upoznao slovačka društva, a poslije u Beču i tamošnja (str. 16). Pripremljeni teren u Zagrebu i Mlinarićeva inicijativa dovedu 9. listopada 1836. do osnutka društva »Narodno duhovno mladeži društvo« ili »Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži duhovne siemeništa Zagrebskoga«. I tako društvo, od 1837. nazvano današnjim imenom, započne životom i radom. Protumadžarski kurs dovede ih odmah u vezu sa Slovacima, otvara se tečaj »ilirske slovnice«, Gaj 1839. lično posjećuje društvo i drži plameni govor, a dolazi i do sukoba s nekim madžaronima u sjemeništu, što uz lične razmirice dovede do raspusta društva. Brzo se obnovi, usko surađuje s Babukićem i odluči se za izdavanje hrvatskih knjiga, a to je u vrijeme teške borbe za materinsku riječ zamisao od znatne važnosti. Knjige su spremni izdavati i uz lične materijalne žrtve članova. God. 1843., kad kralj Ferdinand ukine ilirsko ime, proživi i Zbor teške časove. Madžaroni u sjemeništu ne prezaju ni od denuncijacija samom palatinu u Peštu. Bogoslovi dolaze u oštar sukob s turopoljskim plemenitašima, koji naume provaliti u sjemenište i poklati vragove iz »crne škole«. Bogoslovi se spreme za fizički obračun, ali ne dođe do sukoba, jer ban Haler odgodi sabor. Ozbiljnije je bilo 9. prosinca za »restauracije« zagrebačke županije, kada se naoružani bogoslovi upute na Markov trg, da demoliraju Josipovićevu kuću. Jedva ih grof Janko Drašković odvrati. Domalo Zbor štampa u Beogradu, radi domaće cenzure, svoju prvu knjigu, tajno i ne pod svojim imenom. Bio je to Šulekov spis »Što namjeravaju Iliri?« Hrvatski prijevod »Geno-veve« prva je knjiga, koju su izdali pod imenom »Kola mladih rodoljuba«. Odjek 1848. već smo vidjeli. Nakon teške krize Zbor u novim prilikama nema više one aktivnosti i intenzivnosti rada. U modernoj Hrvatskoj, kojoj su 1848. udareni temelji, Zbor nije više u središtu događaja. Apsolutizam donosi mlitavost i ravnodušnost. Od 1849. do 1853. nije izrađena nijedna radnja (str. 42), a ukoliko se nešto i govorilo o narodnim stvarima, o tome nam radi ondašnjeg opreza nijesu ostavljeni dokumenti. Inače iza 1848. ne uči se više »ilirska slovnica«, jer je većina dobro poznaje (str. 41). Ne zovu se više Ilirima, već društvo narodnim, a narod ponajviše slavenskim. God. 1854. spominje se u društvenom ljetopisu prvi put hrvatsko ime: »Čitaonica se uzda u sve veću revnost svojih članova, od kojih će svaki za plemenitu svrhu uložiti sav napor kao vrijedan sin hrvatske majke« (str. 44). Zbor postaje sve više nakladničko društvo, i to najviše izdaje prijevode sa stranih jezika. »Veze s ljudima u domovini nisu više bile toliko patriotske koliko trgovačke i nakladničke« (str. 45). Strossmayer pomaže izdanja obilnom kupnjom. God. 1860. počinje drugo doba u životu Zbora, ali se »nekadašnje opće oduševljenje za rad u narodu nije više povratilo« (str. 48). Ovo je doba inače hrvatsko, dok je prvo ilirsko, slavensko i jugoslavensko (str. 48). Sada se vjerski momenat više ističe, dok se u prvo doba jedva spominje (ib.), Za Bachova apsolutizma govori se o »našem« i »svojem« narodu, ali se o narodnom imenu uglavnom šuti i tek se negdje spominje »jugoslavenski narod« i »hrvatski jezik«. Iza 1860. hrvatsko se ime ističe sve više i više, ali i 1880. mora predsjednik Kušek koriti neke, koji se nijesu htjeli zvati hrvatskim imenom. Uz ostalo kaže: »Danas se čudimo, kako su ljudi pred desetak godina mogli ozbiljno misliti o mogućnosti smjese narodnih živalja u jedno maglovito tijelo«, a tri godine kasnije u vrijeme Khuenova dolaska, čitamo u zapisniku: »Narod neće biti ni Ilir ni Jugoslaven niti išta drugo, već samo Hrvat! Ilirstvo se još prije Gajeve smrti počelo rušiti i graditi Hrvatstvo!« (str. 54). Ovakove pojave sigurno su izražaj jake pravaške svijesti u Zboru, pa je šteta što Buturac nije pokušao obraditi prodiranje i širenje i odraz Starčevićeve nauke među bogoslovima i u Zboru. U nagodbeno vrijeme, 1868., Zbor počinje izdavati litografirani list »Zvi-ezda«. Izlazi do 1873., i to je prvi hrvatski đački list uopće. O nekom utjecaju, pa niti u samom društvu, ne možemo govoriti. Kasniji rad Zbora je dosta bezizražajan. Smeta naročito zategnutost između pravaša i narodnjaka. Lomi se u teškim političkim prilikama proživljujući krize i zastoje. Ovo je Buturac slabo obradio, i to s razloga, koji smo prije opširnije iznijeli. Zbor je značio sve manje u javnom životu, a i nutarnja mu vrijednost nije predstavljala neku snagu. Početkom XX. stoljeća dolazi do obnove rada (»Zborova renesansa«) u vezi s nastalim katoličkim pokretom biskupa Mahniča. Tada se Zbor formirao u onaj tip

društva kakav je i danas. Djeluje gotovo samo među članovima uz izdavanje nabožne i filozofsko-teologijske literature i suradnju u crkvenim stvarima. Taj razvoj i preobražaj Zbora od 1836. pa do danas prikazao je Buturac u svojoj knjizi.

Nije Buturac prvi, koji piše povijest Zbora. Već je 1855. Mihovil Smetiško napisao dotadašnju povijest pod naslovom »Pověsnica Družtva Mladih Rodoljubah«. Nije objavljena i nalazi se u društvenom arhivu. Smetiškov rad nešto vrijedi, jer se poslužio i izvorima, kojih više nemamo. Šteta je, što međutim nikad ne navodi i izvore. — U rukopisu se nalazi i opsežno djelo dra Vjekoslava Homotarića iz 1887., koje nije objavljeno, jer se usprotivio sjemenišni duhovnik Matija Stepinac. Buturac tako navodi, a nije mu poznato, da je dobar dio Homotarićeva djela štampan već 1880. u »Hrvatskom Domu« (v. Vjekoslav Homotarić »Sbor duhovne mladeži zagrebačke. Prosvjetno-književne crtice«. Izašlo u »Hrvatski Dom« — Zabavnih Hrvatske omladine za godinu 1880. Izdalo ga Djačko Družtvo »Hrvatski Dom« na I. Hrvatskom Sveučilištu. God. IV. Zagreb 1880. Str. 181—283). Ovdje je obrađen postanak Zbora i rad za preporoda i četrdesetosme, i samo to je opsegom veće od čitavog Buturčevog spisa. Uspoređenjem ove radnje s Homotarićevim rukopisom vidjet će se, da li je to dio rukopisa ili neki drugi u nečemu različit rad o istoj temi. — Najvažniji dokumenti za stariju povijest Zbora štampani su prvi put u raspravi Isidora Škorjača »Zagrebački bogoslovi prema Gaju, Slovencima i Srbima« u Izvještaju Male realne gimnazije u Krapini 1911. Buturac se mogao više zadržati baš na ovom predmetu, pa je Škorjačeva rasprava i danas tim više od interesa kao i Homotarićeva štampana rasprava. — O povijesti Zbora pisali su još Vlašićak, Ćuk i sam Buturac u više navrata.

Buturac se poslužio izvorima (ljetopisi, pisma, registri, radnje, zapisnici) i literaturom, objavljenom i rukopisnom. Izvore i literaturu navodi, pa se za razliku od Smetiška i Homotarića, može, uz iznesene opaske kritički upotrijebiti.

T. Mortidija

MODERNIZAM I KLASICIZAM

Svako razdoblje imade svojih ciljeva, svrha i putova, kojima ide i koje drži za nešto novo, suvremeno i moderno. Ova vječita žudnja u čovjeku za novim, ljepšim i suvremenijim, usađena je u njegovoj duši, i on u svojoj nemoći napušta stare vrednote i ljepote i povodi se često za plitkim, površnim i bezvrijednim, i to obožava kao kult novoga doba, nove ljepote i novoga izražaja. I naše doba je djelomično takvo, u svim granama života, — naročito u duševnim tvorevinama. Mi obožavamo kubizam, futurizam, nadrealizam, i što ja znam kako se sve zovu ti moderni smjerovi u umjetnosti i književnosti. Mi se zanosimo i idejama komunizma, socijalizma, u najnovije doba i fašizma, jer i on sebe smatra biljkom, koja je izrasla na ruševinama staroga svijeta i kojemu da je svrha: obnova i preporod čovječanstva. Svi ovi smjerovi, umjetnički i politički, imadu u sebi nešto, što može oduševiti, privući i zavesti, jer oni imadu u sebi nešto od onoga, što pod oznakom »boljeg« i »ljepšeg« zavodi ljude i osvaja one, koji u srcima nose žudnju za nečim ljepšim i koji vide u svagdanjem životu, svojem i tuđem, nepravdu i nemoć, kojima traže lijeka u novim smjerovima i idejama, te koji će iščeznuti, kad dođe do njihove pobjede. Tu je ujedno i temelj privlačivosti svake novotarije, bilo političke, bilo umjetničke. Naročito novotarijama nasjedaju intelektualci, književnici i umjetnici, koji u svojim srcima nose nemir i čežnju za dobrim, ljepšim i plemenitijim i koji svoje boli, patnje i radosti usklađuju i iznose u novim oblicima s novim vidicima. Radi toga nije ni čudo što se u hrvatskoj književnosti tako često čuju riječi: nesuvremen, nemoderan, zastario, staromodan, koje su u hrvatskom rječniku dobile i posebno značenje.

Posljednjih je godina hrvatska književnost naročito izvrgnuta jakom utjecaju raznovrsnih modernizama. Ona nekako stalno prolazi kroz sve faze svih mogućih idejnih i umjetničkih utjecaja, sadržajem i formom. Počevši od rodoljubnog zasona u hrvatskoj književnosti, preko l'art pour l'artizma i socijalne pomodnosti naših dana (kad radnik, tvornica i selo postadoše glavnom domenom naše književnosti) do obožavanja sela i seljaka i uzvisivanja njihova života. Kolikogod su bili ovi utjecaji idejno jaki i još su jaki, kolikogod su imali utjecaja na umjetničko formiranje hrvatske književnosti, — ipak vidimo, da je folklorizam ili bolje pokrajinski partikularizam najjače došao u hrvatskoj književnosti do izražaja. Pisci iz Slavonije opisivali su i opisuju Slavoniju, iz Bosne Bosnu, iz Hrvatskog Zagorja Hrvatsko Zagorje, tako i Primorje, Dalmaciju, Liku itd. Po ovome se najbolje vidi, kako svi idejni pa i umjetnički smjerovi ne mogu u čovjeku ubiti ono, čime se je rodio, niti se može iz njegova srca izbiti onaj kraj, ljudi i okolina gdje je dotičnik odrastao. odgojio se i gdje živi.

Većina hrvatskih pisaca potječe sa sela, i razumljivo je, da je seoski život, prema snazi njihova talenta, došao najjače i do izražaja u njihovim djelima. Isto tako se događa s piscima iz grada, kao što se događa s onim književnicima, koji su radnički sinovi i opisuju svoju okolinu. Svaki pisac gleda ono, što je prošao i što prolazi, svojim očima. Uz sva usmjeranja, teško je pravog umjetnika oteti iz njegova ambijenta i presaditi u neki drugi, najmanje se ovo može postići pod utjecajem umjetničke škole i za volju neke ideologije. Zanimljivo je, da su baš veliki pisci bili samoglavi ili bolje tvrdoglavi. Oni su udarili temelje pojedinim školama i pravcima, ali ne zato, što su mislili da im udaraju temelje i da će dobiti cijeli niz nasljedovatelja, nego zato, što je to odgovaralo njihovu karakteru. Čovjek, koji mrzi gospodu, imade razloga za svoju mržnju, onaj koji mrzi radnika, seljaka, činovnika, — opet mora imati

nekih razloga; ako ljubi, treba da je nešto dublje usađeno u njegovoj duši za tu ljubav. U književnosti ne vrijedi niti može vrijediti princip političkog partizanstva, ne može vrijediti ni stranačka pripadnost (što nažalost još vrijedi) — sve to ne može biti mjerilo za ocjenu stvaralačke snage nekoga književnika ili umjetnika. Njega mi možemo suditi samo po njegovu djelu, i to ne samo po jednom, nego po cjelokupnom umjetničkom stvaranju. U tom djelu možemo vidjeti razvoj umjetnika, koji je često usko povezan s razvojem i životom čovjeka umjetnika. Pred nama iskrsava umjetnik sa svojim djelom, — premda kao čovjek može biti zvjerokradica ili obični delinkvent. Ono što nam neki pisac stvori vrijedno, umjetnički produbljeno i što nas uvijek može zanesti, u čemu se osjeća kroz decenije i stoljeća nešto trajnije i dublje, to je ona crta klasicizma u djelima dotičnog pisca, koja je ujedno i jedina vrijednost i prava vrijednost svakoga umjetničkog djela.

Imademo u stranim književnostima, kao i u našoj hrvatskoj priličan broj pisaca, koji su za života uživali veliku slavu. O njima se mnogo pisalo, i to samo pohvalno, dok nije jednog dana došao netko, koji je upozorio na ništetnost ili minimalnu vrijednost prehvaljenog pisca. Ne mora biti ni ovakva kritika još dovoljna, da izbaci za sva vremena neko djelo iz ljestvice vrijednosti, ali to može i samo vrijeme učiniti; ono to najvećma i čini. Gdje bismo bili danas, kada bi sva djela zapremala prva mjesta u svjetskoj književnosti, koja su uopće štampana? Tu je načinjen izbor prema umjetničkoj i opće ljudskoj vrijednosti. Istina, mnogi je pisac morao najprije ispisati dobar dio papira, dok je konačno napisao vrijedno ili vrijednije djelo. Bilo je ljudi, koji su odmah u početku stvorili dobro djelo, kasnije nisu se uopće laćala pera. A koliko je tek djela slabije ili loše vrijednosti cijelog niza pisaca moralo prethoditi, dok se je rodio pravi genij i stvorio pravo djelo; koliko li je vremena trebalo proteći, dok je čovječanstvo moglo shvatiti punu vrijednost njihova djela? Za najvećeg dramatičara sviju zemalja i sviju vjekova Shakespearea još se ni danas točno ne zna, kada je živio i da li je doista napisao sva djela, koja se njemu pripisuju. O tome imade niz podvojenih mišljenja, a od njegova doba dijeli nas jedva nekoliko stoljeća. Rembrandt je umro od gladi, vrijednost njegove umjetnosti nije shvatilo doba, u kojemu je živio, međutim danas plaćaju se milijuni za njegova platna. Antun Kovačić nije bio uopće cijenjen za svoga života kao književnik, a ni danas mu još nije u cijelosti priznato, da je baš Kovačić najveći hrvatski romanopisac. Kovačićevi suvremenici hvalili su njegove političke pjesmice i rugalice i odvraćali ga od književnosti.

Na taj način nastaje dubok jaz ne samo između modernog odnosno pomodnog i klasičnog, nego nastaju i vrijednosne zablude o valjanosti umjetničkoga djela. Suvremenici nisu nikada ili su vrlo rijetko točno sudili o djelima i umjetninama svojih suvremenika. Malo neinteligencija i nemogućnost shvaćanja prave vrijednosti, malo zavist, klikaštvo, partizanstvo i sam umjetnik, koji živi kao čovjek i imade zahtjeva kao svaki smrtnik, — nisu dopustili i ne dopuštaju, da se o umjetnosti stvaraju ispravni sudovi, odmah čim neko djelo iziđe, ili dok umjetnik živi. Mi smo kratkovidni i nedorasli da ocijenimo, dok su još svježa slova, pravu vrijednost umjetničkog djela. Treba samo pročitati naše kritike, i vidjeti ćemo, u kakvoj je zabludi ta kritika i kako će temeljna revizija skore budućnosti retuširati njezina shvaćanja. Često se kod nas hvali ono, što nije vrijedno hvale, i kudi ili prešućuje ono, o čemu je vrijedno pisati i na što je vrijedno upozoravati. U hrvatskoj književnoj kritici uvukla se praksa, da se stvaraju neke ljestvice književne vrijednosti; one su najčešće pogrješne i krive. O tome bi se moglo navesti nekoliko školskih primjera, ali ja ih prepuštam vremenu, koje će ih najsigurnije i najbolje ispraviti.

Dobar dio krivice za naopako shvaćanje i krivo ocjenjivanje i svrstavanje umjetničkih, naročito književnih djela leži na pomodnosti ili na t. zv. modernističkom shvaćanju književnosti. Do nedavna, pa još i danas sve je kod nas bilo dobro, što je bilo iz vana importirano. Na svakom koraku susretali smo se s kojekakvim prijevodima slabe i nikakve vrijednosti, koji su se preporučivali kao književni uzori, koji navješćuju, da se pjesnički izrazim, zoru novog dana. Kod nas nije smio nitko napasti djelo sa socijalnom tendencijom, naročito se nije smjelo okomiti na različne Manne, Kische, Erenburge, Travene, Sinclaire i druge, osobito ne na Ruse, odnosno na novu rusku književnost koja je nastala poslije revolucije, premda je činjenica, i to žalosna, da je suvremena ruska književnost bijedna slika predrevolucionarne ruske književnosti. Osim Borisa Piljnjaka i još nekojih, suvremeni ruski književnici nisu dali ništa iznad prosjeka. Njihova proza i poezija blijedi su odraz lirskog izražavanja, koje je započelo s Puškinom, završilo s Jesenjinom i Gorkim. Današnje doba nije uopće doba ni velikih prozaista ni velikih liričara, iako je engleska i sjevero-američka književnost, naročito njezin roman, jedini u cvatu i na klasičnoj visini. Ovo vrijedi za Englesku, zemlju legendarnih tradicija, koja je na svom otoku ostala izolirana od prejakog utjecaja stranih ideja i modernizama i koja je bila jaka, da ih na svoj način primi i uobliči. Engleska suvremena književnost zauzima prvo mjesto u evropskom književnom stvaranju i ona to mjesto po svojoj vrijednosti potpuno zaslužuje.

U toj engleskoj suvremenoj prozi možemo jedino naći zrna klasičnog stvaranja, od nje možemo jedino, uz stare klasike, učiti i nešto naučiti. Toliko je u zraku modernosti, naprednjaštva, a ipak se čovjek udobno osjeća s tim Servantesom; Don Quihot i Sancho Pancha, bez obzira na situaciju u Španiji, imadu u sebi nešto jako suvremenog i da kažem modernijeg nego i jedno djelo, koje je izišlo posljednjih

deset godina. Današnji svijet nije ništa drugo, nego borba između dva tabora, između idealista Don Quihota, koji se bore s vjetrenjačama, i materijalista Sancha, koje tuku žene, ako donesu premalo novaca kući. Servantesovi su junanaci danas življi, aktualniji i bliži svima nama, nego su bili igda. Tek danas smo dorasli da shvatimo njihovu vrijednost, kao što smo u stanju da shvatimo vrijednost Shakespearea i da u cijelom nizu njegovih junaka i junakinja otkrivamo sami sebe i svoju okolinu, jednom riječju, — otkrivamo život. I Dante nam je bliz. Svi poroci, koji su živjeli u srednjem vijeku, i još više njih, žive i danas. Braća Karamazovi: Ivan, Dimitrije i Aljoša — jedan filozof materijalist, drugi vojnik i grubijan, treći svetac, svi su oni vjerna slika svoga oca lakrdijaša Fjodora Pavlovića, svi oni nose u sebi očinska nasljeđa podlaca, bestidnika i oskvrnitelja, svi oni imadu u sebi nešto karamazovsko, kako primjećuje i sam Aljoša. A nema li i ovo naše društvo, današnji ljudi i taj cijeli život nešto te zastarjele, kako bi se danas reklo, karamazovštine? Nije li ona ljudska i vječna, samo se pojavljuje sad u jednoj sad u drugoj formi?

Sve ovo dokazuje životnost i aktualnost književnog klasicizma, koji nam je bliži, jasniji i točnije izražava i tumači naše doba nego djela, koja su nam najbliža i najaktualnija, nego ono što je nedavno izišlo, i ono najbolje. Modernizam se ne može nikada usporediti s klasicizmom. Ono što je u tom modernizmu i najbolje, izgleda poput mladog vina, koje nije provrelo. Ovo je jedan od razloga što se, usprkos naglašavanja modernizma, naprednjaštva i aktualnosti, pravi prijatelji književnosti utječu klasicizmu, starim klasicima, koji su jedini kadri da im odgonetnu složenu stvarnost, da otkrivaju čovjeka i da skidanjem maske otkriju sami sebe i život. Napadaji na stariju književnost, domaću i stranu, napadaji na stare klasike, neopravdani su. Ono što je dobro i što se je održalo kroz nekoliko vjekova, to će se održati i ubuduće, bolje, čvršće i sigurnije nego mnogo pomodno djelo kojekakvog napuhnutog piskarala i njegova kritičarskog hvalospjevca. Današnje doba nije doba ni genija ni klasika, ono je doba trke za novotarijama i modernizmima, koji su do sada malo stvorili i koji imadu izgleda da ne stvore ništa. Tek jedna njihova dobra strana je ta: što čovjek uz modernističku ništetnost osjeti pravu vrijednost klasicizma, osjeti velikog genija, koji je opisujući svoje doba opisao ujedno i današnjeg čovjeka sa svim njegovim dobrim i zlim stranama. U tome i jest najveća vrijednost klasicizma i starih pisaca, starih vrijednosti, koje nose u književnosti primat nad suvremenim kultom pomodnosti, koja skreće s puta pravog umjetničkog stvaranja, a najviše skreće s pravog umjetničkog izgrađivanja u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Međutim pravi književnici ne slušaju plitke proroke, oni se radije vode starim i utvrđenim vrednotama i pomoću njih ispravljaju put hrvatskog umjetničkog stvaranja, koje u sklopu svjetskog književnog stvaranja posljednjih godina proživljuje mali književno-umjetnički preporod, na dobrobit i slavu hrvatskog naroda.

Franjo Pavešić

NJEMAČKA SLAVI HERMANA LÖNSA

Kada bi se kojim slučajem dogodilo, da je njemački pjesnik Hermann Löns ostao na životu, imao bi danas oko 70 godina, i dvojbeno je, da bi postigao onu slavu, kojom ga danas sva Njemačka časti. Ali ovako je usud odredio drugačije. Već prvih dana mobilizacije, 26. rujna 1914. pada Löns smrtno pogođen na granici Alzaške i Francuske, i ta junačka smrt, koja dolazi kao dostojan i logičan konac njegova života, upozorila je već tada književnu publiku na njegovu jaku pjesničku ličnost i učinila je od ovog, većim dijelom nepoznatog imena faktor, s kojim je njemačka literatura odsele morala računati. Löns je na taj način daleko poslije smrti došao do onog priznanja, koje mu je pripadalo, a kako je historija hirovita, on je danas poradi posebnih prilika, u kojima se Njemačka nalazi, došao čak do one važnosti, na koju inače po samoj kvaliteti svojih djela ne bi nikada smio računati.

Dogodilo se to zato, jer je on sretnom intuicijom u onim predratnim godinama ,koje su bile zasićene salonskim problemima i nekom dekadentnom filozofijom, postavio princip zdravog seljaštva, šta više, on je konačno samo u seljaku vidio poštena čovjeka. Pusti kraj ravnica, polja i livada Lüneburger Heide, s kojim se Löns osjećao tajanstveno povezanim, dao je tom pjesniku snagu izražaja i motive, koje inače od ovako pjesnički nezanimljive pokrajine ne bismo očekivali. »Biti vojnikom i obrađivati svoje polje jedini su pozivi dostojni muškaraca« piše Löns u predvečerje svjetskog rata, i to svoje shvaćanje prenio je većim dijelom u svoje romane »Der letzte Hansbur« i »Werwolf«. Potonji roman uzima radnju iz vremena tridesetgodišnjeg rata, a događa se u jednoj seljačkoj zajednici. Jedino u nacionalnom čuvstvu, koje je usko povezano s rodnom grudom, u onom iskonskom seljaštvu, koje se u Njemačkoj najčišće sačuvalo u Donjoj Saksonskoj, vidi Löns prošlost i budućnost njemačkog naroda, prema tome čini mu se studij ovog elementa najprečom zadaćom.

Zbog toga svega doživljavamo danas, da se distanca između Lönsa i njegove publike dvadeset godina poslije njegove smrti ne povećava, nego naprotiv umanjuje, a to se događa kod rijetkih pisaca. On je podigao svoj glas na obranu narodne kulture ,narodnog jezika i literature u času, kad su svi ti važni činioci bili u opasnosti da podlegnu stranim utjecajima, i time je pokazao svoju nedvoumnu povezanost s idejama nacionalno osviješćene Njemačke najnovijeg vremena. Zato ga Nova Njemačka postavlja kao uzor svim pjesnicima i piscima, koji danas kreću jednakim putovima kao on, i Löns je tako u neku ruku postao nacionalnim

klasikom onog dijela njemačke literature, koji se odvija unutar granica Reicha.

U svojoj biti bio je Löns vrlo borbena priroda. Karakteristične su njegove riječi u tom pogledu: »Želim živjeti, želim se boriti, ljubiti, mrziti — sve, samo uredan i tih život neka mi ne bude dosuđen, a konac bih volio uz blijesak i grmljavinu!« Tog svoga načela, koje je izašlo iz jakog karaktera, ali neuravnoteženog životnog nazora, Löns se nastojao uvijek držati, i zato ga ne vidimo u nekoj smirenoj građanskoj poziciji, nego mu je cijeli život neka silna borba, slična divljem lovu za novim mogućnostima i novim doživljajima. Žurnalistički poziv, kojega se najposlije prihvatio, dao mu je dosta prilike, da po svojoj volji živi, a taj izvanjski momenat vidi se i po njegovim djelima, jer je veliki dio njegovih novela, pa čak i romana, nastao iz novinskih skica i crtica.

Löns je duboko osjećao nezadovoljstvo sa svojim vremenom, koje je po njegovu mišljenju bilo lišeno svakog morala i časti. Stoga je svjetski rat pozdravio kao povijesni događaj, koji će razvedriti onu tmurnu atmosferu i donijeti duhovnu svježinu, koju je toliko priželjkivao. Vječna providnost htjela je, da svoj entuzijazam kao toliki drugi mladi ljudi plati svojom glavom i krvlju. Nije ostao u tuđoj zemlji, prijatelji su mu priredili impozantan grob kraj mjesta Tiettlingen usred Lüneburger Heide. Nadgrobni mu je spomenik ogroman kamen u polju između nekoliko hrastova. Tu počiva pjesnik, koji je pao prije nego je kazao svoju posljednju riječ. Herman Löns je mogao još mnogo toga kazati, da je još nekoliko godina poživio, ali logika njegova života bila je neumitna: Ispunio se uz blijesak i grmljavinu.

Ernest Bauer

KULTURNA KRONIKA

POSTHUMNA DJELA G. DELEDDE I L. PIRANDELLA. U nakladi milanske knjižare »Treves« a pod uredništvom talijanskog književnika Antonija Baldinija izašla je posthuma knjiga talijanske spisateljice Grazije Deledda, koja je poznata i kod nas (izdanje zagrebačke Zabavne biblioteke). Ova knjiga nosi naslov »Cosima«, a u njoj su opisana ona mjesta, vrijeme i dobi, kad je pjesnikinja skoro iznenadno osjetila potrebu da piše. To su intimni zapisci, koji su nađeni nakon njene smrti, a sadrže dragocjene podatke za književnog povjesnika, a u isti mah dobro i lirski pisani imaju svoju čistu književnu vrijednost. Gotovo u isto vrijeme izašle su i posljednje Pirandellove novele kao XV. svezak kolekcije »Novelle per un anno«. Sadrži 12 posljednjih Pirandelovih novela uz tri starijeg datuma, među kojima i »La signora Frola e il signor Ponza, suo genero«, iz koje je poslije Pirandello napisao svoju poznatu komediju »Cosi è se vi pare«.

KNJIGA O PIRANDELLU. Nedavno je u Londonu (izd. John Murray, str. 292. 8⁰.) izišla omašna knjiga o Pirandellu, koju je napisao Walter Starkie. U Engleskoj gleda se na Pirandella kao na velikog partnera Bernarda Shawa, pa ga u većini i prikazuju s toga gledišta. Starkie se u svojoj knjizi bavi Pirandellom kao Talijanom i nastoji protumačiti njegovu umjetnost kao sljedbenika Capuane i Verge, kao nastavljača Commedie dell'arte, kao Sicilijanca, prvoborca futurizma i reprezentanta nove intelektualne Italije. Autor istražuje Pirandellov odnos prema evropskoj umjetnosti i klasificira ga naprosto kao Evropejca. U ovoj knjizi ličnost Pirandellova dobiva čovječansko značenje.

KATOLIČKA NJEMAČKA ENCIKLOPEDIJA. Današnje katoličke enciklopedije i leksikoni imaju svoje preteče u filozofskim i teološkim sumama skolastike, koje su u svojim učenim komentarima iznosile sistematske obrade svih područja i pojedinih pitanja iz fundamenata tadašnje nauke. Danas se, to nam pokazuju mnoge enciklopedije, polaže velika važnost na stanovišta, na nazor o životu i svijetu, u duhu kojega je pojedini leksikon obrađen. U duhu rimokatoličkog nazora o životu i svijetu izrađena je golema enciklopedija »Der grosse Herder« (12 svezaka zajedno s atlasom, izdala njemačka naklada Herder u Freiburgu i Breisgau, cijena pojedinog sveska 34.50 Mk.) Enciklopedija je izvrsno uređena, te sa sadržajne i sa tehničke strane predstavlja vrhunac, koji su mogli postići prvi katolički učenjaci njemačkog svijeta. »Veliki Herder« nije obični naučni leksikon: to je unverzalno djelo. Neiscrpljiv je po svom bogatom sadržaju i po svojoj aktualnosti. Raspravlja o svakoj grani nauke, o svakoj pojavi našega vremena, spominje svaki značajniji historijski datum, svaku potrebu svagdanjeg života itd. Taj je leksikon svakom današnjem čovjeku dobar i uzoran posrednik duhovnih dobara i izvrstan savjetodavac. U tipografijskom i ilustrativnom pogledu »Veliki Herder« je uzoran. Kroz svih 12 svezaka svrsishodno su uklopljene različite kolorirane karte i grafikoni. Osobitu pažnju zaslužuje atlas (u zasebnom svesku), koji sadržava pregledne mape sa statističkim i gospodarsko-geografijskim tabelama. (ie.)

NOVI ČEŠKI ROMANI. Naklada Fr. Borový u Pragu objavila je izdavanje nekoliko romana, i to od Karela Čapeka »První parta«, Olge Scheinpflugove »Teta Anna« i »Andula vyhrála«, »Podzemní město«, Karela Polačeka i A. M. Tilschove »U modrého kohouta«. Naklada Melantrich u Pragu objavila je izdavanje romana: »Doum bez pána« (Egon Hostovský); »Věčný pramen« (Josef Kopta); »Masopust« (Jaroslav Durych); »Modrá a zlatá« (Jan Čep); »Srdce na zámek« (Jan Morávek).

KAVKASKO NARODNO PJESNIŠTVO. U izdanju »Academija« (Moskva—Lenjingrad) izišao je omašni svezak — 650 stranica — kabardinskih epskih pjesmotvora, mitosa, mitskih priča i gatki, pučkih pjesama, poslovica i dr. pod naslovom »Kabardinskij folklor«. Uvod, komentar i rječnik sastavio je M. E. Tap, djelo je redigirao I. M. Sokolov, a prijevodi potječu od skupine istraživača-stručnjaka.

ZNANSTVENE ISKOPINE U UKRAJINI. U staroj kneževskoj prijestolnici zapad. ukrajinskih zemalja Halyču (u današnjem Krylosu), vodi već 4 godine arheološka iskapanja poznati ukrajinski arheolog i historičar dr. Jaroslav Pasternak. Njemu je uspjelo, da nađe goleme temelje (2.20 m širine, a tlocrt je 32½×32½ m) stolne crkve iz vremena kneza Jaroslava Osjmomysla (XII. v.), te se je time konačno ustanovilo, gdje je bio stari grad Halyč. U toj crkvi nađen je sarkofag s kostima, izrađen od monolitnog kamena. Tvrdi se, da su kosti kneza Jaroslava Osjmomysla. Isto tako nađene su kosti mlade djevojke sa zlatnim dijademom na glavi. Ova, vrlo važna i za ukrajinsku povijest dragocjena iskapanja skrenula su na sebe veliku pažnju ukrajinskog pučanstva, koje svaki dan u velikim masama dolazi iz svih krajeva Zapadne Ukrajine, da vidi baštinu svoje starine.

U Molotovu (Zapadna Ukrajina) naišli su seljaci na grobove s kostima. Utvrdilo se je, da je to predhistorijsko groblje.

U Mukačevu (Zakarpatska Ukrajina) osnovali su redovnici sv. Vasilija (Vasylijany) manastirski muzej, u kojemu će se čuvati uspomene iz zakarpatske starine.

U Odesi vodi akademija naukâ paleontološka iskapanja. Dosadanji nalazi daju mogućnost nadopuniti praznine u povijesti faune Ukrajine pri kraju tercijarne i na početku kvaternarne periode. (i)

O KINESKIM BIBLIOTEKAMA. O kineskim bibliotekama saznajemo iz jednog izvještaja od Ernst Shierlitza. Ovaj izvještaj izišao je kao posebni otisak iz »Zentralblatt für Bibliothekswesen« pod naslovom »Das chinesische Bibliothekswesen der Gegenwart« (Leipzig, 1937. velika 8⁰. 25 strana. izd. Otto Harrassowitz). Autor, koji živi u Pejpingu, opisuje u uvodu kinesko knjižničarstvo starijeg doba, koje nije poznavalo javnih knjižnica u evropskom ili američkom smislu i onda prelazi na opću karakteristiku današnjeg stanja, koje je stvoreno od 1905. naovamo. U svojem izvještaju daje Schierlitz neke statističke podatke, govori o nacionalnim, pokrajinskim i sveučilišnim bibliotekama, o posebnim vrstama knjižara, o organizaciji i naobrazbi bibliotekara. Konačno se bavi specijalno kineskom knjigom. U svemu ova studija-izvještaj daje vanredno zanimljive podatke s područja duhovnog života u Kini i pokazuje donekle, kako je utjecao evropsko-zapadni svijet na stare kulturne zemlje.

TALIJANSKA STUDIJA O KIERKEGAARDU. U nakladi »La Nuova Italia« (Firenze 1937., 8⁰. 322 strane) izišla je omašna, zanimljiva studija o Kierkegaardu, koju je napisao Franco Lombardi, poznat sa svojih radova, posvećenih njemačkoj filozofiji. Sören Kierkegaard bijaše dosada nepoznat Talijanima, jer nisu prevođena niti njegova filozofska djela, niti bijaše o njem studije. Lombardi je Kierkegaarda prikazao u ovoj knjizi kao mislioca i religioznog filozofa. Ovo je ujedno prva iscrpna bibliografija danskog filozofa.

COLERUSOVA »POVIJEST MATEMATIKE«. Svojim općeshvatljivim prikazima »Od jedanputjedan do integrala« (»Vom Einmaleins bis zum Integral«) i »Od točke do četvrte dimenzije« (»Vom Punkt bis zur vierten Dimension«) dodao je Egmont Colerus »Od Pitagore do Hilberta. Epohe matematike i njeni graditelji. Povijest matematike za svakoga.« (Naklada Paul Zsolnay, Beč). U ovom djelu pisac obrađuje razvitak matematike u pojedinim prikazima kulturnopovjesnički, biografski i filozofski, te sve to karakterizira stvarnim primjerima.

Knjiga ima ove odlomke: Pitagora (matematika kao znanost), Euklid (matematika i filozofija), Arhimed (matematika i stvarnost), Apolonij iz Perge (matematika kao virtuoznost), Diofant (matematika kao pismo), Alchwarizmi (matematika kao stroj za mišljenje), Leonard iz Pise (matematika kao osnova za otkrića), Nikola iz Oresme (matematika kao priroda), Vieta (matematika kao simbolika), Jost Bürgi (matematika kao tabela), Descartes (matematika kao metoda), Leibniz (matematika kao svemir), J. V. Poncelet (matematika kao čarobno ogledalo), Evariste Galois (matematika kao općenitost), E. F. Gauss (matematika kao svjetsko putovanje), Bernhard Riemann (matematika kao kao svijet duhova) i David Hilbert (matematika i logika). Ovaj pokušaj Colerusove popularizacije matematike naći će sigurno novih čitalaca.

NOVA SOVJETSKA GLAZBA. Skorašnje svečanosti prigodom dvadesetgodišnjice listopadske revolucije potiču sovjetske skladatelje na osobito živi rad, pa postoji već niz novih djela. Sergej Prokofjev dogotovio je pred kratko vrijeme tri koračnice za limenu glazbu i radi sada na velikoj jubilejnoj kantati. Od starijih skladatelja radi sada S. Vasilenko na jubilejnom oratoriju, R. Glier dogotavlja operu o motivima iz revolucije 1905., a A. Krein simfonijsku pjesmu »Birobidžan«. Boris Asafjev dovršio je balet »Dobrovoljački dani«. D. Šostaković radi nakon dovršenja svoje 4. simfonije na jednoj operi s temama iz Dalekog Istoka. Od mlađih skladatelja dogotovit će Dzeržinskij, autor opere »Tihi Don«, svoju drugu operu »Uzvišena nova zemlja«. V. Šaporin, skladatelj mnogo zapažene simfonije, dogotovio je izvadak za glasovir iz svoje opere »Dekabristi«. D. Kabalevskij, skladatelj dvaju koncerata na glasoviru i dviju simfonija, dovršio je izvadak za glasovir svoje skladbe Romain Rollandove »Colas Breugnon«. Nova djela nagovijestili su također M. Judin, B. Šehter, T. Krennikov i J. Golubev.

MONOGRAFIJA O PAUL VALÉRYJU. Mladi francuski kritičar Hubert Fabureau, poznat sa svojih studija o Max Jacobu, Mallarméu i Apollinaireu, izdao je i studiju pod naslovom »Paul Valéry« (izd. La Nouvelle Revue Critique, Paris). Ovo je jedna od najopsežnijih i najtemeljitijih studija o životu, djelu i životnim nazorima reprezentativnog suvremenog francuskog pjesnika. — Ovdje napominjemo, da je i književnik dr. Ante Bonifačić dovršio iscrpnu studiju o Paul Valéryju.

KAREL ČAPEK NA FINSKOM. Doskora će u finskom prijevodu izići Čapekovi romani: »Hordubal« i »Válka s mloky«. »Hordubal« je nedavno preveden i na ruski.

VANČURIN ROMAN U MADŽARSKOM PRIJEVODU. U Bratislavi će u madžarskom prijevodu (u izdanju E. Prager) izići poznati roman Vladislava Vančure »Útěk do Budína« (»Bijeg u Budim«), koji je na hrvatski preveden u izdanju Zabavne biblioteke.

ČEŠKA KAZALIŠNA DJELA NA FINSKOM. Finsko narodno kazalište u Helsingforsu ima u planu izvesti djelo »Bijela bolest« (Karel Čapek); kazalište u Tammerforsu komediju »Gnijezdo« Edmonda Konrada; kazalište u Türku komad Františeka Langera »Deva kroz ušicu igle« i operetu Járe Beneša »Na zelenoj livadi«.

WOLKEROVE PJESME U DEVETOM IZDANJU. Doskora će u Pragu (u nakladi Václav Petr) izići prvi svezak pjesama Jiří Wolkera (Dilo I.) u devetome izdanju. — Nadalje se sprema izdanje uspomena pjesnikove majke na svojeg rano preminulog sina pod naslovom Jiří Wolker ve vzpomínkách své matky«.

ESEJ O PORTUGALSKOJ UMJETNOSTI. U rujanskom svesku poznate londonske umjetničke revije »The Studio« izišao je iz pera Fernanda de Pamplona esej o tradicionalnoj i revolucionarnoj umjetnosti Portugala. Uz esej objelodanjeno je 26 reprodukcija.

NOVI ROMAN THOMASA MANNA. Početkom iduće godine izići će u Beču — u nakladi Bermann-Fischer — novi roman Thomasa Manna pod naslovom »Lotte in Weimar«. Ova izdavačka kuća izdala je u jednome svesku i popularno izdanje Thomas Mannova romana »Der Zauberberg«.

OBOLIO RABINDRANATH TAGORE. Najveći suvremeni indijski pjesnik, filozof, dramatik i pripovjedač Rabindranath Tagore (Rabindra Nath Thakur) obolio je sredinom mjeseca rujna. Njegova je bolest teže naravi. Tagore je rođen 1861. god.

CJELOKUPNA DJELA FRANA GALOVIĆA. Zagrebački nakladni zavod »Binoza« najavio je izdanje cjelokupnih djela Frana Galovića u četiri knjige. Galovićeva djela izaći će u redakciji prof. Julija Benešića.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Dr. Mile Starčević, Zagreb, Đorđićeva 8a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef 3382. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.